

TANULMÁNYOK
STUDIJE
STUDIES

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Támogatóink:

Štampanje ovog broja pomogli su:

The issue was supported by:

Министарство просвете,
науке и технолошког развоја

MEGVALÓSULT A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKARSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

UDC: 811.511.141+821.511.141

YU ISSN 0354-9690

DOI: 10.19090/tm.2020.2

TANULMÁNYOK

ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
HUNGAROLÓGIA TANSZAK
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK

Újvidék
2020 ■ 2

TANULMÁNYOK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tudományos folyóirata
Megjelenik évente kétszer. Az első szám A TANSZÉK ÉLETÉBŐL című melléklettel.

A kiadásért felel: Ivana ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ dékán
Felelős szerkesztő: TOLDI Éva tanszékvezető
Főszerkesztő: BENCE Erika

Szerkesztőbizottság: BALÁZS Imre József (Kolozsvár, Románia), BANDI Irén (Szófia, Bulgária), BARCSI Tamás (Pécs, Magyarország), Elena Lavinia DUMITRU (Róma, Olaszország), FARKAS Tamás (Budapest, Magyarország), IMRE Attila (Marosvásárhely, Románia), ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna (Újvidék, Szerbia), Olga KHAVANOVA (Moszkva, Oroszország), KOVÁCS RÁCZ Eleonóra (Újvidék, Szerbia), KÖVES Margit (Delhi, India), SZILÁGYI Márton (Budapest, Magyarország), UTASI Csilla (Újvidék, Szerbia).

Recenzensek: BÁRÁNY Tibor (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Szociológia és Kommunikáció Tanszék), BÉCSI Zsófia (Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Filozófia Tanszék), BENOVSZKY Krisztián (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet), HÓZSA Éva (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka), KISANTAL Tamás (Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet), LAJOS Katalin (Sapientia – EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék), LEHOCKI-SAMARDŽIĆ Anna (J. J. Strossmayer Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Eszék), MARGÓCSY István (Nyugalmazott habilitált docens, ELTE, Bölcsészettudományi Kar, Budapest), MIHÁLY Vilma-Irén (Sapientia – EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék), NAGYHÁZI Bernadette (Kaposvári Egyetem, Pedagógiai Kar, Magyar Nyelvi és Kultúratudományi Tanszék), PAP Levente (Sapientia – EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék), PÁSZTOR-KICSI Mária (Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), PFEIFFER Attila (Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelem Tanszék), SOMOGYVÁRI Lajos (Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Tanárképző Központ, Veszprém), Boris STOJKOVSKI (Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelem Tanszék), TAPODI Zsuzsanna-Mónika (Sapientia – EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék).

ETO-besorolás: ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna
Angol és szerb fordítás, angol nyelvű lektorálás: ÓDRI Kornélia
Lektor és korrektor: BUZÁS Márta
Műszaki előkészítés: BARNA Csaba

Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke.

Készült 2020-ban.

A VSZAT Oktatási, Tudományügyi és Művelődési Titkárságának 413-194/73. VI. sz. alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól.

UDC: 811.511.141+821.511.141

DOI: 10.19090/tm.2020.2

YU ISSN 0354-9690

STUDIJE

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA HUNGAROLOGIJU
KATEDRA ZA MAĐARSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Novi Sad
2020 ■ 2

STUDIJE

Naučni časopis Katedre za mađarski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu
Izlazi polugodišnje. Prvi broj izlazi sa dodatkom IZ ŽIVOTA ODSEKA.

Za izdavača: Ivana ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ, dekan
Odgovorni urednik: Eva TOLDI, šef odseka
Glavni urednik: Erika BENCE

Uređivački odbor: Jožef Imre BALAŽ (Kluž-Napoka, Rumunija), Irena BANDI (Sofija, Bugarska), Tamaš BARČI (Pečuj, Mađarska), Elena Lavinija DUMITRU (Rim, Italija), Tamaš FARKAŠ (Budimpešta, Mađarska), Atila IMRE (Targu Mureš, Rumunija), Julijana IŠPANOVIČ ČAPO (Novi Sad, Srbija), Olga HAVANOVA (Moskva, Rusija), Eleonora KOVAČ RAC (Novi Sad, Srbija), Margita KEVEŠ (Delhi, Indija), Marton SILADI (Budimpešta, Mađarska), Čila UTAŠI (Novi Sad, Srbija).

Recenzenti: Tibor BARANJ (Univerzitet za tehnologiju i ekonomiju u Budimpešti, Fakultet za ekonomiju i društvene nauke, Odsek za sociologiju i komunikacije), Žofija BEČI (Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za filozofiju), Kristijan BENJOVSKI (Univerzitet Konstantin Filozof u Nitri, Fakultet za srednjeevropske studije, Institut za mađarski jezik i književnost), Eva HOŽA (Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica), Tamaš KIŠANTAL (Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Institut za mađarski jezik i književnost), Katalin LAJOŠ (Univerzitet „Sapjencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Mijerkurea Čuku, Odsek za humanističke nauke), Ana LEHOCKI-SAMARDŽIĆ (Sveučilište J. J. Strossmayer, Odsek za mađarski jezik i književnost, Osijek), Ištvan MARGOČI (Docent sa habilitacijom u penziji, Univerzitet „Etveš Lorand“, Filozofski fakultet, Budimpešta), Vilma-Iren MIHALJ (Univerzitet „Sapjencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Mijerkurea Čuku, Odsek za humanističke nauke), Bernadet NAĐHAZI (Univerzitet u Kapošvaru, Pedagoški fakultet, Odsek za mađarski jezik i kulturološke studije), Levente PAP (Univerzitet „Sapjencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Mijerkurea Čuku, Odsek za humanističke nauke), Marija PASTOR-KIČI (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju), Atila FAJFER (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za istoriju), Lajoš ŠOMOĐVARI (Univerzitet Panonija, Fakultet za savremenu filologiju i društvene nauke, Centar za obrazovanje nastavnika, Vesprem), Boris STOJKOVSKI (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za istoriju), Monika-Žužana TAPODI (Univerzitet „Sapjencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Mijerkurea Čuku, Odsek za humanističke nauke).

Univerzalna decimalna klasifikacija: Julijana IŠPANOVIČ ČAPO
Prevod na engleski jezik, lektura, prevod na srpski jezik: Kornelija ODRI
Lektura i korektura: Marta BUZAŠ
Priprema za štampu: Čaba BARNA

Izdaje Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Godina izdanja: 2020.

Na osnovu mišljenja br. 413-194/73. VI Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, nauku i kulturu AP Vojvodine izdanje ne podleže obavezi plaćanja poreza na promet.

UDC: 811.511.141+821.511.141

DOI: 10.19090/tm.2020.2

YU ISSN 0354-9690

STUDIES

UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF HUNGARIAN STUDIES

Novi Sad
2020 ■ 2

STUDIES

Scientific Journal of the University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Department of Hungarian Studies

Published semi-annually. The first issue printed with the supplement
FROM THE LIFE OF OUR DEPARTMENT.

Editor-in-chief: Ivana ŽIVANČEVIĆ SEKERUŠ, Dean

Senior Editor: Éva TOLDI, Head of Department

Managing editor: Erika BENCE

Editorial board: Imre József BALÁZS (Cluj-Napoca, Romania), Irén BANDI (Sofia, Bulgaria), Tamás BARCSI (Pécs, Hungary), Elena Lavinia DUMITRU (Rome, Italy), Tamás FARKAS (Budapest, Hungary), Attila IMRE (Tîrgu Mureş, Romania), Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ (Novi Sad, Serbia), Olga KHAVANOVA (Moscow, Russia), Eleonóra KOVÁCS RÁCZ (Novi Sad, Serbia), Margit KÖVES (Delhi, India), Márton SZILÁGYI (Budapest, Hungary), Csilla UTASI (Novi Sad, Serbia).

Reviewers: Tibor BÁRÁNY (Budapest University of Technology and Economics Faculty of Economic and Social Sciences, Department of Sociology and Communication), Zsófia BÉCSI (University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Philosophy), Krisztián BENYOVSZKY (Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Central European Studies, Institute of Hungarian Linguistics and Literary Science), Éva HÓZSA (University of Novi Sad, Teacher Training Faculty in Hungarian, Subotica), Tamás KISANTAL (University of Pécs, Faculty of Philosophy, Institute of Hungarian Language and Literature), Katalin LAJOS (University of Transylvania, Faculty of Miercurea Ciuk, Department of Humanities), Anna LEHOCKI-SAMARDŽIĆ (J. J. Strossmayer University of Osijek, Department of Hungarian Language and Literature), István MARGÓCSY (Retired habilitated associate professor, Eötvös Loránd University, Faculty of Philosophy), Vilma-Irén MIHÁLY (University of Transylvania, Faculty of Miercurea Ciuk, Department of Humanities), Bernadette NAGYHÁZI (Kaposvár University, Faculty of Education, Institutional Department of Hungarian Language and Cultural Science), Levente PAP (University of Transylvania, Faculty of Miercurea Ciuk, Department of Humanities), Mária PÁSZTOR-KICSÍ (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), Attila PFEIFFER (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, History Department), Lajos SOMOGYVÁRI (University of Pannonia, Faculty of Modern Philology and Social Sciences, Teacher Training Department), Boris STOJKOVSKI (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), Zsuzsanna-Mónika TAPODI (University of Transylvania, Faculty of Miercurea Ciuk, Department of Humanities).

UDC-classification: Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ

English translator, proofreader, Serbian translator: Kornélia ÓDRÍ

Lector and proofreader: Márta BUZÁS

Technical editor: Csaba BARNA

Published by the University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,

Department of Hungarian Studies

2020

On grounds of the report of the VAP Secretariat of Education, Science and Culture, issue number 413-194/73. VI, this publication is free of purchase tax.

18. SZÁZADI MAGYAR IRODALOM

DÓBÉK Ágnes

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet
Budapest, Magyarország
dobekagnes1@gmail.com

RÉVAI MIKLÓS PÁRTFOGÓI: IRODALMI MECENATÚRA A 18. SZÁZAD VÉGI MAGYARORSZÁGON

**Pokrovitelji Mikloša Revajia: Književno pokroviteljstvo
u Mađarskoj krajem 18. veka**

**Patrons of Miklós Révai: Literature Patronage in Hungary
in the Late 18th Century**

Révai Miklós jellegzetes alakja volt a 18. és a 19. század fordulója időszakának. Tanár, nyelvtudós, irodalomszervező, költő és rajzoló. Olyan kiemelkedő szellemi teljesítmények kapcsolhatók nevéhez, mint az 1790. évi akadémiai terv, amely kiindulásul szolgált az 1825-ben alapított Magyar Tudós Társaság alapszabályához, vagy 1805-ös nagy *Grammaticája*, amelyben helyesírásunk etimologikus elvét kijelölte.

Kulturális vállalkozásaiban főrangú urak segítettek. Mecénásai közé tartoztak hazánk legtehetősebb urai. Közülük báró Orczy Lőrinc bizonyul a leglelkesebbnek: nemcsak költeményeit ajánlja fel kiadásra, de még anyagiakban is támogatja Révai vállalkozását. A tanulmány Révai kapcsolatát vizsgálja három pártfogójával (Orczy, a költő-barát főúr, Szily János püspök, valamint Medgyesi Somogyi János királyi alkancellár) levelezésükön keresztül. A levélváltások bemutatásával megismerjük a támogatók motivációs hátterét, a 18. század végi mecenatúra működését. Az irodalompartolás rendszerének ismerete az irodalmi élet átfogó kereteinek és működési feltételeinek megismeréséhez nyújt fontos adatokat.

Kulcsszavak: mecenatúra, levelezés, 18. század, Révai Miklós

A 18. század magyarországi irodalma soknyelvű irodalom, az olvasó közönség is lehetett többnyelvű, olvashatott latin, német, szlovák, magyar szövegeket. Egyes szerzők a műfaj és a célközönség függvényében több nyelven írtak. A nemzeti

nyelvről folytatott vitáknak köszönhetően a többnyelvű irodalmi környezet a század második felére szűkült a magyar felé. Ezen a ponton megkezdődött a magyar tudomány nyelvének fejlődése, a magyar nyelvű újságírás nyelvének megalkotása és a magyar nyelvű irodalmi művek terjesztése (Gintli 2010, 313). Az irodalmi műveket alkotó személyek társadalmi státusza és az olvasási szokások is átalakultak. A 18. század második felében egyre inkább a szerzői autoritás alá kerültek az irodalmi művek és az írók társadalmi helyzetének, valamint az irodalom társadalmi elfogadottságának elismerése nőtt. Az irodalom egyik meghatározó létmódja az amatőr irodalom volt, amelyet nem feltétlenül adtak ki.

Az olvasási szokások megváltozását az tette lehetővé, hogy egyre több könyv jelent meg az 1750-es évektől. A nyomdák üzleti vállalkozásként működtek, túlélésük az eladott könyvek és az előfizetők számától függött (Csapodi 1942; Monok 2017).

A könyvkiadás, valamint a kötetek nyelvi megoszlásának vizsgálatai alapján az 1730–1740-es évtized volt a mélypont a magyar nyelvű művek nyomtatását illetően, majd ekkortól számuk újra emelkedni kezdett. A 18. század második felét az olvasási forradalom terminusával is szokás jelölni, mivel ekkoriban vált olyan széles körűvé az irodalmi termékek fogyasztása, hogy arra megérte piaci alapokon nyugvó vállalkozásokat építeni. A népszerű regények fordításainak gyors elterjedése, a könyvtermelés növekedése jellemezte ezeket az évtizedeket.

Ahogy egyre több nyomda létesült az országban, nőtt a termelés és a könyvek ára csökkent, az olvasás elérhetőbbé vált (Wittman 2000). Ez a folyamat megkövetelte, hogy a szerző ne csak egy elképzelt olvasónak, a dedikáció címzettjének, vagyis a kötet anyagi támogatójának írja a művét, hanem egyszerre szólítsa meg az adott mű lehetséges befogadóit, hiszen az olvasóközönség növekedésével együtt járt annak sokszínű volta (Thimár 2007, 42).

Ugyanakkor a 18. század végi Magyarországon még nem jelent meg a nemesi patronálástól független írói szerepkör, az írók még mindig nem tudtak megélni az írásból. Az 1780-as években még nem volt Magyarországon megfelelő létszámú, a magyar nyelvű irodalomra kíváncsi közönség. Ezért nem lehettek anyagilag sikeresek azok az írók és könyvkiadók, akik a polgári olvasók könyvvásárlására építettek, és ezért láthatjuk, hogy az ilyen vállalkozások is igyekeztek reprezentációs funkciókat magukra venni. A mecénás támogatása így minden esetben a hagyományos barokk irodalompartolás mentén érkezett, nem gazdasági befektetésként.

A legtöbb író a magas kiadási költségek miatt nem tudta munkáit nyomtatásban megjelentetni, azok csak kéziratos másolatokban terjedtek az olvasók között. A könyvkiadás leggyakoribb mecénásai a főnemesi családok lettek, az irodalom anyagi forrásait többnyire magánmecenatúra biztosította. Ennek a jelenségnek egyik megnyilvánulása a kötetekben található dedikáció és/vagy

ajánlólevél, amelyek célja a mecénás ajánlásának megszerzése, vagy éppen a fennálló támogatás miatti köszönetnyilvánítás. A szerzők folyamatos vagy alkalmi patrónusi viszonyban álltak a támogató főúrral. A főúri családok tagjain túl magas rangú egyházfőket is találunk a korban kiadott könyvek dedikációinak címzettjei között. A század első részében nagyrészt az egyház körébe tartozott a kulturális élet legtöbb szektora. Az 1760-as évektől több funkció került állami irányítás alá, az egyházi értelmiség viszont továbbra is támogatta a kultúrát; nemcsak az egyházi, hanem a világi tematikájú irodalmi művek megjelenését is, valamint maga is irodalmi művek szerzője volt. A művelődés nagy intézményeinek indulása sem csupán a világi főurakhoz köthető. Például Klimó György (1710–1777) pécsi püspök volt az első, aki 1774-ben megnyitotta könyvtárát a nyilvánosság számára.

A példakép keresése, kijelölése és követésének módja nagyon jelentős kérdésé vált. Egyrészt az irodalom társadalmi státuszát illetően: a nagy társadalmi ranggal bíró példakép választása az őt követő személy részére is biztosíthatott társadalmi rangot, nem beszélve a várható mecénási támogatásról.

A patronálás jelenthetett anyagi segítséget, amelyet az író a megélhetésére fordított, amíg művén dolgozott, de leggyakrabban a nyomdaköltségek finanszírozására találunk segítségkérést a korabeli szerzők levelezésében. A pénzbeli támogatáson túl a patrónus gyakran kapcsolatrendszerének megosztásával is támogatta a literátorokat, ezzel lehetőséget teremtve számukra, hogy minél szélesebb körben ismertté váljanak, valamint hogy ajánlásukra újabb pártfogókat vagy állásokat szerezzenek.

A 18. századi magyarországi könyvek jelentős része tehát a szerzők kiadásában, de nem az ő költségekön került ki a nyomdából. A kiadványok így a legtöbb esetben ajánlást, dedikációt tartalmaznak, amelyek a köteteket nyitják. A kiadás megjelenését biztosító mecénások személyéről a címlapról vagy az előszóból szerezhetünk tudomást (Kókay 1997, 77). A kora újkori eszmetörténeti kutatások az utóbbi évtizedekben komoly eredményeket mutattak fel az írott szövegekhez csatolt ajánló paratextusok vizsgálatában. A paratextusok kutatását Gérard Genette *Seuils* című műve kezdeményezte (Genette 1997). Hazánkban Pesti Brigitta monográfiája a magyarországi ajánlások és dedikációk alapos elemzését végezte el a kora újkor tekintetében (Pesti 2013). A paratextusoknak fontos, reprezentatív funkciójuk van, amely alapvetően befolyásol bizonyos társadalmi gyakorlatokat, amelyek a költészet működését meghatározták. A dedikációs paratextusok jelentőségét az adja, hogy egy-egy kiadványt elhelyez a rendi nyilvánosság reprezentatív világában.

A mecénás az adományozás gesztusával a maga érdekszférájába vonja a könyvet. Ez még akkor is így van, ha politikailag érdektelen a kiadvány témája: az adományozás gesztusa már önmagában is jelezhet valamit. Például azt,

hogy a mecénás milyen típusú kultúrát képzel el, vagy egyszerűen azt, hogy olyan gazdasági potenciállal rendelkezik, hogy mecénásként is képes fellépni. A 18. századi dedikációk tartalmi felépítésére jellemző, hogy a műre vagy annak témájára vonatkozó utalások kevésbé vannak jelen, a dedikáció egészét tulajdonképpen a mecénás személyének toposzokkal teletűzdelt dicsérete teszi ki. A felvilágosult írók műveinek egy részében még a barokk stílusban írt ajánlólevelek jellemzőek (Pesti 2013, 50).

Révai Miklós jellegzetes alakja volt a 18. és a 19. század fordulója időszakának. Tanár, nyelvtudós, irodalomszervező, költő és rajzoló. Olyan kiemelkedő szellemi teljesítmények kapcsolhatók nevéhez, mint az 1790. évi akadémiai terv, amely kiindulásul szolgált az 1825-ben alapított Magyar Tudós Társaság alapszabályához, vagy nagy *Grammaticája*, amelyben helyesírásunk etimologikus elvét jelölte ki (Révai 1803–1806). Kulturális vállalkozásaiban sokan segítettek, mecénásai közé tartoztak hazánk legtehetősebb főrangú urai.

Révai kapcsolathálója rendkívül kiterjedt volt. Levelezőpartnerei között voltak előkelő egyháziak, különböző állami hivatalok képviselői, főurak, de egyszerű tanítók és plébánosok is. Több levélváltását már közzétette a szakirodalom, egybegyűjtött levelezésének kiadása folyamatban van (Lengyel 2020).

Kapcsolatainak köszönhetően a munkáját támogatók köre is nagyon széles volt. A piarista iskolák elvégzése után Nagyváradban tanított, amikor 1778-ban kinyomtatta első verseskötetét *A magyar alagvának első könyvek* címen. E kötet megjelenéséhez pártfogója, a nagyváradi tankerület vezetője, gróf Károlyi Antal (1732–1791) segítségével járult hozzá. Károlyi támogatta abban is, hogy Bécsbe menjen és ott rajzot tanuljon. Ő tette számára lehetővé, hogy megbízást kapjon a tanulmányi rendszerhez alkalmazkodó abécéskönyv és nyelvtankönyv magyar változatának elkészítésére.

Révai munkáinak nyomdaköltségét többnyire előre kellett fedeznie, így nagyszabású terveihez folyamatosan támogatókra volt szüksége. *Grammaticája* kiadásához például 1802-ben Kapuváry Antal, Zsolnai Dávid, Hertelendi Gáspár, Nedetzky Károly veszprémi kanonokokhoz fordult, akik szívesen fogadták munkáját, anyagi támogatásukról biztosították (Thimár 2007, 133–134). Pártfogói között találunk olyan személyeket is – például Orczy Lőrinc és Paintner Mihály –, akikkel baráti kapcsolatot ápolt. Hosszú ideig volt mecénása és barátja a szintén verselő Mártonfi József (1746–1815) erdélyi püspök is, akivel először 1784-ben váltottak levelet és Révai haláláig, 1807-ig kapcsolatban voltak egymással (Pintér 2016, 54–65). Bőkezű mecénása volt Szily János (1735–1799) szombathelyi püspök, aki Faludi Ferenc kéziratban maradt műveit átadta Révainak, ezzel lehetővé téve azok kiadását. Pályája során segítette még Medgyesi Somogyi János (1756–1809) királyi alkancellár és gróf Teleki Sámuel (1739–1822), a Teleki

Téka megalapítója, valamint többek között gróf Festetics György (1755–1819), Sándor István (1750–1815) író és bibliográfus, Görög Demeter (1760–1833) és Esterházy Pál Antal (1785–1866) is támogatták egy-egy alkalommal (Federmayer 2011, 176, 239). Az irodalmi mecénatúra jelentőségét mutatja, hogy Révai 56 évesen, mint számos mű szerzője és kiadója még 1806-ban is segítségért kellett hogy forduljon művei kiadásához. Ekkor nyomtatta ki *Alázatos segedelem kérését*, a magyar nemességhez fordulva, hogy támogatásukkal biztosítsák könyvei megjelenését. Az egész nyelvészeti és irodalomtörténeti munkásságát, a már megjelent és a még megjelenésre váró köteteket kínálta az olvasónak. A felhívással nem talált pártfogókra, és tervei megvalósításában a következő évben, 1807-ben bekövetkezett halála akadályozta meg.

A tanulmányban Révai Miklós mecénásainak három lehetséges típusát mutatom be: a magas rangú egyházfő, Szily János; a költő-barát főúr, Orczy Lőrinc és a királyi alkancellár, Somogyi János támogatását ismertetem levelezésükön keresztül. E három viszonyulás átfogja azt a skálát, amelyet a korszakban az irodalom mecénatúrájának személyi viszonyai jelentettek, érintve mind az egyházi, mind a világi rétegből származó és a csupán irodalomkedvelő, valamint az irodalmat művelő személyeket is.

Révai Miklós (1750–1807) apja szegény csizmadia, fiát előbb a maga mesteriségére tanította, csak később adta a piaristák szegedi iskolájába. Révai Miklós 1769-ben lépett be Kecskeméten a piarista rendbe. 1778-ban szentelték pappá Nagyváradon, ahol előbb rajzot tanított, majd a királyi akadémián filozófiát, 1781-ig. Ezt megunván, nevelői állást vállalt Bécsben, Sopronban, majd Grazban. 1783–1784-ben az első magyar nyelvű hírlapot, a pozsonyi *Magyar Hírmondót* szerkesztette. 1787-ben jelent meg második verseskötete. Később megbízták a győri rajziskola vezetésével, majd fáradtságot nem ismerve dolgozott a tudós társaság megteremtésén. 1795-ben lemondott állásáról, ismét a vándorlás évei következtek. Megfordult számos városban, tanítói és nevelői állásokat vállalt. 1802-ben értek véget a nyugtalanság esztendei, ekkor bízták meg a pesti egyetem magyar tanszékének vezetésével (Csaplár 1881).

Kiadói tevékenységéhez főúri mecénásai segítettek hozzá. 1784 tavaszán azzal a szándékkal érkezett Győrbe, hogy több kötetben adja ki az összes fellelhető magyar verset, a *Költeményes Gyűjtemény* című sorozatban. Révai először 1782-ben jelentette be tervét, amellyel magyar költők műveit akarta összegyűjteni és kiadni. A *Magyar Hírmondó*ban közzétett felhívást számos sikertelen és részleges sikerrel járó próbálkozás követte. Végül a teljes vállalkozás annak nagysága miatt meghíúsult, de több kötet megjelentetéséhez hozzásegítették támogatói.

A sorozat első megjelent kötete Faludi Ferenc magyar jezsuita költő verseit gyűjti össze (Faludi 1786). Szily János szombathelyi püspöktől Révai egy másik, kéziratban maradt Faludi-mű kiadásához kér segítséget.

Szily püspök erdélyi nemesi családból származott. Rómában szerzett teológiai és filozófiai doktori címet, az Itáliában töltött évek nagy hatással voltak művészet- és kultúrapártolására. Saját vagyonából is sokat áldozott Vas megye egyházi és kulturális életére (Géfin 1929).

Levelezésükből Révai 1787 és 1790 között írt négy levele és Szily egy válaszlevele maradt fenn a szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár kéziratárában, ezeket Géfin Gyula forrásközléséből ismerjük (Géfin 1929). A levelek tárgya nagyjából Faludi Ferenc jezsuita költő *Téli éjszakák* című, elbeszéléseket tartalmazó művének kiadása (Faludi 1787). Az 1787 januárjában Pozsonyban, Patzók Ágostonnál megjelent kötet ajánlásában Szily érdemét, aki megőrizte a költő kéziratot hagyatékát, maga Révai hangsúlyozta: „Nem úgy, amint akartam volt, hanem amint csak lehet, úgy bocsátom közre Faludi Ferenc Téli éjszakáit [...]. Igen tartottam tőle, hogy ettől is eltelt valami nem reményelt viszontagság, ha késni találnék. A Te Nagyságos Neved alatt adom pedig ki, ugyan Neked mint egy visszaadva, a kitől vettem ezeket is a többi maradvány írásokkal együtt” (Faludi 1787, b1).

Révai 1787 áprilisában a *Téli éjszakák* megjelenését újságolja Szilynek, és küld neki példányokat a kötetből. További kiadói munkáját ismerteti: nemcsakára küldi a *Költeményes Gyűjtemény* darabjait, amelyek közül az egyik kötet báró Orczy Lőrinc versei, Krisztina hercegasszonynak ajánlva, a másik kötet Faludi *Költeményes Maradványai* (Faludi 1786). A formátumot megváltoztatta, olyan kicsi, mint a *Téli éjszakák*, tehát 18 cm a hosszúsága. Azt írja, hogy elég szép, csak a papirosa lehetne szebb. Viszont azt nyeri vele, hogy olcsóbban jut hozzá, és olcsóbban is adhatja el. E két kötet sikerétől teszi függővé a további nyomtatást, és reméli, hogy a magas rangú személynek címzett dedikáció vonzza majd az olvasókat. A korabeli dedikációk fontos szerepét hangsúlyozza Révai egy Orczy Lőrincnek írt levelének részlete: „a' Dedicatiók csak sokat tehetnek, kivált Nemzetünkben. Merem mondani, ha több Nagyoknak neveik alatt több Könyvek addhatnának ki, jobban kapna a' Főbb Rend is a' mi Nyelvünkön, az Al Rend is szinte mohón kapná”¹ (Géfin 1967, 324–325).

1787 májusából további leveleket találunk az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Révai-levelek között, amelyek a *Téli éjszakák* kiadásáról számolnak be: Orczy Lőrincnek², Teleki Lászlónak és Paintner Mihálynak (Révai Miklós Paintner Mihálynak, Pozsony, 1787. április 11. [Federmayer 2011, 93–94]),

¹ Révai Miklós levele Szily Jánoshoz. Pozsony, 1787. április 10. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár, Kéziratár, Íróasztalfiók, Jelzet nélkül.

² Révai Miklós Orczy Lőrincnek. Pozsony, 1787. május 1. Országos Széchényi Könyvtár, Kéziratár, Quart. Hung. 1524.

szintén magas rangú patrónusainak is beszámol Révai a kötet megjelenéséről. A meglévő mecénási kapcsolat mellett a függőségi viszony lazulása figyelhető meg. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy Révai több személynek, például gróf Teleki Lászlónak (Révai Miklós Teleki Lászlónak, Pozsony, 1787. május 1. [Iványi 1918, 96–97]) is küldött a megjelent kötetből szinte teljesen azonos kíséreléssel, bízva abban, hogy munkája folytatásához az egyik főúrbán patrónusra talál.

Révai 1789 novemberében a *Költeményes Gyűjtemény* egy újabb kötetét, a *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* című verseskötetet küldi Szilynek: „Úgy bízom, kedvesen fogadja Nagyságod, azért is ugyan, hogy örömmel látja Nyelvünknek az ilyen kiadásokkal való gyarapodását, de azért is, hogy szinte ebben a könyvben olyan dolgokat olvas Nagyságod, amilyenekkel csak a Felső Elmék foglalatostoknak”³ (Géfin 1967, 326).

Az utolsó levelet, amelyet ismerünk, 1790 júniusában írta a püspöknek, amelyben Tudós Társasága érdekében akarja megnyerni jóakarátát (Géfin 1967, 326).⁴

Szily püspök és Révai kapcsolatának tárgyalásakor előtérbe kerül a különböző társadalmi rangok közötti kommunikáció és együttműködés lehetőségének kérdése, valamint, hogy ezt a lehetőséget miként bővítette a közös cél, a közös irodalmi ízlés és érdeklődés. Szily püspökségének első éveitől kezdve könyveket és kéziratokat gyűjtött, művészeket foglalkoztatott az egyházmegyében, így könnyen híre mehetett, hogy a püspök jártas az irodalomban, fontosnak tartja a magyar nyelvű irodalmi művek támogatását. Révaival összekötötte a műveltség, az azonos irodalmi ízlés, és ezekből kifolyólag az a közös kultúrateremtő cél, hogy egyre több magyar nyelvű könyv jelenjen meg, és ezekhez az olvasók könnyebben jussanak hozzá.

Révai költő-főúr támogatója, Orczy Lőrinc, 1718-ban született. A bárói rangot apja szerezte a családnak, aki már korábban uralkodóhű szemléletű volt, és ez a hagyomány határozta meg Orczy gondolkodásmódját is. Orczy pályafutását katonaként kezdte, a generálisi rangig jutott. Ezután polgári hivatalokban szolgált a hazát, Abaúj megye főispánja lett. Élete során mindvégig földesúr maradt, aki legszívesebben tarnaörsi kastélyában időzött. Az új uralkodó, II. József rendelkezéseinek hatására 1784-ben lemondott a közéletben betöltött szerepeiről (Császár 1916).

Orczy nem akart saját korában irodalmár lenni, számára az irodalom nem olyan terep, amely egyenlő súllyal esne latba a politika, a katonaság, vagy a

³ Révai Miklós levele Szily Jánoshoz. Győr, 1789. november 17. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár, Kézirattár, Íróasztalfiók, Jelzet nélkül.

⁴ Révai Miklós levele Szily Jánoshoz. Győr, 1790. június 22. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár, Kézirattár, Íróasztalfiók, Jelzet nélkül.

közigazgatás mellett. Büszke volt verseire, de fontosabb volt számára főispáni működése, a Tisza-szabályozás ügyében végzett munkája, a családi birtokokat igazgató gazdasági tevékenysége, amelyeket hasznosnak tartott. E tekintetben egyike az elsőeknek a magyar főurak között, akik nemcsak pártfogói, hanem aktív verselői szerepben is megjelentek a közönség előtt. Versei elsősorban kéziratban terjedtek. Révai kiadásában jelent meg első verseskötete. Révai Orczy báróhoz mint mecénáshoz írt első levelében az anyagi támogatás mellett arra is kéri Orczyt, hogy járuljon hozzá versei kiadásához *Költeményes Gyűjtemény* című sorozatában.⁵ Révai 1786. február 10-én írt válaszában hálálkodott Orczy támogatásáért⁶, június 4-én még rövid levélben esedezett a korábban megígért versek elküldéséért (H. Kakucska 2003, 285), majd csak július 24-én írta meg azt a levelet, amelyben megköszönte a küldött verseket.⁷ A sorozat harmadik kötetének szánja Orczy verseit, a *Költeményes holmi egy nagyságos elmétől* címet adná neki. Ebben a levélben a kiadások elakadásáról is ír, kölcsönt kér Orczytól: „Már kétszer hátráltattam hogy fogadásomként meghatározott időre ki nem jöhettek köteteimmal; amiért nagyon veszítettem hiteletem a magyarság előtt. Az az oka, hogy most is csekélyül jön a segedelem. Most is hátráltatom tehát, és talán meg is akadok, ha csak a főbb rend ki nem segít. Itt én főképpen Nagyságodhoz folyamodom, és alázatosan kérek kölcsön annyi pénzt legalábbis 50 aranyat, amennyivel a szent Leopoldi vásárra amint fogadtam, a többi öt kötetet is ki bocsáthassam.”⁸

Később arról számol be Révai Orczynak, hogy a kötet átment a cenzúrán, és engedélyt kapott Habsburg Krisztina főherceg asszonytól, hogy neki ajánlhatja a sorozat darabjait. Az uralkodó családnak dedikált fényes sorozatban szükség-szerű, hogy a szerzők kilépjenek a közönség elé. Orczy ezt nem akarta, el akarta titkolni szerzői nevét. Számára versei kiadása hagyományos barokk irodalom-pártolás volt, nem befektetés, és a költő szerepében sem akart megjeleni a nyilvánosság előtt. A másik oldalról Révait feszítette a pénzügyi kényszer, mivel a rangos támogató neve több eladott példányszámot biztosított volna (Thimár 2007, 33–34). Végül engedve Orczy kérésének, a kötet 1787-ben Pozsonyban szerzői név nélkül, Barkóczy Ferenc 1765-ben meghalt érseknek ajánlva jelent meg ([Orczy] 1787). Barkóczy a magyar nyelvet támogató főpap volt, számos

⁵ Révai Miklós levele Orczy Lőrincnek. Győr, 1786. január 24. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirat-tár, Levtar. 1.

⁶ Révai Miklós levele Orczy Lőrincnek. Győr, 1786. február 10. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirat-tár, Levtar. 35.

⁷ Révai Miklós levele Orczy Lőrincnek. Győr, 1786. július 24. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirat-tár, Levtar. 1.

⁸ Uo.

művet ajánlottak neki 1745 és 1765 között (Bitskey 1974). Az irodalomtörténet elsősorban Orczy Lőrinc pályakezdésének támogatójaként tartja számon, bátorította Orczyt első költői próbálkozásainak idején. A következő nemzedék nagy alakja, Kazinczy Ferenc *Pályám emlékezete* című munkájában megemlíti Barkóczyt, egy Orczy Lőrinnel való találkozást felidézve. Itt is az érsek nyelvpartolására helyeződik a hangsúly: „Midőn beleúnánk az olvasásba, a hajdan férfiait és dolgait emlegeté, primás Barkóczy Ferencet, nyelvünk nagy barátját, a kettejeknek oly kedves Richwaldszki György kanonokat, ki a Vexatiot írta [...]” (Kazinczy 2009, 590). Tehát a versek története az 1750–1760-as években kezdődik, amikor Orczy Barkóczy ösztönzésére összeállította verseinek gyűjteményét. Barkóczy mecénási tevékenységének jelentős hatását jelzi, hogy miután érsek lett és áthelyezte székhelyét Egerből (1761), majd nem sokkal ezután meghalt (1765), szellemi körének tagjai felhagytak az írással. Tehát Barkóczy biztatásának hiánya erősítette Orczynak azt az elképzelését, miszerint az irodalmi tevékenység csak másodlagos az életében. Orczy munkáját – amely *Költeményes holmi egy nagyságos elmétől* címmel jelent meg – a kiadó, Révai Miklós ajánló verse vezeti be *Szalai gróf Barkóczy Ferentz esztergami érsek hamvainak* címmel ([Orczy] 1787, [4–8]). Majd Révai versét követően a kötetet Orczy Barkóczyhoz intézett strófái (*Szalai Gróf Barkóczy Ferentz esztergomi érsek úrnak*) ([Orczy] 1787, 3–10), valamint egy *Kegyelmes Hertzeg!* megszólítással kezdődő prózai levél nyitják meg ([Orczy] 1787, 11–12). Orczy a könyv nyomtatásának teljes költségét biztosította Révai számára, ezzel jelentős támogatásra tett szert (Thimár 2007, 35).

A báró és a szerzetes-tanár közötti kapcsolat tipikusnak mondható a 18. század végének irodalmi viszonyait figyelembe véve: a kapcsolat tipikus vonásait Orczy pártfogói gesztusában láthatjuk. A levelezés különlegessége abban áll, hogy Révai az első azok között, akik kiadóként működnek, mások műveit adják ki. Maga Orczy pedig az első azon főurak között, akik versírással is foglalkoznak. Orczy Lőrinc temetésekor fiai ajánlottak továbbra is támogatást Révainak.

Medgyesi Somogyi János édesapja Somogyi Ferenc tábornok, édesanyja Festetics Viktória, aki Festetics György keszthelyi művészet- és tudománypartoló főúr közeli rokona volt és maga is jeles mecénása egyházi és világi intézményeknek. Tanulmányai befejezése után közigazgatási adminisztrációjában dolgozott, majd alispán lett. 1795 után nevezték ki királyi tanácsosnak, 1808-ban alkancellárnak. Grófi címet 1806-ban kapott. I. Ferenc bizalmasaként a király után a második embernek számított. Életének nagy részét Bécsben, Pozsonyban, Pesten és Veszprémben töltötte. Izsákfai és patonai birtokára évente négylovas hintón látogatott haza. Izsákfai kastélyában látta vendégül – többek között – Révai Miklóst, aki 1804-ben több mint egy hónapig élvezte az izsákfai házigazda vendégszeretétét (Tungli 1996).

Paintner Mihály (1753–1826) győri püspök Révai jó barátja volt. Levelezésükben gyakran felbukkan Somogyi neve. Paintner volt az, aki 1796-ban felhívta Somogyi figyelmét Révai munkáira, és közbenjárásáért folyamodott, hogy Révai elnyerjen egy tanári állást az esztergomi gimnáziumban. Somogyihoz írott ajánlólevelében (Federmayer 2011, 269) a győri püspök hangsúlyozza Révai jezsuiták iránti érdemeit és mind a latin, mind a magyar nyelvű irodalomban való tehetségét. Innentől fogva Somogyi Révai egyik fontos támogatójává vált. 1803-ban Paintner Révai egy megjelent munkájából küldött Somogyinak, akit az „írók pártfogójának, a hazai irodalom [...] segítőjének” szólít (Federmayer 2011, 218). A levelezésből kiderül, hogy Somogyi többször támogatta Révait nemcsak pénzzel, hanem a Helytartótanácsnál való személyes közbenjárásával is.

Miután Révai 1802-ben az egyetem magyar tanszékének katedrájára pályázott, Somogyi János volt az, aki ügyét a Kancelláriánál támogatta. Kiemelte, hogy Révainak több olyan kiadatlan munkája van, amelynek megjelentetésével fejlődne a magyar tudomány (Thimár 2007, 132). Az, hogy Somogyi segítette Révait az egyetemi állás megszerzésében, nem csupán anyagi gyarapodást jelentett Révainak. Olyan pozícióba jutott, amely lehetővé tette számára, hogy ideje nagy részében a tudománnyal foglalkozhasson.

Már 1799-ből fennmaradt néhány levél, amelyben Somogyi támogatásáról biztosítja Révait: „Három rendbéli leveliből nagy szánakodással olvastam azon szomorú körülállásokat, melyek között most vagyon Tisztelendő Úr. Én az igaz ügye mellett Tisztelendő Uramnak, mindenkor hathatossan kikelni, és az üldöző balszerentséivel szemben szállani legnagyobb szerentsémnek, és kötelességemnek fogom tartani, várhatja is vigasztalását a legkegyesebb, és az igazságot annyira szerető Fölsíges Urunknak Kegyelmitül. [...]”⁹

Levelezésükből kiderül, hogy Révai jól ismerte a főúr családját. Somogyi a levélváltásban minden alkalommal beszámol gyerekei tanulmányi eredményeiről, büszkélkedve a tanár Révainak. Révai kérésére, amely a versgyűjtemények támogatását érintette, így válaszolt: „azon szép gyűjteményeknek kinyomtatását teljes erőmből kész vagyok eszközölni, mentsen Isten, hogy ilyen kincstől az anyanyelvünk gyarapodása megfosztassék, ezzel teszi Tisztelendő Úr maga nevét a Hazánál halhatatlanná, mert ameddig a Magyar Nyelv fönt marad, Révai Miklós is ékes munkáiban mindenkor hálaadó indulattal fog említeni.”¹⁰ Beszámoltak egymásnak sikerekről és nehézségekről, Somogyi például értesí-

⁹ Medgyesi Somogyi János gróf levele Révai Miklóshoz. Bécs, 1799. július 10. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 2225/A–65.

¹⁰ Medgyesi Somogyi János gróf levele Révai Miklóshoz. Bécs, 1802. augusztus 23. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 2225/A–184.

tette Révait, hogy a Szent István rend keresztjét adományozta neki az uralkodó, ugyanakkor sajnálkozik, hogy Révai irodalmi vállalkozásai akadályozva vannak: „Bétsben költ kedves Levelét T. Úrnak, melyben szíves, és különös örömit az eránt jelenti, hogy Fölséges Urunk különös kegyelmibül a Szent Istváni vitézi rendnek [?] elnyertem, [...] és mivel T. Úrnak hozzám való szívességét, és igaz barátságot mindenkor tapasztaltam, hogy szívesen örvendez, teljességgel meg vagyok győződve, mert én is valóban igen örülök, mikor T. Úrnak akár előlmenetelit, akár más szerentsés állapotját [?] valamint az ellenkezőnek hír hallásán szomorkodám, szinte most is nem tsak szomorkodom, de valóban nagyon haragszom azokra, kik Hazánk ditsőssigire, és hasznára törekvő elmés munkálkodását T. Úrnak gatollák, avagy hallasztyák közre botsáttoni [...]”¹¹

Somogyi leveleiben mindig személyes hangot ütött meg Révaival, érdeklődött egészsége felől, és nagy tisztelettel dicsérte munkásságát. Levelezésüket olvasva azt láthatjuk, hogy a magasabb rangú Somogyi megtisztelve érezte magát, hogy Révaival bensőséges kapcsolatot ápolt.

Révai Miklós írói és kiadói működésének feltétele a mecénásaitól kapott támogatás volt. Szily püspök pártfogása azt példázza, hogy a korban a magas rangú egyházi vezetők már nem csupán teológiai tematikájú művek kiadását támogatták, hanem nyitottak a világi kultúra felé és nemcsak pénzüket, hanem nevüket is adták a kiadásokhoz. Révai Orczyval való kapcsolata azt mutatja be, hogyan bírta rá a verselő főurat, hogy hagyja el a kéziratost verselő státuszát és lépjen verseivel a szélesebb közönség elé. Levelezésük rávilágít a korszak könyvkiadási nehézségeire: Révainak többször előlegre volt szüksége a nyomdász kifizetésére, és ha nem tudta időben megjelentetni a könyvet, rossz színben tűnt fel előfizetői előtt.

Végül a Somogyival való mecénási kapcsolat azt példázza, hogy ha az előkelő státuszú Somogyi társadalmilag nem is egyenrangú társa Révainak, Révai nem hízalgó alattvalóként tűnik fel előtte. Az államtanácsos szabadidejében szívesen foglalkozott irodalommal, Révai mellett más költőket is vendégül látott. A mecénás főurak ezen magatartása, hogy személyes érdeklődésük miatt támogatják irodalmárok működését, és nagyra tartják azokat, egyre nagyobb szerepet kap a korszak mecénatúrájában.

¹¹ Medgyesi Somogyi János gróf levele Révai Miklóshoz. Bécs, 1802. december 13. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat.2225/A–208.

Irodalom

- [Orczy Lőrinc]. 1787. *Költevényes holmi egy nagyságos elmétől*. Kiad. Révai Miklós. Pozsony: Loewe Antal betűivel.
- Bitskey István. 1974. Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás. In *Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*. Szerk. Szauder József, Tarnai Andor. 333–365. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csaplár Benedek. 1881–1889. *Révai Miklós élete*. Budapest: Aigner.
- Csapodi Csaba. 1942. Könyvtermelésünk a 18. században. *Magyar Könyvszemle* 66 (4): 393–398.
- Császár Elemér. 1916. Orczy Lőrinc. *Irodalomtörténeti Közlemények* 26 (1): 403–440.
- Faludi Ferenc. 1786. *Faludi Ferenc költeményes maradványai*. Kiad. Révai Miklós. Győr: Streibig.
- Faludi Ferenc. 1787. *Téli éjtszakák: Vagy is a téli est időnek unalmait enyhítő beszédek*. Pozsony: Patzkó Ágoston Ferentz.
- Federmayer István. 2011. „Isten áldon még egyszer!” Révai Miklós és Paintner Mihály levelezése 1782. április 18–1806. március 14. Győr: Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok igazgatósága.
- Géfin Gyula. 1929. Felsőszopori Szily János. In *A Szombathelyi Egyházmegye története I*. Szerk. Géfin Gyula. 27–158. Szombathely: Martineum Nyomda.
- Géfin Gyula. 1967. Révai Miklós levelei Szily János püspökhöz. *Irodalomtörténeti Közlemények* 71 (3): 324–326.
- Genette, Gerard. 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge: Cambridge UP.
- Gintli Tibor szerk. 2010. *Magyar irodalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- H. Kakucska Mária. 2003. Révai Miklós ismeretlen levelei Orczy Lőrinchez. *Lymbus 2003. Magyarágtudományi forrásközlemények*. 285–287. Budapest: Külgazdasági és Külügyminisztérium, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, Országos Széchényi Könyvtár.
- Iványi Béla. 1918. Irodalomtörténeti levelek a gróf Teleki-család gyömrői levéltárából. *Irodalomtörténeti Közlemények* 28 (1): 96–97.
- Kazinczy Ferenc. 2009. *Pályám emlékezete*. S. a. r. és jegyz. Orbán László. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Kókay György. 1997. *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Lengyel Réka. 2020. Írói és tudóslevelezések: Révai Miklós. In *Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet: Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára*, szerk. Papp Ingrid. 265–272. Budapest: reciti.
- Monok István. 2017. Cultural Ideals: Changes in the Pattern of Knowledge (from the Point of View of Reading History). *Hungarian Studies* 31 (2): 251–270.
- Pesti Brigitta. 2013. *Dedikáció és meczenatúra Magyarországon a 17. század első felében*. Budapest–Eger: Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Főiskola.
- Pintér Márta Zsuzsanna. 2016. *Egy rejtőzködő irodalmár a 18. századból: Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815)*. Budapest: Protea Kulturális Egyesület.

- Révai Miklós. 1803–1806. *Elaborator grammatica hungarica: Ad genuinam patrii sermonis indolem fideliter exacta, affiniumque lingvarum adminiculis locupletius illustrata. 2 volumina, utrumque in totidem tomos subsidium*. Pesthini: Trattner.
- Thimár Attila. 2007. *Hős és áldozat: Révai Miklós és a klasszikus századforduló irodalomtörténete*. Budapest: Universitas Kiadó.
- Tungli Gyula. 1996. A király után a második: Gróf Medgyesi János emlékezete. [*Veszprémi Napló*, dec. 28.
- Wittman, Reinhard. 2000. Az olvasás forradalma a 18. század végén? In *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Cavallo, Guglielmo, Chartier, Roger. Ford. Sajó Tamás. 321–347. Budapest: Balassi.

A hivatkozott kéziratok jegyzéke

- Révai Miklós levele Szily Jánoshoz. Pozsony, 1787. április 10. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár, Kézirattár, Íróasztalfiók, Jelzet nélkül. (Közli Géfin 1967, 324–325.)
- Révai Miklós levele Szily Jánoshoz. Győr, 1789. november 17. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár, Kézirattár, Íróasztalfiók, Jelzet nélkül. (Közli Géfin 1967, 326.)
- Révai Miklós levele Szily Jánoshoz. Győr, 1790. június 22. Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár, Kézirattár, Íróasztalfiók, Jelzet nélkül. (Közli Géfin 1967, 326.)
- Medgyesi Somogyi János gróf levele Révai Miklóshoz. Bécs, 1799. július 10. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 2225/A–65.
- Medgyesi Somogyi János gróf levele Révai Miklóshoz. Bécs, 1802. augusztus 23. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 2225/A–184.
- Medgyesi Somogyi János gróf levele Révai Miklóshoz. Bécs, 1802. december 13. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 2225/A–208.
- Révai Miklós levele Orczy Lőrincnek. Győr, 1786. január 24. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Lev. 1.
- Révai Miklós levele Orczy Lőrincnek. Győr, 1786. február 10. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Lev. 35.
- Révai Miklós levele Orczy Lőrincnek. Győr, 1786. július 24. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Lev. 1.
- Révai Miklós Orczy Lőrincnek. Pozsony, 1787. május 1. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 1524.

Agneš DOBEK

POKROVITELJI MIKLOŠA REVAIJA: KNJIŽEVNO POKROVITELJSTVO U MAĐARSKOJ KRAJEM 18. VEKA

Mikloš Revai je bio upečatljiva ličnost kraja osamnaestog i početka devetnaestog veka. Bio je profesor, lingvista, organizator književnih aktivnosti, pesnik i ilustrator. Njegovo ime vezuje se za značajna intelektualna dostignuća kao što je elaborat programa za akademiju iz

1790. godine, koji je kasnije postao osnova povelje Mađarskog naučnog društva osnovanog 1825. godine, i njegova *Gramatika* iz 1805. u kojoj je postavio etimološki princip mađarskog pravopisa.

Njegove kulturne poduhvate podržavale su osobe plemskog ranga. Njegove mecene su bili najbogatiji velmoži, od kojih je najstrastveniji bio baron Lerinc Orci: ne samo što je preporučivao Revaijeve pesme za objavljivanje, već je i finansijski podržavao njegove poduhvate. Ovaj rad istražuje Revaijev odnos sa trojicom njegovih mecena (Orcijem, plemićem i prijateljem, biskupom Janošem Silijem i kraljevskim vicekancelarom Janošem Međeši Šomođijem) izučavanjem njihovih prepiski. Poznavanje sistema književnog pokroviteljstva pruža važne podatke za razumevanje sveobuhvatnog okvira i uslova delovanja književnog života.

Ključne reči: pokroviteljstvo, prepiska, 18. vek, Mikloš Revai

Ágnes DOBÉK

PATRONS OF MIKLÓS RÉVAI: LITERATURE PATRONAGE IN HUNGARY IN THE LATE 18th CENTURY

Miklós Révai was a characteristic figure of the turn of the eighteenth and nineteenth century. He was a teacher, a linguist, an organizer of literary activities, a poet, and an illustrator. His name is associated with such significant intellectual achievements as the 1790 proposal for an academy, which became the basis of the charter of the Hungarian Learned Society founded in 1825, or his *Grammatica* of 1805, in which he set out the etymological principle of Hungarian spelling.

His cultural enterprises were supported by aristocrats. His patrons included the wealthiest lords of the country, the most enthusiastic of whom was Baron Lőrinc Orczy: he not only offered his poems for publication, but he also supported Révai's enterprise financially. This study explores Révai's relationship with three of his patrons (Orczy, an aristocrat, poet and friend, bishop János Szily, and royal vice-chancellor János Medgyesi Somogyi) through their correspondence. The presentation of the correspondences sheds light on the patrons' motivations. An awareness of the system of literary patronage provides important data for getting to know the framework and operational conditions governing literary culture.

Keywords: patronage, correspondence, the 18th century, Miklós Révai

MÉSZÁROS Gábor

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézet
Budapest, Magyarország
meszaros.gabor@btk.mta.hu

PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM SZERZŐI HAGYOMÁNYA¹

Autorska tradicija Adama Paloci Horvata

The Authorial Tradition of Ádám Pálóczi Horváth

Pálóczi Horváth Ádám fontos szervezőegyenisége, polihisztor a magyarországi felvilágosodás korának. Műfajilag tagolt irodalmi pályája során írt verseket, eposzt, dialógust, filozófiai esszét, regényt. Szervezője a magyarországi szabadkőművességnek, elsőik között adott ki pszichológiai értekezést magyar nyelven. Tanulmányom első részében a Horváth Ádámról szóló irodalomtörténeti szakirodalom eredményeit tekintem át, majd Horváth vegyes műfajú – kéziratban maradt – könyvét (*Holmi IV*) mutatom be röviden. Pálóczi Horváth Ádám *Holmi* (mai értelemben: 'valami') című művének három része jelent meg nyomtatásban. A negyedik rész, amely kéziratban maradt, jelenleg a Csurgói Református Gimnázium könyvtárában található Sárközy István hagyatékában.

Kulcsszavak: alkalmi költészet, közköltészet, textológia, felvilágosodás, szabadkőművesség

Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) elsőik között foglalkozott a magyar verstan szabályaival, egy magyar tudós társaságot kívánt létrehozni, röpiratot adott ki a női jogokról, elsőként írt tanulmányt a magyar dialektusokról. A zene-történet főként az *Ötödfélszáz Énekek* című énekyűjteményéről ismeri a nevét. Pálóczi Horváthnak versein, énekes költészeti programján túl jogi, politikai, nyelvészeti, történelmi, pszichológiai és természettudományos írásai is voltak.

¹ Mészáros Gábor az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Lendület Nyugat-magyarországi Irodalom 1770–1820 kutatócsoport tagja, az ELKH BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa.

Papi pályára készült, majd ügyvédnek és mérnöknek tanult, és a gazdálkodás, írás mellett mindkét hivatást űzte. Huszonkét éves korában már gazdálkodott, 1782-ben a Balatonnál mint bérlő telepedett le, s ettől az évtől kezdve jelentek meg verses és prózai szövegei. Magyar nyelven elsők között adhatott ki értekezést a pszichológia tárgyában. A magyarországi szabadkőművesség és irodalmi körök szervezője volt. Ráday Gedeon, Kazinczy Ferenc és Fekete János barátja, aki Csokonai Vitéz Mihályt elsők közt támogatta irodalmi ambícióiban.

Horváth Ádám műveinek rendszerszerű áttekintését már többször megkísérelte a magyarországi irodalomtörténet-írás, de összegző munka nem készült. A 20. század második felében Péterffy Ida vállalkozott Horváth Ádám életének és műveinek monografikus bemutatására (Péterffy 1980, 1983, 1984). Alighanem legjobban sikerült munkája a *Holmi* első kéziratán alapuló, a *Hunniás* megírását megelőző főbb életeseményekhez kapcsolódó műismertetés volt (Péterffy 1983). A Horváth Ádám születésének 250. évfordulójára szervezett Pálóczi Horváth-konferencia szerteágazó előadásait olvasva nem szorul magyarázatra, milyen sokrétű életművel van dolgunk, illetve hogy Horváth kapcsán mennyi minden maradt adós az irodalomtörténet. A 2011-ben megjelent tanulmánykötet (Csörsz–Hegedüs 2011) négy fő tematikai egységben közölt huszonnégy tanulmányt: Pálóczi Horváth életrajzával és műveinek kiadásával kapcsolatos tanulmányokat, bölcséleti irányú tanulmányokat, műelemzéseket és közköltészethez kapcsolódó írásokat (a tanulmánykötetről bővebben Mészáros 2013). Ezen elemzések a legtöbb esetben több kérdést vetettek fel, mint amennyi válasszal szolgáltak, s arra is rávilágítottak, hogy az eszme-, művelődés-, zenetörténetnek és folklorisztikai kutatásnak (és azok metodológiáinak) legalább annyi dolga van még Horváth hagyatékával, mint az irodalomtörténetnek.

Vörös Károly 1958-ban az *Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez* című művének bevezetésében felhívta a figyelmet a Pálóczi Horváth-szakirodalom hiányosságaira. A „méltatlanul elfeledett, legjobb esetben is eltorzítottan ábrázolt alakról” – Horváth Ádámról szóló modern monográfia hiányát hangsúlyozta (Vörös 1958, 5). Garda Samu életrajzát jelentéktelennek ítélte, ezenkívül csak Hegyi Ferenc disszertációját (Hegyi 1939) tartotta említésre érdemesnek, melyet kétségtelenül modernebbnek, sok hasznos szempontot alkalmazó, tárgyát egészében mégsem kimerítő munkának titulált. Hegyi Ferenc monográfiája tartalmazott egy (nem teljes) listát Pálóczi Horváth kiadott és kéziratban maradt műveiről, illetve egy szakirodalmi bibliográfiát. Vörös nem említette Borzsák István művét (Borzsák 1919), feltételezem azért, mert az nem az életrajzi szempontokat helyezte előtérbe, mégis méltatlanul maradt ki felsorolásából, ugyanis Horváth Ádám lírájáról olyan gondolatokat fogalmazott meg, mint akkoriban senki. Borzsák igyekezett szólni a Pálóczi Horváthnál prototipikusan előfordu-

ló versműfajokról: vallásos, bölcséleti, hazafias és szerelmi líráról írt. Borzsák – a legtöbb Pálóczi Horváth-elemzéshez hasonlóan – bőbeszédűnek tartotta a költőt, véleménye szerint művészetében sok a selejtes rész, és olyan dolgokat énekelt meg, amelyek arra nem alkalmasak. Maga Kazinczy is azzal a váddal illette, hogy „újsági történeteket csinál dalokká”, Földi János szerint e tekintetben Erdődy Lajos hatása lehetett szembetűnő. Horváth Ádám maga ugyan nehezen tűrte a kritikát, bőbeszédűségét több helyütt is megindokolta. Hosszadalmas verseit Vergilius és az antik elődök esztétikájával igazolta. A próza és a vers közti döntő különbséget csupán azok terjedelmében látta: „a vers rövidebb és rímelt” – írta öntudatosan.

Horváth Ádám még miskolci hónapjai alatt kezdte az alkalmi versek írását, melyekből 1788-tól kezdve állította össze *Holmi* című kötetét. Bíró Ferenc véleménye szerint a mennyiségi mutatókat figyelembe véve nem Molnár Borbálát, hanem Horváth Ádámot kell a szórakoztató vidéki poézis legsikeresebb művelőjének tartanunk (Bíró 1994, 321). Számtalan verses köszöntőt írt: névnapit, farsangit, szüretit, számos epitaphiumot, költött házasságkötésre, keresztelőre vagy épp vadászatra, ettől függetlenül pedig verses leveleinek tömege maradt fenn. Neve egyszerre terjedt el a közköltészet közegében, és mindeközben a főúri réteg reprezentatív alkalmainak költőjeként és énekes költőjeként szerepelt. Földmérői és jogászai tevékenysége mellett egy olyan alkalmi költői pályát futott be, ami a dunántúli nemesi rétegekhez kötötte. A dévaj mulatság és az esztétizált irodalmi regiszter hangját is tudta, mégpedig úgy, hogy az orális költői hagyomány művelésével egy időben tartott igényt művei állandó publikálására. Lokális költői tevékenysége mellett a születő magyar nyelvű irodalomban szerzőként és szervezőként is elsőrangú helyet ambitionált.

Vörös Károly alaposan kidolgozott adalékokat adott az életműhöz: a somogyi insurgensek zendüléséről, Horváth Ádám és Kazinczy Ferenc viszonyáról írt. Megírta a *Magyar Arión* című kéziratos kötet alakulásának történetét (*Horváth és a „Stájer Tánc”* címmel) (Vörös 1958). Ezt követően az évtizedekre elsikkadt Pálóczi Horváth-kutatásba Péterffy Ida vitt lendületet. Több műve megjelent Pálóczi Horváth életének egy-egy időszakához kötődve. Az elmondottakon kívül Horváth Ádám munkásságát átfogóan vizsgálni óhajtó kezdeményezés nem volt, nem is volna a monografikus feldolgozás egyszerű feladat, hiszen az életmű rengeteg máig ismeretlen, sötét foltot rejt. Bíró Ferenc külön fejezetet szánt könyvében Horváthnak, ahol az életrajzon túl kitért a kor alkalmi költészetének tárgyalására. Programadó tanulmánynak mondható Bíró Ferenc cikke Horváthnak és Csokonainak a fiziko-teológiához és Newton filozófiájához való viszonyáról, amelyben Horváth Ádám *Az esztendő utolsó éjszakája* című művét elemezte (Bíró 1973, 680–685; Bíró 1994, 304–313). Horváth Ádám életrajzá-

nak és irodalmi munkásságának szabadkőműves vonatkozásait eddig legalap-
sabban Németh József tárgyalta, *Horváth Ádám, a szabadkőműves és politizáló
költő* című cikkében (Németh 1984; Horváth életének utolsó időszakára vonat-
kozáon Németh 2011).

Az MTA Irodalomtudományi Intézetének 2010-es Pálóczi Horváth-konfe-
renciája (*A Magyar Arión. Tudományos tanácskozás Pálóczi Horváth Ádám szüle-
tésének 250. évfordulóján*) újfent bebizonyította, hogy mennyi a megválaszolat-
lan kérdés a felvilágosodás kori polihisztor körül. Mind a 2010-es előadások (és
az előadások alapján megjelent 2011-es *Magyar Arión* című tanulmánykötet),
mind az elmúlt évtizedek publikációi azt sugallják, hogyha átfogó munka nem
is született, egy-egy téma kapcsán mindig új adalékkal tudnak szolgálni a poli-
hisztor költő gondolatai.

Az utóbbi évek kétségtelenül legnagyobb vállalkozása a Horváth Ádám-
életművel kapcsolatban Tóth Barnaé volt. Pálóczi Horváth Ádám életművének
nagyobb része kéziratban maradt – írta Tóth Barna a kritikai kiadás bevezető-
jében (Tóth 2015, 15) –, a kisebb rész, amely nyomtatásban megjelent, huszon-
négy kötetet jelent. Egyedüli műve, amely több kiadást is megért, az 1988-ban
Németh József által sajtó alá rendezett *Felfedezett titok* című regény. A kézirat
hagyatékából csupán az *Ötödfélszáz Énekekből* jelent meg kritikai kiadás, 1955-ben.
Tóth Barna kiadása az 1787 és 1796 között megjelent verses műveket dolgozta
fel, tizenkét hosszabb-rövidebb verses kiadványt. A fűlszöveg szerint Horváth
Ádám művei „mára nehezen elérhetővé váltak, s így sok esetben kívül rekedtek
a tudományos diskurzuson”, Tóth pedig úgy fogalmazott bevezetőjében, hogy a
költő műveire való jobb rálátás alapfeltétele a „szerző nyomtatásban megjelent,
tehát a kortársak részéről szűkebb vagy tágabb körben ismert műveinek újbóli
kiadása” (Tóth 2015, 15).

A grandiózus vállalkozás folytatása a Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar
Irodalmi Textológiai Kutatócsoport és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Lendület Nyugat-magyarországi Irodalom Kutatócsoport közös kezdeményezé-
se, melynek célja Pálóczi Horváth Ádám műveinek elektronikus kritikai kiadása
(Pálóczi Horváth 2018).

Bár az új kritikai kiadással újra hozzáférhetővé vált Horváth Ádám költői
munkásságának egy igen jelentős része, az életmű második fele kiaknázásra,
felfedezésre vár. A kéziratban maradt művek egyelőre távol esnek a kutatások
fő érdeklődési körétől.

A *Magyar Arión* című konferenciára tíz éve került sor. Új eredményeket az
a tematikus tanulmánykötet hozhat, amelyet Pálóczi Horváth Ádám halálának
200. évfordulójára tervez kiadni a Lendület Nyugat-magyarországi Irodalom
(1770–1820) Kutatócsoport.

Lehetőség az életműhöz való hozzáférésre – a Holmi-kötetek

Pálóczi Horváth Ádám esetében a lokális kapcsolatok elemzése fontos irodalomtörténeti összefüggéseket tárhat fel, ezek ugyanis a kor magyar vezető értelmiségével való szakmai és baráti kapcsolatot jelentik. A társasági szerveződések eszméi a lokális kapcsolatokat és az alkalmi költészet poétikai formáit is meghatározzák. A kapcsolati hálózatok és alkalmi versek elemzésével új életrajzi adatok kerülhetnek elő Horváth Ádám házasságaival, irodalomszervezői és tisztviselői működésével kapcsolatban, Széchenyi Ferencsel, Sárközy Istvánnal, Kazinczy Ferencsel, Somssich Lázárral, Péczeli Józseffel, Czindery Pállal, Inkey Imrével, Boronkay Józseffel való kapcsolatát illetően.

Horváth Ádám esetében alapvetően meghatározó a lokális hálózati jelleg és az országos, sőt országon kívüli hálózatiság, társasági jelleg. Értelmiségtörténeti perspektívából nézve Horváth kapcsolatrendszere a *Res publica litteraria* európai dimenziójába illeszkedik. A *Res publica litteraria* keretrendszert ajánl egy alternatív európai értelmiségtörténethez, a klasszikus korszakhatárokat átírja időben, nemzetben, nyelvileg, diszciplinárisan, műfajban, nemileg, intézményileg (bővebben Hotson–Wallnig 2019). A hálózatiság Magyarországon különösen érvényes a szabadkőművességre, amelyben Horváth meghatározó szervező. Ne feledjük, hogy ő az első magyar nyelvű szabadkőműves tematikájú regény, a *Felfedezett titok* szerzője.

Horváth Ádám szövegei önálló életet élnek a korabeli közköltészetben. A közköltészet a népi kultúra és a magas irodalom közé szorult szöveghasználati forma. A rendi költészettel szemben nem a társadalmi reprezentációt szolgálta. Összekapcsolódik az olvasás forradalmával, és széles rétegekhez jut el (bővebben Csörsz 2016). Tanulmányozása segít megérteni azt a folyamatot, amiként a népi kultúra elkülönül és újra meg újra visszakapcsolódik a társadalmi elit kultúrájába, amiként különböző médiumok alakítják a versek kulturális használatának formáit, amiként a lírában az alanyi dalköltészet válik a század egyik legfontosabb formájává.

Nagy különbség mutatkozik a kéziratos terjedés és a nyomtatvány között: a kéziratos versgyűjtemények kompozíciós elképzelései vagy a másoló saját szempontrendszerének lenyomatai nem mutatkoznak meg a nyomtatott kötetekben, és más jellegű szerzői döntések, kompozíciós kérdések kerülnek előtérbe. Jó látószög nyílik innen a 18. század végi mecenatúra intézményrendszerének átalakulására. Olyan pillanatfelvételeket láthatunk, amelyeken az országos terjesztésű versek nagyobb népszerűsége tesznek szert a kisközösség verhasználati szokásaival szemben, ugyanakkor még mindig igen meghatározó szerepe van az alkalmi költészetnek. Mindazonáltal az alkalmi költészet gazdag műfajisága megenge-

di bizonyos formák presztízzsel rendelkező műfajokként való fennmaradását, lokális szinten, a szerző lokális kapcsolatrendszeréhez köthető megnyilvánulásokként. Pálóczi Horváth Ádám életművében rendkívül érdekes lesz tehát az irodalmi szöveg eltérő regiszterekben való használata.

A 18. század végén alakuló irodalom elsősorban archaikus, népi hagyatékként tekintett az orális örökségre. Mind Horváth Ádám énekgyűjtései, mind *Holmi* című, elegyesen válogatott vers- és énekgyűjteményei példaadó dokumentumai a köztes költészet szóbeliség és írásbeliség közötti szűrő jellegének a 18. század végén, 19. század elején. Nem érdektelen egy ilyen hagyatékké tanulsága, hiszen Horváth pályája és *Holmi*-kötetei végigkísérték a magyar irodalom intézményrendszerének kialakulását, mindazonáltal Horváth is egyike volt azoknak a szervezőegységnek, akik a korabeli irodalmi élet intézményesítésében részt vállaltak. Pálóczi Horváthnak reagálnia kellett az intézményesülésre, miközben alkalmi jellegű költészetében egy tradicionális irodalomfelfogáshoz igazodott. A közönségmodellek problémaköréhez tartozik az alkalmi költészettel kapcsolatos viták másik központi kérdése, hogy hogyan definiálható az a közönség, aki a versek fogyasztója lesz. A szövegközlés formája is meghatározó, ugyanis különböző kötetkompozíciós elvek mögött eltérő közönség szemlélet áll. S éppen a *Holmik* egészen egyedi szövegközlési ambícióról árulkodnak.²

Horváth Ádámban már az 1780-as évek végén felmerült, hogy nem vegyesen válogatott kötetben publikálja műveit; végül mégiscsak emellett döntött, s három *Holmi* jelent meg tőle. A negyedik *Holmit* nem tudta kiadni, s igen izgalmas felvetés, hogy maga Horváth is feladta volna a vegyesen válogatott kötetrendet, s nem vegyesen válogatott kötetet akart volna kiadni (részletesen Mészáros 2016). Egyébként az életműben első és egyetlen példaként.

Horváth a műfaji sokféleséget hangsúlyozta, amennyiben a lírai sokféleség mellett, prózai és drámai darabjait is beválogatta a kötetbe. Mivel azonban ő maga írta a *Holmi* első részének előszavában, hogy saját kezűleg rendezte egybe régebbi és újabb írásaiból a *Holmi* anyagát, még hozzá könyv formában, így nem tűnik valószínűnek, hogy a negyedik rész esetében másként járt volna el. Mindazonáltal textológiai érvek is szólnak a vegyesen válogatott forma intenciója mellett.

[...] én meg-vallom igazán; hogy ez nem annyira valamely előre fel-tett különös nagy haszonra, mint mulatságra és idő töltésre-való. [...] csak azt akarom hát mondani, hogy nem volt tzelom vagy az, hogy a' javával a' roszsztát meg-sáfrányozzam, és így azoknak kedvellésére akár kit-is

² Külön kell kezelni Horváth gyűjteményes köteteként használt, de a kiadott *Holmik* alapjául szolgáló kéziratokat: *Hol-mi I.*: MTA Ktt K. 757/1; *Hol-mi II.*: MTA Ktt K. 757/2; *Hol-mi III.*: OSzK Ktt. Quart. Hung. 214., illetve a Horváth életében kiadott *Holmi*-köteteket (Horváth 1788, 1792, 1793).

osztönöznek; vagy az hogy a' nevetséges Elegiák, Hymnusok, Énekek, közé egy két valamire-való dolgot azért szúrtam volna-bé, mintha az egész tréfát Szent Tzélból írtam volna: egyszer, 'sákban matskát nem árulok, hanem minden Vers-Darabot, a' maga matériájához illő tzélból írtam, és most régibb és újabb írásaimból öszveszedetvén, önként, minden rend nélkül könyv'-formába öntöttem, [...] a' Szép és jó rendnek meg-tartása igen illett volna: de én azt itt meg nem tarthattam, mind azért: mivel olyan különbözök a' matériák, hogy egymás után tsak igen egy formann illenek, és így itt a' rendtelenség leg-jóbb rend [...] Nem lévén tzéлом eleinte ezen Holminek Világ eleibe-való botsátása (mivel többnyire tsak hirtelen, 's minden nagy gondolkodás nélkül-is íródtak.) (*Holmi* I, 7–8.)

Horváth Ádám *Holmi*-köteteinek utolsó kéziratos példánya, a szerző műveinek olyan vegyesen válogatott gyűjteménye, amelynek java részét Pálóczi Horváth versei és énekei vagy általa átírt, továbbírt, applikált versek és énekek teszik ki. A csurgói kézirat sajtó alá rendezésére Écsy Ö. István tett kísérletet (Écsy 1942), azonban a szövegek jelentős részét nem adta ki, így Écsy szövegkiadása nem azonosítható a negyedik *Holmival*, sem a kézirat szöveganyagán alapuló teljes szövegkiadásnak nem tekinthető. Écsy ismeretterjesztő kiadványt szerkesztett a kézirat szöveganyagából, s ezen oknál fogva a kézírral való munka nem tekinthető befejezettnek.³

A kézirat rendelkezésre állt, de a szakirodalom rendszeresen Écsy Ö. István kiadványát idézte. Écsy hely- és kultúrtörténeti szempontokat figyelembe vevő, a lokalitás, a somogyi kultúrtörténet szempontjából nagyra értékelendő és használandó munkát írt, azonban mint szövegkiadás korrekcióra szorul, kritikai jegyzetei, sajtó alá rendező elvei nem elégségesek a filológiai, irodalomtörténeti felhasználáshoz, így a *Holmi* negyedik részében található szövegek nem tekinthetők feldolgozottaknak. Az *Ötödfélszáz Énekek* (Bartha–Kiss 1953) ugyanúgy kipontozta a dévaj részeket, mint Écsy kiadása. Előzetes normatív megszűrésről volt szó a 40-es, 50-es évekből, mely metódus Csörsz Rumen István és Küllős Imola által kiadott, sajtó alá rendezett közköltészeti szövegeknél nem merült fel, hanem a szövegeket eredeti formájukban közölték (pl. Csörsz–Küllős 2006). Amennyiben sor kerülhet Horváth Ádám negyedik *Holmijának* sajtó alá rendezésére, utóbbi munkamódszert kell példaértékűnek tekinteni, s metódusát alkalmazni.

³ A Csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium helytörténeti érdeklődésű kiadványsorozata a *Csurgói Könyvtár* sorozat. Első kötete szintén Écsy Ödön István tollából (Écsy 1935). A sorozat újabb részeként (Violáné Bakonyi 2005).

Az alkalmi versek helyszíneiből látható, hogy Pálóczi Horváth Ádám folyamatosan úton volt: akár a negyedik *Holmi* szövegei alapján, akár az életrajzi kontextusokból, levelekből, személymegnevezésekből kirajzolódik, hogy a földmérői munkák mellett jogi feladatokat is kapott ugyanabban a régióban, ahol mérnöki munkáját végezte, s egyszerre, ugyanezen tehetős körökben reprezentatív költői szerepében is igen népszerű volt. Egyszerre lehetett tehát országos irodalomszervező, értelmiségi, irodalmár és lokális események alkalmi regiszterében is otthonosan szóló szerző, akinek hagyatékával sok dolga van még az irodalomtörténetnek.

Horváth eltérő regiszterben, más közösségben más üzenetet ír műveibe, azonban az alkalmi műfajokban, a lokalitásban is megjelennek azon eszmék, amelyek regényeiből, esszéiből olvashatóak ki. A társasági beágyazottság, a fontos irodalmi hálózati szerep és irodalomszervezői identitás miatt nem kerülhető meg az a kérdés, hogyan kapcsolódik Horváth Ádám a kor eszmetörténetéhez. A *Holmi* negyedik részének szövege magában foglalja többek között a jakobinus összeesküvés leleplezésének idejét; egyszerre az összeesküvést megelőző és azt követő kordokumentum. A *Holmi* Horváth Ádám pályáját ebben a korszakban, ebben a dilemmahelyzetben nyomon követő forrás, amely választások, diskurzusok együttállását mutatja meg. Az alkalmi költészet szöveghasználati formái mind a közköltészet, mind a magas irodalom eljárásaival kapcsolatban állnak, a szerzők pedig ismert helyi költők. Horváth is integrálódik a helyi temetési, esküvői, beavatási szertartás ceremóniarendszerébe. A Horváth életművére jellemző együttállás megmutatja, hogy milyen fontosak a szociokontextusok: ő a Somogy, Zala, Veszprém és Baranya megyei nemesek költője. De vajon ugyanakkor a dunántúli, pesti „polgárok” költője is? Az 1810-es években kevéssé, majd néhány évvel később változik a megítélése.

Kéziratos források

A Csurgói Református Gimnázium Könyvtára

K241 = [Holmi IV, gyűjteményes kötet]

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára

MTA Ktt K. 757/1 = [Holmi I, gyűjteményes kötet]

MTA Ktt K. 757/2 = [Holmi II, gyűjteményes kötet]

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

OSzK Ktt. Quart. Hung. 214. = [Hol-mi III, gyűjteményes kötet]

Irodalom és nyomtatott források

- Bartha Dénes–Kiss József szerk. 1953. *Ötödfélszáz Énekek: Pálóczi Horváth Ádám Dalgyűjteménye az 1813. Évből*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bíró Ferenc. 1973. Pálóczi Horváth Ádám, Csokonai és Newton. *Irodalomtörténeti Közlemények* (82): 680–685.
- Bíró Ferenc. 1994. *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Borzák István. 1919. *Pálóczi Horváth Ádám lírája*. Monor: Popper Ernő Könyvnyomdája.
- Csörsz Rumen István. 2016. *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban, 1700–1800*. Budapest: Universitas.
- Csörsz Rumen István–Hegedüs Béla szerk. 2011. *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*. Budapest: Reciti.
- Csörsz Rumen István–Küllös Imola s. a. r. 2006. *Társasági és lakodalmi költészet*. Közköltészet 2. Budapest: Universitas Kiadó.
- Écsy Ödön István. 1935. *Sziget vára és Zrínyi a magyarországi latin költészetben*. Csurgó: Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium.
- Écsy Ö. István kiad. 1942. *Pálóczi Horváth Ádám Holmi-jának Negyedik Darabja*. Csurgó: Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium.
- Hegyí Ferenc. 1939. *Pálóczi Horváth Ádám*. Debrecen: Lehotai Nyomda.
- Horváth Ádám. *HOL-MI Külömb-külömb-féle dolgokról írt külömb-külömb-féle VERSEK, Mellyeket maga' régibb és újabb írásaiból össze-szedett HORVÁTH ÁDÁM. PESTHENN, LETTNER JÓZSEF' BETŰIVEL, 1788.*
- Horváth Ádám. *HOL-MI Külömb-külömb-féle dolgokról irtt külömbkülömb-féle versek, és rész-szerént kötetlen folyó beszédek, II. darab, Egyszer-másszor írogatta, és most közre botsájtja Horváth Ádám, Győr, 1793.*
- Horváth Ádám. *KÜLÖMB-KÜLÖMBFÉLE DOLGOKRÓL IRTT DARAB-VERSEK. 'S RÉSZ SZERÉNT FOLYÓ BESZÉDEK HARMADIK DARAB, Mellyet maga' egyszer másszor írogatott munkájiból össze-szedett, és most közre botsát HORVÁTH ÁDÁM. PESTEN, Nyomtatt. TRATTNER MÁTYÁS' betűivel 1792.*
- Hotson, Howard–Thomas Wallnig ed. 2019. *Reassembling the Republic of Letters in the Digital Age*. Göttingen: Göttingen University Press.
- Mészáros Gábor. 2013. „az örökkévalóságra valót elkészítettem...” – Mészáros Gábor a Magyar Arión című tanulmánykötetről. *Reciti-Recenziós portál* <http://reciti.hu/2013/1543>. (2020. szept. 16.).
- Mészáros Gábor. 2016. Pálóczi Horváth Ádám Hol-mijának negyedik darabjáról. *Irodalomismeret* (3): 64–75.
- Németh József. 1984. Horváth Ádám, a szabadkőműves és politizáló költő. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* (17): 461–471.
- Németh József. 2011. Pálóczi Horváth Ádám petrikeresztúri évtizede (1811–1819). In *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. Csörsz Rumen István–Hegedüs Béla. 75–88. Budapest: reciti.

- Pálóczi Horváth Ádám Művei. Elektronikus Kritikai Kiadás. 2018. <http://deba.unideb.hu/deba/paloczi/> (2020. ápr. 22.)
- Péterffy Ida. 1980. *Pálóczi Horváth Ádám Szántódon: Ismeretlen somogyi levelek 1788–1789*. [Szántódpusztá]: SIOTUR Somogy megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala.
- Péterffy Ida. 1983. *Horváth Ádám munkássága a „Hunniás” előtt*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Péterffy Ida. 1984. *Levelek Szántódról: Válogatás Pálóczi Horváth Ádám írásából (Levelek, versek, prózai művek) (1787–1790)*. [Szántódpusztá]: SIOTUR Somogy megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala.
- Tóth Barna s. a. r. 2015. *Pálóczi Horváth Ádám verses kiadványai, 1787–1796*. Budapest: Universitas.
- Violáné Bakonyi Ibolya. 2005. *Sárközy István könyvtára*. Csurgó: Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium.
- Vörös Károly. 1958. *Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gabor MESAROS

AUTORSKA TRADICIJA ADAMA PALOCI HORVATA

Adam Paloci Horvat bio je značajna ličnost i polihistor mađarskog prosvetiteljstva. Njegova književna karijera bila je veoma raznorodna: pisao je poeziju, epsku poeziju, dijaloge, filozofske eseje i romane. Bio je organizator mađarskog slobodnog zidarstva i prvi je objavio psihološku raspravu na mađarskom jeziku. U prvom delu rada dajem pregled sekundarne literature o Horvatu, zatim ukratko predstavljam Horvatovu žanrovski višestranu – neobjavljenu – knjigu (*Holmi IV*). Horvatovo delo – od kojeg su prva tri dela objavljena za njegovog života, dok je četvrti ostao u rukopisu – nosilo je naslov *Holmi [Nešto]*. Četvrti, neobjavljeni, deo se trenutno nalazi u biblioteci Reformatorske gimnazije u mestu Čurgo u legatu Ištvana Šarkezija.

Ključne reči: prigodna poezija, javna poezija, tekstologija, prosvetiteljstvo, slobodno zidarstvo

Gábor MÉSZÁROS

THE AUTHORIAL TRADITION OF ÁDÁM PÁLÓCZI HORVÁTH

Ádám Pálóczi Horváth was an important figure and polyhistor of the Hungarian Enlightenment. His literary career was diverse: he wrote poetry, Epic poetry, dialogues, philosophical essays, and novels. He was an organizer of the Hungarian Freemasonry and was first to publish a psychological book in Hungarian language. In the first part of my paper, I review the secondary literature about Horváth, followingly I briefly present Horváth's multifaceted genres manuscript (*Holmi IV*). Horvath's collection book – of which three parts were published in his life, and the fourth remained in manuscript – was titled: *Holmi [Something]*. The fourth piece of *Holmi* is a manuscript and it can be found in the Lyceum of Csurgó among the books of István Sárközy.

Keywords: occasional poetry, public poetry, textology, enlightenment, Freemasonry

IRODALOM, NYELVÉSZET

LÁBADI Zsombor

J. J. Strossmayer Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Eszék, Horvátország
labadi.zsombor@gmail.com

AZ ELBESZÉLŐI MINDENTUDÁS ÉS A SZEMÉLYES ÉRDEKELTSÉG SZEREPE A *KATALIN UTCÁBAN*

Uloga pripovedačkog svezanja i ličnog interesa u romanu *Katalin utca (Ulica Katalin)*

The Role of Narrator Omniscience and Personal Interest in the Novel *Katalin utca (Katalin Street)*

A tanulmány az elbeszélői mindentudás összefüggéseit vizsgálja. A téma szempontjából azokat az elméleti összefüggéseket alkalmazza, melyeknek a jelenség értelmezői a modern irodalom szempontjából is nagy jelentőséget tulajdonítanak. A dolgozat kérdésfeltevését elsősorban az indokolja, hogy a *Katalin utcának* számos olyan aspektusa tárul fel, amely a természetfeletti dimenzióval való kapcsolatfelvétel folytán a rejtett, belefoglalt elbeszélő szerepkörét érinti. Ebben elengedhetetlen szerepe van az elbeszélői perspektívák egymáshoz illesztésének. Ezt a jelenséget az elbeszélő nem semleges gondolati-érzelmi nézőpontokként jeleníti meg, hanem úgy, hogy az első személyű elbeszélésen keresztül a hozzá kapcsolt egzisztenciális és etikai vonatkozásaival együtt kapja meg a regénybeli motiváló szerepét. A tanulmány végül arra a kérdésre válaszol, hogy miként közelíthető meg a történetmondás befogadói megítélése Szabó Magda regényében, és a meglévő olvasói értékítéletek és meggyőződés miképpen befolyásolják a mindentudó elbeszélő helyzetének megértését.

Kulcsszavak: mindentudó elbeszélő, elbeszélői perspektíva, Szabó Magda, *Katalin utca*, az olvasók értékítélete

Szabó Magda regényeinek elemzése elsősorban az elbeszélői tudatok személyes érintettségének kérdéskörével kapcsolódik össze. E jelenség a regényekben mindenekelőtt a személyes perspektíva, a belső monológ előtérbe kerülésével történik. Emellett azonban kirajzolódik az elbeszéléseknek egy másik, rejtettebb

dimenziója, amely a távol tartott, nehezen megismerhető jelenségek kérdésével érintkezik. Szabó Magda regénye mindkét szemléleti tényezőt tartalmazza, miután olyan narrátor mondja el a történet egy részét, akinek személyes érintettsége, közeli hozzátartozói iránti szimpátiája vagy a velük szembeni elidegenülése, távolságtartása érezhető hatással van az elmondottakra. Az expresszív vonásokkal rendelkező egyénített elbeszélésmodot egészíti ki a harmadik személyű mindentudó narráció, amelynek révén megjelennek az ábrázolt világnak olyan részletei is, amelyek a regény hősei számára közvetlenül érzékelhetők, de megismerhetetlenek maradnak. Így a regényben jól felismerhető lesz a személyiséglvű lélektani történetmondás mellett egy másik, személytelen elbeszélői perspektíva is, amely kiegészíti, módosítja azt a személyes szöveget, melyet az első személyű elbeszélő képvisel.

A tanulmány az elbeszélői magatartások összjátékát olyan megközelítésben próbálja meg értelmezni, amely az alkalmazott narrációs eszközöket, technikákat összekapcsolja, egymásra vonatkoztatja, és arra keresi a választ, hogy a kétféle elbeszélői szempontnak a történet egészére nézve milyen poétikai következményei vannak. Szabó Magda regényének elbeszélői összetettsége értelmezésem szerint annak tulajdonítható, hogy e kétféle elbeszélői perspektíva a valós és természetfeletti között teremt sajátos kapcsolatot, és létrehozza a mimetikus és a megszo-kottól eltérő nem-mimetikus elbeszélésforma sajátos elbeszélői egyensúlyát.

A regény megközelítésére a tanulmány is az elbeszéléstudomány fogalomkészletét alkalmazza, így a mindentudás és a belső fokalizáció jelentéskörét, ám eközben felhasználja azokat az értelmezési lehetőségeket is, amelyek az elbeszélői mindentudás, a belső monológ vagy a mimetikus elbeszélés jelentésbeli árnyalása kapcsán a narratológiai-retorikai elméleti diskurzusban jelentek meg. Az elbeszélői jelenségek összefüggésbe helyezése során a tanulmány legfőképpen Jonathan Culler elbeszélői mindentudást újraértelmező gondolataira támaszkodik, másrészt pedig James Phelan retorikai szempontú elbeszélésfelfogásából indul ki (Clark–Phelan 2020). Szerintük az elbeszélői nézőpont, a perspektívák elbeszélői használata egyúttal kommunikációs kérdés is, hiszen a narratívák közvetítésének egyik fontos mozzanata a tevékeny elbeszélői és olvasói érintettség létrejötte. Ennek a meglátásnak a nyomán – a narratív szóhasználat túlzó általánosításától tartózkodva – a témához kapcsolható elméleti megközelítés ismertetése után az elbeszélői szövegben fellelhető jelentések helyi értékeinek szövegkörnyezettől függő, konkrét közlésformáira helyezem a hangsúlyt, például az olyan kérdések tárgyalása során is, mint az elbeszélői mindentudás problémája.

Mindentudó elbeszélők az elméletben

A klasszikus omniszciens (mindentudó) elbeszélő szerepének fogalmi tisztázásával, újraértelmezésével számos nemrég megjelent tanulmány is részletesen foglalkozik. A téma szempontjából több érdekes tanulsággal szolgál a magyar posztmodern irodalomelméletben is jól ismert amerikai irodalmár, Jonathan Culler *Narrative* című folyóiratban megjelent közleménye, amelyben a mindentudó elbeszélő áll a középpontban. Az amerikai irodalomtudós ugyanis a jelenkori értelmezési horizontok szempontjából is rendkívül hasznosnak tekinti a fogalmat. A mindentudó elbeszélő jó alkalmazkodási képessége, könnyű alakíthatósága ugyanis lehetővé teszi, hogy az elbeszélés kontextusához igazodva találja meg a maga helyét a legkülönbözőbb történetekben (Culler 2004). A jelenség körül kialakult fogalmi zavart Jonathan Culler arra vezeti vissza, hogy a klasszikus irodalmi hagyományban a mindentudó elbeszélő szinte isteni adottságokkal, természetfeletti képességekkel rendelkezett. Azt feltételezték róla, hogy mindent tud arról a világról, amit ő maga hozott létre. Ez a körülmény a mai olvasó szempontjából azonban nem olyan evidens, hiszen a modern irodalmi jelenségek számos példával támasztják alá, hogy az elbeszélő nem képes arra, hogy teljesen ellenőrzése alatt tartsa a fiktív szövegvilágot. Jonathan Culler meglátása szerint a klasszikus elbeszélői modell így már nem alkalmas arra, hogy kielégítően számot adjon a jelenség összes aspektusáról, ezért a fogalom jelentésének módosítására, árnyalására tesz kísérletet azzal, hogy annak többféle kontextusát is bemutatja.

A mindentudás a culleri elképzelés szerint így elsősorban egy viszonyfogalmat jelöl, amelynek változatai számos alakban előfordulhatnak. A jelenség osztályozása kapcsán például megjegyzi (Culler 2004, 26), hogy az omniszciens elbeszélő rendszerint nem univerzális, mindenre kiterjedő ismeret birtokosa, hanem többnyire egy adott kontextusra jellemző speciális társas tudással rendelkezik. Ezek a különleges részképességek úgy jelennek meg, hogy az elbeszélő érti az állatok nyelvét, közvetíteni tudja mások legféltettebb gondolatait, vagy természetfeletti szereplők viselkedésének érzékeltetésére is képes. A mindentudás a szöveggörnyezettől függően utalhat az elbeszélés vizuális elemeire, például egy elképzelt jelenség vagy tárgy leírása kapcsán, de a szereplők mentális képességeinek megismerésére is, amikor az elbeszélőnek telepatikus erőt tulajdonítunk. Ebből a korántsem teljes felsorolásból is kitűnik, a jellemző körülményeken és a kapcsolatokon múlik, hogy a mindentudónak hitt elbeszélők miképp érvényesítik nézeteiket az elbeszélésben, s a történet szempontjából milyen mozzanatokot értékelnek fel leginkább, és ezeket milyen módon használják fel.

Miután a modern irodalomtudományban az erőteljes kritika ellenére a mindentudó elbeszélő koncepciója még ma is érvényben van, Jonathan Culler

is a fogalom megtartását javasolja, egy további fontos megjegyzéssel. Ez lényegében azonos azzal a kitételrel, hogy az elbeszélő a történet kívánalmi szerint élhet a mindentudás vagy a majdnem mindent tudás különféle eszközeivel. Másrészt viszont megvan arra is a lehetősége, hogy ezt a képességet ne hagyja érvényesülni az elbeszélés kialakítása során, például olyan helyzetben, amikor nem tud vagy nem akar több információt közölni egy esemény kiváltó okairól vagy következményeiről. Ezt olyan elbeszélői kontextusra vonatkoztathatjuk, ahol az ismeretek részlegességének vagy hiányának, a közlések visszafogottságának is fontos szerepe, esztétikai értéke van. A megközelítés – a narrátornak, mint az ismeretek kizárólagos birtokosának képze helyett – egyféle korlátozott telepátiás képességgel rendelkező elbeszélőre hivatkozik, aki a szereplő gondolatait, érzéseit csak korlátozottan képes megérteni és közvetíteni. Az elbeszélői telepátia így a culleri felfogásban jóval korlátozottabb tudást, ismeretet jelent a klasszikus értelmezéssel szemben, amelynek megléte esetén nem vonatkoztathatunk el attól az adottságtól, hogy a mindentudó elbeszélő nézőpontját csakis egy fiktív, elképzelt személyre vonatkoztathatjuk, nem egy ezen kívül álló, reálisan létező jelenségre (Culler 2004, 32).

Mindezek alapján elvileg csupán korlátozott mindentudásról lehet beszélni, miután még az annak igényével fellépő elbeszélő sem ismerheti a történet összes aspektusát, s a nyelvi közlés szituációba illeszkedése miatt egyébként sem közölhet mindenről mindent. Az a körülmény is rendkívül fontos lehet ugyanakkor, hogy az első személyű elbeszélő lehetőségeivel összehasonlítva a mindentudó elbeszélőnek nem kell a látható, a hallható dolgokra korlátoznia magát, hiszen kivételes képességei miatt olyan jelenségek is feltáruulnak előtte, amelyek az első személyű narrátor előtt rejtve maradnak. A harmadik személyű mindentudó elbeszélő alakváltozatainak további lehetséges magyarázata abban rejlik, mint ezt az olvasói magatartás kutatása is megerősítette, hogy azokat a közléseket, amelyekről a mindentudónak hitt elbeszélőtől értesülünk, gyakrabban fogadjuk el igaznak, mint az első személyű elbeszélők hasonló megnyilatkozásait (Flaudernik 2009, 119–135). Az olvasók ennek megfelelően gyakrabban tekintik megbízhatóbbnak, tényszerűbbnek azt a közlést, amit egy személytelen kijelentő alany nyelvi kijelentésének tulajdonítanak. E körülményt pedig a tapasztalatok szerint érdemben nem befolyásolja az olvasók neme, műveltsége és társadalmi háttere.

Ezt az olvasáslélektani felismerést a mindentudás összefüggéseire alkalmazza Szabó Erzsébet tanulmánya (Szabó 2019, 461–470). Az elbeszélői kompetencia és értelemtulajdonítás kérdését az irodalom kommunikációs modellje alapján értelmezi, melynek során kiütőköznak a két narratív alaphelyzet közötti alapvető különbségek. Megállapítja, hogy a klasszikus elbeszéléskutatás kevés figyelmet

fordított ennek a két jelenségnek az elkülönítésére, a két elbeszéléstípust egymásba konvertálhatónak tekintették, holott a kutatások is bizonyították ennek az ellenkezőjét. Szabó Erzsébet felidézi az amerikai Cosmides–Toby szerzőpáros elméletét, amely pontosan erre a jelenségre nyújt tudományos magyarázatot. A tudományos felismerés arra a jól ismert körülményre vezethető vissza, hogy a harmadik személyű elbeszélések a személyes közlésekkel összehasonlítva többnyire kevésbé kapcsolódnak olyan tényleges forrásokhoz, amelyek révén a kijelentéseket kizárólag egy adott személynek tulajdoníthatjuk. A harmadik személyű vagy személytelen elbeszélések viszonylagos forrásnélkülisége, jelöltsége miatt így könnyebben jönnek létre azok a jelentésváltozatok, amelyek az általános érvényű közlések nyelvi lehetőségeihez állnak közelebb (Szabó 2019). Az elbeszélői perspektívák közötti váltások ezért azt eredményezik, hogy a nyelvi kijelentések közül a harmadik személyű elbeszélések nagyobb, az első személyűek kisebb érvényességi körre támaszkodhatnak.

Az előbb ismertetett elmélet alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a harmadik személyű mindentudó elbeszélő állításainak könnyebb elfogadhatóságát viszonylagos nyelvi jelöltsége, pragmatikai függetlensége befolyásolja, ami alaposan kihat igazságtartalmának értékelésére is. A mindentudó elbeszélővel kapcsolatban ugyanis érdemes kitérni a hozzá kapcsolt képzetekre is, amelyek a fiktív elbeszélés igazságtartalmával függnek össze. E szempont kerül előtérbe Alexander Bareis tanulmányában, amely a mindentudó narrátor kérdésköréhez kapcsolható implikált (rejtett, benne-foglalt) elbeszélő szerepét elemzi (Bareis 2020, 120–138). A svéd irodalomtudós a fiktív történeteket vizsgálva megjegyzi, hogy azok kétféle, közvetett vagy közvetlen igazságot is közvetíthetnek. Az elbeszélő személyétől függően a különbség abban nyilvánul meg, hogy az elbeszélő közvetlenül nevezi-e meg önmagát vagy éppen ellenkezőleg, motivációit, indítékait illetően részben vagy egészen visszafogottan mutatkozik. Alexander Bareis értelmezésében e két elbeszélői viszonyulás között, akár személytelen formában történik, akár önmagát néven nevezve első személyben, abban a tekintetben nincs jelentős különbség, hogy az implikált elbeszélő (kikövetkeztett, szövegbe foglalt) tekinthető a történet forrásának, és ő az, aki a tényleges szerzővel ellentétben úgymond felelősséget vállal az abban foglaltakért (Bareis 2020, 123). Ez lényegében azt jelenti, hogy a fiktív elbeszélővel szemben nem tehetjük fel a kérdést, hogy miként jutott a történetben megfogalmazott igazságok birtokába, csupán azt vizsgálhatjuk, hogy az általa közvetített igazságok mennyiben felelnek meg vagy mondanak ellent a megismert világnak.

Alexander Bareis a fiktív narráció egyik legfontosabb vonásának azt tekinti, hogy hozzárendelhető-e minden elbeszéléshez olyan elbeszélő, akinek a személye nélkül nem képzelhető el az elbeszélés. Mivel az elbeszélő kilétéről csak a

szövegből kiolvasható, közvetett bizonyítékok állnak rendelkezésünkre, ezért általánosságban véve csupán implikált elbeszélőről beszélhetünk, akinek közvetve tulajdonítjuk az elbeszélést. A fő kérdés ezek után az, hogy miként lehet ezeket a sajátosságokat kimutatni a történetben. Alexander Bareis erre a felvetésre azzal válaszol, hogy a mindentudó elbeszélés esetében éppúgy, mint a fiktív történetek bármilyen meglévő alakváltozataiban, a narrátort is automatikusan hozzáképezzük a történethez, aki maga is egy lesz a szöveg fiktív igazságai közül. Miután Bareis értelmezése szerint az irodalmi fikció jórészt arra a hallgatólagos elvre épül, hogy arról, amiről szó volt a történetben, olyan, mintha tényleg megtörtént volna, azaz ha nem is hisszük el, de elképzeljük; így ezek után egyáltalán nem tűnik bölcs dolognak azt kérdezni, hogy miért is van ez így, hiszen olyan képzeleti műveletről van szó, ami automatikusan történik meg a szöveggel (Bareis 2020, 126). Éppúgy felesleges lenne, mint annak megkérdőjelezése, hogy az elbeszélő miért beszél az állatok nyelvét, vagy mikképpen szerez tudomást arról, hogy a regény szereplői mit gondolnak egymásról (Currie 2010).¹ Az elbeszélő mindenkor szövegbéli jelenlétét ennél fogva egy olyan értelemtulajdonítással magyarázhatjuk, ami annak a körülménynek köszönhető, hogy a mindentudó elbeszélő helyzete olyan jelentőségre tesz szert, ami nélkül nem lenne teljes az elbeszélés. Alexander Bareis szerint a mindentudó vagy a rejtett elbeszélő személye sokrétűen hozzákapcsolódott az elbeszélés különféle módozataihoz, szervesen beépült az elbeszéléselemélet sok évszázados hagyományába, és még ma is egy olyan jól használható értelmezési keretet nyújt, amelyről nem érdemes egyoldalúan lemondania az irodalomtudománynak, inkább sokrétűen fel kell használnia az új értelmezésekben.

A Katalin utca elbeszélői mindentudása – előzetes megjegyzések

Az elméleti megközelítés ismertetése után a mindentudó narrátor és az első személyű elbeszélő összefüggéseire térünk át Szabó Magda regényében. Az életmű elbeszéléstechnikai jegyeit elemző tanulmányában Kosztrabszky Réka úgy összegzi a regénytechnika sajátosságait, hogy az elbeszélések első személyű és harmadik személyű lehetőségeit egyaránt kihasználja. Az egymást kiegészítő semleges vagy mindentudó elbeszéléstechnika éppúgy kimutatható a szövegekben, mint ahogy jelen vannak az elbeszélte monológ különféle módozatai is. Az eltérő elbeszélésformák a különféle írói célok, hatások elérése érdekében meglepően sokféle módon alkalmazhatóak, az életmű ebben a tekintetben jóval változatosabb képet mutat, mint azt az értelmezők egy része előzőleg gondolta.

¹ Az ostoba kérdések elbeszéléseleméleti összefüggéseiről lásd Bareis 2020, 126.

Kosztrabszky tanulmányából kiderül, a Szabó Magda-elbeszélés narrációs sajátosságainak elemzésére korábban meglehetősen kevés figyelem irányult az elemzők részéről. Az elbeszélői technikák érzékeltetése többnyire a belső monológok és a szerzői közlések kimutatására korlátozódott. Az életmű jellegzetes elbeszélői eljárásaként sokszor elég sommásan a belső monológ szerepét emelték ki (Kosztrabszky 2017a, 60–71). E meglehetősen leegyszerűsítő megközelítés után Kosztrabszky Réka értelmezése szerint érdemes lenne arra is reflektálni, hogy az egyes elbeszélői megnyilatkozások milyen gondolati tartalmakat hordoznak, és ezek milyen módon érvényesülnek a regényekben. Az elbeszélésben játszott szerepük miatt érdemes lenne arra is kitérni, hogy az egyes események, szereplők bemutatása milyen perspektívából, kinek a nézőpontjából történik. „Az észlelési fókusz két szempontból is fontos szereppel bír Szabó Magda regényeiben – állapítja meg Kosztrabszky Réka –; egyfelől a fókuszváltások révén jeleníti meg a narrátor a szereplők közti idegenség alapját képező elhallgatott gondolatokat, érzéseket, másfelől pedig a szereplői perspektívák a narratori tudáselosztásban és információkorlátozásban játszanak szerepet” (Kosztrabszky 2017b, 67).

A mindentudó narrátor szerepére összpontosító közlemények közül a tanulmány az Erdődy Edítchez köthető értelmezést említi, amely a jelenséget az objektív elbeszélői szólam alkalmazásával azonosítja, mivel az a tárgyilagos elbeszélés módszerével közelíti meg a regény szereplőit (Kosztrabszky 2017b, 56). Kosztrabszky meglátása szerint e meghatározás kiegészítésre szorul, hiszen a regény mindentudó elbeszélőjének helyzete abban különbözik a tárgyilagos narrátorétól, hogy nemcsak ahhoz van hozzáférése, ami a jelenben történik a szereplőkkel, hanem ahhoz is, ami a múltban történt velük. Az elbeszélő ugyan viszonylag jól ismeri az események hátterét, azonban viszonya a hőseihez lehet együttérző, empátikus, ugyanakkor távolságtartó is, és nem mondható mindkét szempontból objektívnek. Kosztrabszky Réka másik fontos megjegyzése az elemzők azon megállapításaira vonatkozik, amelyek a regény mindentudó elbeszélőjének viszonylagos funkciótlanására utalnak. E kritika jogosságának mérlegelésekor érthető módon arra az álláspontra helyezkedik a tanulmány szerzője, hogy elsősorban azokból a nézőpontokból érdemes vizsgálni azokat az elbeszélői megoldásokat, amelyek a narrátor efféle jelenlétét indokolják. Ezek között említi például a szöveg időviszonyainak problémakörét, a szereplők tudati megjelenítésének kérdését és az egymástól függő perspektívák közötti kölcsönhatásokat. A tanulmány ennek a jelenségegyüttesnek a feltárására a Gerald Genette és Dorrit Cohn elméleteire jellemző fogalmakat használja fel az elemzésében, amelyek beépültek a modern elbeszéléstudomány kelléktárába. A genette-i terminológiát követve a prolepszis szót annak a jelenségnek a leírására használja, amikor az elbeszélő a lineáris történeti ívet módosítja, amennyiben az utóidejű

történekekről számol be. Ennek a technikának a jelentősége abban nyilvánul meg, hogy rendkívül összetett időviszonyokat képes teremteni. Az elbeszélői folyamatok modellezésének másik dimenzióját a Dorrit Cohntól kölcsönzött tudatfolyam ábrázolása jelenti, amelynek szintén többféle regénybeli előfordulása lehetséges. Elsődlegesen a tudat megjelenítésének olyan elbeszélői közvetítését jelzi, amely a szereplők gondolatait tartalmazza, másrészt pedig azokat a mentális folyamatokat fogja át, amelyek valamilyen belső kényszer hatására a szavak szintjén nem jelenhetnek meg (elhallgatás, titoktartás, szégyen stb.). Az elbeszéléstechnikák között létrejött összefonódások, váltások az elbeszélés összetettségét jelentősen növelik, és emiatt a narratív kiindulópontok összefüggéseit is további lehetőségekkel gazdagítják.

Az elbeszélői és szereplői perspektívák genette-i fogalmai közül említhető még a zéró fokalizáció érvényesítése. Ez akkor érvényesül, ha a narrátor többet tár fel annál, mint amit a szereplők tudhatnak vagy sejthetnek, vagy úgy képes közvetíteni a történetet, ahogy arra egyetlen szereplő sem lenne alkalmas. Ennek a technikának a jelentősége megmutatkozik az információ elbeszélésbeli elosztásában és a szereplői perspektívák közti váltások elindításában, ám érvényessége azért nem tekinthető abszolútnak, mert a mindentudó elbeszélő is valamilyen mértékben kénytelen a megadott elbeszélői helyzethez igazítani a tudását, illetve ennek során a szereplők ismereteit is figyelembe kell vennie. A különböző eljárások, perspektívák egybefonódása Kosztrabszky szerint feszültséget generál a szövegben, ami így nyomot hagy az elbeszélői mindentudás megjelenítésén is (Kosztrabszky 2017b, 65).

A modern narratológia fogalmainak alkalmazása Szabó Magda elbeszéléseire, mint amilyen a genette-i belső/külső, illetve zéró fokalizáció érvényesítése, természetesen, nagyon sok általános kérdés megválaszolására adhat alkalmat az omnisciens elbeszélő szereplehetőségeinek tárgyalása során. Bizonyára sokat segíthet abban is, hogy a szövegekben lévő olyan dimenziókra helyezze a hangsúlyt, amelyek összetettebbnek mutatják az elbeszélői közeget annál, mint amit Szabó Magda értelmezői többnyire gondolni szoktak regényeiről. Érdemes azonban tekintetbe venni az értelmezés során azokat az elbeszélői jelzéseket is, amelyek előhívják az elbeszélői perspektívák motiváltóságát, és rámutatnak azokra az eljárásokra, amelyek segítségével a mindentudó elbeszélő előadja a történetet. A különböző telepatikus képességek, amelyek a kronológia felcserélésén és egy párhuzamos természetfeletti világ megjelenítésén alapulnak, úgy válhatnak a szövegben is hatékony erővé, ha olyan elbeszélői eszközként tekintünk rájuk, amelyeknek köszönhetően bizonyos kommunikációs helyzeteket lehet létrehozni. A zéró vagy a belső nézőpontok meglétére, használatára ennek megfelelően inkább viszonyfogalomként érdemes hivatkozni a továbbiakban, mert sokolda-

lú alkalmazásuk többnyire Szabó Magda elbeszéléseiben azzal függ össze, hogy ezek a narratív technikák többnyire nem egymástól függetlenül jutnak érvényre, hanem az elbeszélői értékelés szintjén, az emberi együttérzés vagy az idegenség egzisztenciális és morális vonzataival együtt jelennek meg.² Ez utóbbira emlékeztet például Wayne Booth *The rhetoric of fiction* című nagy hatású könyvének utószavában is, ahol a kifinomult elméleti distinkciókról írja, hogy azoknak akkor vesszük igazán hasznát, ha hozzásegítenek minket ahhoz, hogy jobban megértsük, mi miért működik (jól) a szövegben (Booth 1982, 441). Egyéni elbeszélői használatuk ugyanis sokrétűen járul hozzá ahhoz, hogy az elbeszélés hogyan fejlődik, bontakozik ki, és az így összeadódó hatások milyen benyomást tesznek az olvasóra. Az értelmezés szükségszerű kérdése tehát az elbeszélői technikák kontextusba helyezése mellett az is, hogy Szabó Magda regényei milyen befogadói elvárásokat teremtenek, illetve hiúsítanak meg, vagyis mit gondolnak a befogadóról, milyen viszonyt képzelnek el az olvasóval.

A mindentudás változó aspektusai a Katalin utcában

Szabó Magda elbeszéléseivel kapcsolatban Kosztrabszky Réka is említi tanulmányában, hogy a mindentudó narrátor előszeretettel él a kronológiai szerkezetek felbontásának, átalakításának módszerével (Kosztrabszky 2017b, 56). *A Katalin utca* helyszínei, időpontjai egy-egy fontosabb eseményhez kapcsolódnak, ám ezek sorrendje rögtön a regény elején megváltozik. Az első részben egy mindentudó elbeszélő szól az olvasóhoz, s a regény egyik fő mondanivalójának szánt öregezés megjelenítését egyértelműen az elképzelt egész felbomlásával állítja párhuzamba (Szabó 2001). A folyamat leírása során a teljes egész helyett a részek jelentősége nő meg, így a történet csak olyan helyszínekre, epizódokra és a hozzájuk kapcsolódó időpontokra korlátozódik, amelyeknek az elbeszélő szerint döntő jelentősége van a szereplők életében. Az időrend felcserélésének egyik magyarázata az elbeszélés omniszciens narrátora szerint abban rejlik, hogy az öregkori érzékelés szempontjából mely események jelölnek fontosabb igazodási pontokat életünkben, és ennek megfelelően maga az elbeszélő is ezzel analóg poétikai megoldást választ majd az események ismertetése során.

² Lásd erről bővebben Currie Gregory *Narratives & narrators: A philosophy of stories* című monográfiájának 7. fejezetét, ahol a szerző a gondolatmenet szempontjából irányadóan értelmezi át Genette perspektíva fogalmát, olyan módon, hogy a jelenség dinamikus dimenzióját emeli ki. E szerint nem egy előzetesen kijelölt, statikus szituációról van szó, hanem arról, hogy az elbeszélő helyzete is változik aszerint, hogy közeledik vagy távolodik el egy tőle különböző nézőponthoz viszonyítva; ráadásul ennek a folyamatnak a konkrét szemléleti vonatkozások mellett egyéb egzisztenciális-etikai vetületei is lehetnek.

A kronológia tevőleges átalakítása mellett az előszónak tekinthető rész több meglepetést tartogat az olvasó számára. Az első két fejezetben a konkrét helymegjelölés (Duna-parti lakás) és a főbb regénykarakterek rövid bemutatása sem rajzolódik ki világosan a jelenségek összefüggéseiben, a szereplői kapcsolatok hálózatában. Számos olyan szabad hely található a mindentudónak tekintett elbeszélő beszámolójában, amely feltárása, kitöltése majd az olvasóra vár. A regény egyik értelmezője például joggal jegyzi meg: „[...] hogy a regényt érintő egyik leggyakoribb olvasói visszajelzés az első két fejezet utáni tanácsalanságra utal. Miután az író felcseréli, elmozgatja az idő- és valóságsíkokat, az olvasó kénytelen-kelletlen vissza-visszalapoz, hogy fölfejtse a rejtett viszonylatokat, és lassanként összeállítsa fantáziájában a helyszínek, időpontok és az események összefüggését” (Soltész 2016, 61). Az olvasó kezdeti elbizonytalanítása, amiről az előbb is olvashattunk, azzal is folytatódik, hogy a szereplők nem jelenlegi lakóhelyükön, hanem valahol másutt vannak, az elbeszélő szerint azért kerültek hatása alá a *másuttok szenzációjának* (Szabó 2001, 5), mert csak korábbi lakóhelyükön, a Katalin utcai házban érezték magukat igazán jól. A regény címébe emelt budai utca múltjának bemutatására csak később kerül sor, és az olvasónak még várnia kell a helyszín első megjelenésére, oda csak két fejezet után jut el. A másik nehézséget az olvasó számára az okozza, hogy az egyik családtagról, Blankáról, aki a szereplők gondolatait teljesen elfoglalja, egyelőre nem tudjuk meg, pontosan hol van. Az ugyanis a következő fejezetben derül ki, hogy a lány egy Budapesttől távoli szigeten kezdett új életet. A regény felütése egy elbeszélői jelenhez közelítő perspektívát érvényesít, amelyben a helyszínek részleges bemutatása után kezdődik csak el az elbeszélés múltból induló időbeli előrehaladásának érzékeltetése. A regény két elbeszélője, a mindentudó narrátor és az első személyű elbeszélő, Irén narratori szólama ilyen előzmények után epizód-ról epizódra haladva nagyjából a regény felütésének időpontjáig ível át néhány évtizedes időtartamot. A cselekmény önmagába visszatérő, gyűrűs szerkezetté áll össze, de a jelentős eseményekre összpontosító, epizodikusnak szánt szerkesztés mellett nyilvánvalóan jelen van az elbeszélő részéről a narratív keretbe foglalás igénye is.

A regény felütésében található különleges jelzések, amelyek egyfajta sajátos mentális folyamat előjeleként a kronológia megzavarására alkalmasak, már az előszóban kiegészülnek egy olyan meglepő körülménnyel, amely sajátosan rendezi át a klasszikus tér-idő viszonyokat. A mindentudó elbeszélő a jelek szerint ugyanis egy olyan rendkívüli telepatikus adottsággal rendelkezik, amely segítségével lehetősége nyílik arra, hogy kapcsolatba kerüljön a tapasztalaton túli világgal. Az elbeszélői útmutatás, amely a regény előszavában olvasható, egyértelműen állást foglal egy párhuzamos világ létezése mellett, amely rendhagyó volta elle-

nére általános érvényű jelentőségre tesz szert: „Akkor már azt is tudták, hogy holtak és élők közt csak kvalitatív a különbség, és nem sokat számít, és azt is, hogy minden embernek csak egy olyan valaki jut az életben, akinek a nevét elkiálthatja a halál pillanatában” (Szabó 2001, 6). Az idézet metafizikus-expresszív jegyei olyan dimenziót rajzolnak ki, amely a természetfeletti elem perspektivikus előkészítésére utal, és már az elbeszélés elején is mindenütt megtalálható.

A metafizikai létezésre nyitott elbeszélői orientáció úgy is megjelenik, hogy a mediterrán szigetvilágban Blanka életét az elbeszélő annak a szereplőnek a szemszögéből is láttatja, akiről később kiderül, hogy már nincs az élők sorában. Miután a Magyarországról emigrált Blankáról a család többi tagja csupán annyit tudhat, amennyi a vele folytatott levelezésből kiderül, a mindentudó elbeszélő egy olyan perspektívát nyit meg, amely alkalmas arra, hogy a lány mindennapjaihoz kapcsolódjon. Blanka egzotikus lakókörnyezetének bemutatása és életvitelének ismertetése során a narrátor saját perspektíváját Henriettéhez közelíti, akit halott lévén nem kötnek az egzisztenciális lét köznapi feltételei, s ezáltal olyan jelenségeket is érzékeltetni tud, amik a többi regénybeli szereplő számára hozzáférhetetlenek:

Henriett csak fülelt ilyenkor a tömjénillatú, fényesre világított fogadószobában, ahol a cselédek egyre hordták a kávé és frissítőket, és azt érezte, anyja reálisabban jelen van most, mint ott, ahol általában tartózkodik: a vékony, kanyargó, gyermekes dallamban a Katalin utcai ház falai visszhangzanak. [...] Henriettet meghatotta, hogy őrá milyen gyakran gondol. Blanka férje még egyetemi éveiből ismerte az idegenek különös vonzódását az állatokhoz, Blanka anyósa, aki itt született a szigeten, és a szárazföldön is csak egyszer járt, fogadalomból egy kolostorban, nem (Szabó 2001, 25).

A mindentudó elbeszélő ideiglenesen hagyja érvényesülni Henriett nézőpontját, és a jelenlét illúziójának fenntartásával együtt sajátos színben tudja feltüntetni az emberi kapcsolatokat. Henriettnek a Blanka életével kapcsolatos egyedi részletek iránti személyes kíváncsisága olyan egyéni aspektust jelenít meg, ami a regény egész szemléletmódján nyomot hagy. Blanka apró hibáival, tökéletlenségeivel szembeni elnéző elbeszélői gesztusoknak köszönhetően ugyanis sok szempontból már a regény elején felmentést nyernek a nagyobb bűnök is, hiszen a távoli szigeten számos karitatív jelzéssel veszi őt védelmébe a szemtanú elbeszélő. A kisebbik leánytestvér a szülői ház elhagyása után megtalálja a helyét a távoli országban, közeli hozzátartozói, férje és anyósa elfogadják, szeretik. Blanka óvja a környezetét, a körülötte élő állatoknak is különös gondját viseli. Vagyis csupa olyan, a szereplő szempontjából együttérző, empatikus mozzanatok

válnak hangsúlyossá, amelyek az iránta való rokonszenv megjelenését is lehetővé teszik. Az elbeszélői fókusz áthelyezésének tehát egyrészt érzéki, figyelmet irányító elemei, másrészt morális aspektusai vannak, amelyek az etikai érintettség igényét is képesek motiválni (Booth 1982).³

Az eltúlzott szimpátiakeltés veszélyét ugyanakkor jó érzéssel elkerüli az elbeszélő, hiszen a szereplők megjelenítése során a közelítés és a távolságtartás gesztusai egyaránt felfedezhetők a regényben. Különösen igaz ez például Bálint szempontjából is, akinek lélektani motivációiról, érzéseiről alig ismerünk meg valamit Irén első személyű közléseiből, a harmadik személyű elbeszélői állapotleírások alapján azonban már összetettebb kép körvonalazódik. A mindentudó narrátor elmondásából ismerjük meg legbensőbb érzéseit, tőle tudjuk meg, hogy élete legharmonikusabb időszakát falun töltötte, amikor egy ideig egymaga élt a fővárostól távol. Bálint perspektíváját hagyja újra érvényesülni a narrátor az 1934-es év jelképes értelmű jeleneténél, amikor Irén tanár apjának színművét adja elő Henriett, ő és a két lánytestvér. Ezenkívül akkor is az első személyű elbeszélést kísérő mindentudói pozícióra volt szükség, amikor Bálint gondolatainak összegzésével a történet fontosabb csomópontjaira összpontosít az elbeszélés. A szigeten történt eseményekkel megegyezően ezúttal is a szemtanú nézőpontjával hitelesíti a drámai jeleneteket a narrátor:

Háromszor jutott eszébe az előadás később, életének három különböző, jelentős pillanatában, utoljára 1952-ben, mikor a fegyelmi tárgyalása megkezdődött és faggatni kezdték. Blanka ott ült a közelében, a szoba sarkában, ő meg ahelyett, hogy a kérdésekre koncentrált volna, törte a fejét, talán eszébe jut Blanka szövege, és a káderes ránézett, mikor végre megszólalt, de nem azt mondta, amit vártak, hanem egy verssort: „Megtámadlak, le is győzlek, elmetélem kezed-lábad.” Legelőször Henriett halálakor gondolt a játéukra, tíz évvel később, mint az előadás, amikor végre hazakerült a kórházból, és a síró Temesné odavitte a palánk mögötti székhez, hogy átnézessen, úgy, széken állva látta meg a lányt a kavicsos úton, ott feküdt, oldalra bicsaklott nyakkal az erős holdfényben, akár Irén lábainál gyermekkorukban. Nem sokkal ezután újra felidéződött benne az egykori színpad képe. Akkor esett fogságba Budapest ostromakor, és mikor elindult a foglyok menetével, Irénre gondolt, aki menyasszonya volt, és akinek fogalma se lehetett róla, mi történik vele e percben (Szabó 2001, 75).

³ Az etikai kérdés értelmezéséről lásd Wayne Booth. 1982. Ennek a témának hozadéka a regény értelmezése szempontjából elsősorban nem az elbeszélői moralizálásban jelentkezik, hanem a különféle élethelyzetekben hozott döntések következményeinek megjelenítésében és a kontextuális tényezők szerepének mérlegelésében mutatkozik meg.

A szövegrészlet a regény egyik legemlékezetesebb epizódját foglalja össze a szereplő szemszögéből. Az elbeszélő a belső fokalizációban rejlő poétikai lehetőségekkel élve olyan belső lélekállapotot jelenít meg, amelyben a lírai és drámai elemek erős érzelmi hatásokat generálnak. Különös érdekessége az idézetnek, hogy a mindentudó elbeszélő Bálint gondolatvilágát közvetíti, annak a szereplőnek az elképzeléseit, aki az első személyű elbeszélő, Irén beszámolóiban egyáltalán nem képes gondolatilag-érzelmileg kitérni, és a történet előrehaladtával egyre inkább periferikus, meg nem értett emberré válik. Ezt a látszólagos ellentmondást Szabó Magda regényeinek szélesebb összefüggésében is érdemes megvizsgálni, mert a megszokott értelmezéstől eltérő szemléletre irányíthatja rá a figyelmet. Az író elbeszéléseivel kapcsolatban ugyanis régóta tartja magát egy makacs kritikus sztereotípiára, amely szerint regényeiben a férfiak megjelenítése meglehetősen redukált, többnyire semleges, külső nézőpontból történik. Erre az előítéletre az idézett szöveghely is sok tekintetben rácsúfol.⁴

Még tovább viszi a róla alkotott leegyszerűsítő képnek a korrekcióját egy másik jellemző mozzanat. Itt az elbeszélő ugyan elismeri, hogy bizonyos dolgokat nem érthet meg Irén, amit Bálint mondani szeretne neki, de ehhez hozzátehetjük, hogy ez a jelenség ezúttal sem függetleníthető kettejük kapcsolatától, Irén egyéni szemléletmódjától, aki ahogy múlik az idő, a történet tanúsága szerint apjához hasonlóan egyre inkább iskolásan érzékeli a világot.⁵ A mindentudó elbeszélő Irén nézőpontjánál sokkal összetettebb képet rajzol Bálintról, úgy tűnik, érteni véli belső motívumait, és még azt is, hogy helyenként min gondolkodik, mit érez. A regény másik jellemző helyén közvetlenül idézi is Bálint szavait, amire elég kevés példát találunk a regényben, így szavainak kiemelt jelentősége lehet: „Olyan borzasztó, hogy a legegyszerűbb dolgokat sem tudod felfogni – mondta. – Életet. Halált. Tiszta vizet. Az élet nem iskola, Irén. Az élet szabálytalan” (Szabó 2001, 177). A párbeszéd is azt bizonyítja, hogy a két szereplő kapcsolatának van egy másik, közös szemléleti kerete is, amely nem azonosítható Irén Bálintot szűkszavúan jellemző nézőpontjával, és az elbeszélés hangsúlyos pontjain a férfi perspektíváját is visszatérően érvényesíteni enged. Nem kell tehát attól tartania az olvasónak, hogy az elbeszélő világot fokalizációja kizárólag a női

⁴ Lásd erről a közkeletű véleményről például Erdődy Edit Szabó Magda írásművészetéről szóló korai tanulmányát: „A nőírók regényeiben a férfi-figurák általában színtelenebbek, jellegtelenebbek, mint a nők [...], s a társadalomba közvetlenül beilleszkedő férfi létformáját a nőírók gyakran kívülről, külsőséges eszközökkel ábrázolják. Kivételek persze itt is vannak.” Idézi Erdődy 1974, 111–112.

⁵ Az idézett szövegrész végén a két perspektíva olyan közel kerül egymáshoz, hogy már szinte összeolvad: „Bálint csodálkozott, mert neki eszébe se jutottak a szenvedések, teljesen más jutott eszébe a fogságról és arról a négy évről, amit fegyelmeztetés következményeképpen vidéken kellett töltenie. Irén, minél idősebb lett, annál jobban kezdett hasonlítani az apjához, egyre kerekebben és iskolásabban érzékelt” (Kiemelés tőlem – L. Zs.) (Szabó 2011, 136).

nézőpontot engedi érvényesülni. A mindentudó elbeszélő, mint a példák is jól mutatják, a látszat ellenére ennél jóval kiegyensúlyozottabb szemléletet teremt azzal, hogy az elbeszélés fontos pontjain Irén első személyű perspektívája mellett érzékelhetően jelen van Bálint látásmódja is, amely időnként a mindentudó elbeszélőéhez áll közelebb.

Az elbeszélői dilemmák és olvasói megítélésük

A mindentudó elbeszélő és regény karaktereinek szemléletmódja, természetesen, az olvasók és a kritikusok gondolkodására és értékítéleteire is kihatással van. Számos értelmezői állásfoglalás született arról a kérdésről, hogy ki a regény központi alakja. Az értelmezői javaslatok sokfélesége is jól mutatja, hogy erre a cseppet sem könnyű kérdésre a regény ismeretében nehezen vagy egyáltalán nem lehet kielégítő módon válaszolni.⁶ Igen sokatmondó például, hogy Tamás Menyhért, Varga Zoltán és Kónya Judit is egyetlen szereplőt emelnek ki a regény összefüggéséből, s ezzel egy másik műfaj, a középpontos dráma műfaji követelményeit alkalmazzák az elbeszélésre, s így sérülnek az előbb említett perspektívaváltás elbeszélői alapjai. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a könyv címe is világosan utal rá, hogy nem egyetlen szereplő kerül a középpontba, hanem egy kisebb budai közösség élete, amely egyúttal a legfontosabb értékek forrása az elbeszélő számára. A Katalin utca létéhez a mindentudó narrátor elképzelései szerint ugyanúgy hozzátartoznak az élő szereplők, mint azok a regénybeli alakok, akik már nem élnek, így például Henriett, vagy a háború előtt és alatt elhunyt többi családtag, aki a lányhoz hasonlóan egy szellemvilág lakója. Az élők és a holtak közötti különbség az elbeszélő számára, mint tudjuk, nem minőségi, csupán mennyiségi probléma, vagyis az elhunyt lakóknak is ugyanannyi joguk van a létezéshez, mint a még élő társaiknak (Szabó 2001, 6).

Ezzel a narrátori elvárással kapcsolatban érdemes azon is elgondolkodni, hogy a két regénybeli létforma között átívelő elbeszélői gyakorlat nem minden esetben jelenthet kötelező igazodási keretet. Az olvasói magatartások között többféle lehetséges kiindulópontot is figyelembe kell venni aszerint, hogy miként ítélik meg a mindentudó elbeszélő szempontjából evidenciaként kezelt szellemvilág szereplőit és történéseit, és arra miképpen reagálnak. A meglehetősen szuggesztív közlések ellenére ugyanis létrejöhet olyan olvasói attitűd is, amely

⁶ Lásd például Tamás Menyhért nyomán Soltész Márton értékelését, aki például Blanka regényének nevezte el a történetet, kiemelve azt a szereplőt, aki nem maga miatt, hanem nővére érdekében cselekszik. Varga Zoltán és mások az első személyű megszólalások miatt Irént tekintik a főszereplőnek, míg Kónya Judit Henriett alakját emeli ki, mert több életszféra között teremt kapcsolatot (Soltész 2017, 66–67).

történetesen nem tudja vagy nem akarja maradéktalanul elfogadni azt az elbeszélői gyakorlatot, amely a két létforma összetartozására vonatkozik. Létezhetnek továbbá kisebb-nagyobb különbségek annak megítélésében is a befogadók részéről, hogy a szellemvilág alakjai miképp lehetnek képesek arra, hogy látni, hallani, érezni tudjanak bizonyos dolgokat, éppúgy, mint korábbi életük során. E bonyolult egzisztenciális feltételek tárgyalásánál érdemes olyan olvasók felfogását is figyelembe venni, akik nem teszik azonnal maradéktalanul magukévá a mindentudó elbeszélő szemléletmódját, értékítéleteit. Másrészt pedig számolni kell azzal a körülménnyel is, hogy a regényben előforduló jó néhány mellékszál, rejtélyes részlet miatt az olvasók jelentős részének csak sokadik olvasásra lesznek érthetőek bizonyos elbeszélői asszociációk.⁷ Az elbeszélő tehát mintha szándékosan hozná nehéz helyzetbe az olvasót a számos értelmezésre váró részlet, jelenség közlése során, azért, hogy az elbeszélés morális tétjeit még inkább érzékeltesse.

Az egyik összetett olvasói véleményt és érdekeltséget kiváltó kérdése a regénynek az egyes értelmezők számára központi szereplőnek tekintett Blanka cselekedeteinek megítélése. A mindentudó elbeszélő és Irén első személyű beszámolójának nyomán is jó néhány olyan részlet áll rendelkezésünkre, amely ezt az erkölcsi dilemmát a maga összetettségében képes megjeleníteni, és amelynek szerteágazó történeti és lelki tényezői lehetnek. Az események kibontásához, előadásához ugyanis az elbeszélő személyes múltbéli érintettsége éppúgy hozzátartozik, mint a rokonszenkveltés vagy az idegenségképzetek elbeszélői érzékeltetése. Az erkölcsi vétség kérdése, ami Blanka elővigyázatlansága miatt bekövetkezett, tragikus eseményekben ölt testet, végül pedig Henriett lelövésében csúcspododik ki, egyúttal olyan narratív mozzanatra hívja fel a figyelmet, amelynek elemzéséhez érdemes figyelembe venni néhány alapvető olvasói reakciót.

A regényben jelentkező bűnösség kérdésével kapcsolatban több olyan elképzelés említhető, melyeken láthatóan nyomot hagyott a szubjektív helyzetértékelés és a személyes meggyőződés is. Az egyik értelmezés szerint Irén szándéka az, hogy a húga morális hibáit mentse, és Blanka bűnei szelíd félreértéssé szelídüljenek (Erki 1969, 7). Az értelmező tehát irreálisnak tekinti a regény természetfeletti síkját, ahol Henriett túlvilági léte a Blankához való viszony további elmélyítését, szorosabbra fűzését tenné lehetővé, és nem fogadja el azt az értelmezői lehetőséget sem, hogy a történetben érzékelhetően jelen van az előre elrendeltség teleologikus elve, amely megakadályozza, hogy a szerencsétlen véletlenek folytán az események egészen más irányt vegyenek. De ezzel szemben létezik egy másik elképzelés is, amely Irén első személyű elbeszélését az irodalmi vallomások

⁷ A különböző olvasói érdekeltségek és érzékenység szerepéről lásd például Clark–Phelan 2020, 594–595.

körébe utalja, elismerve azt az igényt is, hogy a megszólalások expresszivitása a bocsánatkérés lehetőségét is megengedi. Kabdebó Lóránt értelmezése (Kabdebó 1992, 63–76) például annak a gondolatnak az érvényesülését látja Szabó Magda regényében, hogy az egy közösségi bűnbocsánat jegyében született, amit az újraélt múlt háborús eseményei motiváltak.

Elismerve az olvasatok etikai vonatkozásait, érdemes ezúttal az elbeszélés perspektíváit is figyelembe venni az értelmezés során. A regény mindenütt jelenvaló jelzésein, amelyről Henriett Blanka iránti érdeklődése és szeretete is tanúskodik, kívül van egy másik eseménysora is a regénynek, amely érdemben befolyásolhatja a befogadói nézőpontot. Ez pedig Bálint Blanka árulása utáni reakciója. Az erkölcsi vétség megléte a szereplő személyében egy meglepetés-szerű fordulattal, a büntetés elengedésének igényével találkozik. Bálint az őt ért méltatlan eljárás után sem haragszik Blankára, nem követel elégtételt tőle, és nem bosszulja meg később a vele történeteket, amikor visszatér a munkahelyére. A regény tehát a morális igazolás vagy a bűnök vallomássá alakítása helyett egy másik gyakorlati megoldást választ, a megbocsátás nagylelkű gesztusát a sértett személy részéről:

Irén értetlenül nézett rá, aztán megcsókolta, Bálint idegesen tűrte, mint-ha valami meg nem érdemelt dologért jutalmaznák. Bosszantotta, hogy képtelen meggyőzni róla, nem valami lovagiasság mondatja vele, hogy nem haragszik Blankára, egyáltalán: senkire sem haragszik, még az igazgatóra sem, aki elnökölt a tárgyaláson, s akit azóta Isten tudja, hova sodort a történelem. Voltak dolgok, amiket Irén képtelen volt felfogni, és minél idősebb lett, annál képtelenebb (Szabó 2001, 136).

Ez egy olyan előzmények nélküli narratív pillanata a regénynek, amelyre a szereplő szándékainak tisztasága miatt az olvasó számára is lehetséges viszonyulási szempontot jelenthet a morális kérdések mérlegelése során. Az értelmezés szempontjából ez az egyik legösszetettebb pontja a regénynek, amelynek továbbgondolását tudatosan az olvasó etikai érzékére bízva az elbeszélő.

A tanulmány számos olyan összefüggésre tért ki, amelynek értelmezése valamilyen módon az első személyű elbeszélés és a mindentudó narráció jelenségéhez egyszerre kapcsolódott. Ennek során számos rejtett perspektíva körvonalazódik, ahol az elbeszélői és olvasói érdekelttség elhallgatott lélektani és etikai motívumai egyaránt jól felismerhetőek. Az értelmezés szempontjából ezúttal is azok a kérdések bizonyultak legösszetettebbeknek, amelyeket az elbeszélő kivételes érzékkel egzisztenciális és poétikai értelemben is nyitva hagyott.

Kiadás

Szabó Magda. 2001. *Katalin utca*. Budapest: Európa Kiadó.

Irodalom

- Bareis J., Alexander. 2020. The implied fictional narrator. *Journal of literary theory* (1): 120–138.
- Booth, Wayne. 1982. *Rhetoric of fiction*, 2. edition. Chicago: The University of Chicago.
- Clark, Matthew–Phelan, James. 2020. Phelan, James, Rabinowitz, J. Peter, Byram, Katra szerk. *Debating rhetorical narratology: On the synthetic, mimetic, and thematic aspects of narrative*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Culler, Jonathan. 2004. Omniscience. *Narrative* (1): 22–34.
- Currie, Gregory. 2010. *Narratives & narrators: A philosophy of stories*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Erdődy Edit. 1974. Realista hagyomány és belső monológ Szabó Magda műveiben. *Literatura* (3): 109–120.
- Erki Edit. 1969. Katalin utca. *Népszabadság*, jún. 17. 7.
- Flaudernik, Monika. 2009. *An introduction to narratology*. New York–London: Routledge.
- Kabdebó Lóránt. 1992. Mértékegysége az emberi méltóság. *Alföld* (10): 63–76.
- Kosztrabszky Réka. 2017a. Az elbeszéléstechnika sajátosságai Szabó Magda Mózes egy, huszonkettő című regényében. *Irodalomismeret* (3): 60–71.
- Kosztrabszky Réka. 2017b. Az omnisziens elbeszélő szerepe Szabó Magda A Danaida című regényében. *Tanulmányok-Studije* (2): 55–70.
- Soltész Márton. 2016. Blanka regénye? *Irodalomismeret* (4): 61–71.
- Szabó Erzsébet. 2019. Miért fogadjuk el a „harmadik személyű elbeszélőnek” tulajdonított narratív szöveget igaznak: A hagyományos, a klasszikus és a kognitív megközelítés. *Literatura* (4): 461–470.

Žombor LABADI

ULOGA PRIPOVEDAČKOG SVEZNANJA I LIČNOG INTERESA U ROMANU *ULICA KATALIN (KATALIN UTCA)*

Rad se bavi pitanjem sveznajućeg pripovedača. Sa stanovišta teme, primenjuju se teorijski konteksti kojima tumači ovog fenomena pridaju veliku važnost i u savremenoj literaturi. Pisanje studija uglavnom je motivisano činjenicom da možemo prepoznati razne aspekte romana *Ulica Katalin*, u prvom redu zbog kontakta sa natprirodnim dimenzijom, koje na više načina prikazuje ulogu skrivenog, uključenog pripovedača. Pri tome, podudarnosti narativnih perspektiva igraju suštinsku ulogu. U izlaganju naratora ovaj fenomen se ne pojavljuje kao neutralna misaono-emocionalna perspektiva, već sa svim mogućim egzistencijalnim i etičkim aspektima koji su sa njim povezani sa pripovedanjem u prvom licu. Na kraju, rad bavi se

pitanjima kako pristupiti percepciji pripovedača u *Ulici Katalin* i na koji način vrednosni sudovi i verovanja čitalaca utiču na razumevanje figure sveznajućeg naratora romana.

Ključne reči: sveznajući narator, pripovedačeva perspektiva, Magda Sabo, *Ulica Katalin (Katalin utca)*, vrednosni sud čitalaca

Zsombor LÁBADI

THE ROLE OF NARRATOR OMNISCIENCE AND PERSONAL INTEREST IN THE NOVEL *KATALIN STREET* (*KATALIN UTCA*)

The study examines the issue of omniscient narrator. From the point of view of the subject, it elaborates the theoretical context that attaches considerable significance to the phenomenon of modern literature as well. The writing of the paper was mainly motivated by the fact that we can recognize many aspects of *Katalin Street*, through contact with the supernatural dimension, where we can reinterpret the role of the hidden, included narrator in many ways. The matching of narrative perspectives plays an essential role in this context. The narrator portrays this phenomenon not as neutral thought-emotional point of view, but by gaining its motivating role together with the existential and ethical aspects associated with it in the first-person narrative. Finally, the study reflects on how the recipients' perception of storytelling can be approached in *Katalin Street*, and how the existing readers' expectations and value judgments shed light on the omniscient narrator's figure.

Keywords: omniscient narrator, narrator's perspective, Magda Szabó, *Katalin Street (Katalin utca)*, readers' value judgments

KOVÁCS RÁCZ Eleonóra

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
kreleonora@ff.uns.ac.rs

VAJDASÁGI MAGYAR NÉPI FÖLDRAJZI NEVEK

Mađarska narodna geografska imena u Vojvodini

Geographical Folk Names in Hungarian

A dolgozat 21 vajdasági település magyar népi földrajzi neveinek bizonyos részletét mutatja be, ezzel kiegészítve, pótolva és tovább folytatva az előző kutatások névanyagát. Jelen tanulmányunk a begyűjtött földrajzi nevek melléknévi alakváltozataira, azok helyesírási aspektusaira is kitér, felveti a helyesírási szabálypontok, valamint az ettől eltérő írásmódok lehetséges alternatíváit. Célunk, hogy a hallgatói gyűjtések nyomán rámutassunk azokra a helyesírási kérdésekre, amelyek a térség földrajzi jellegéből, valamint a kisebbségi létből adódóan olyan nyelvi formákat teremtenek, amelyek különböznek a helyesírási szabályzat gyakorlatától. Reményeink szerint ez további vitatémaként szolgál majd a földrajzi nevek iránt érdeklődők körében.

Kulcsszavak: vajdasági népi földrajzi nevek, Bácska, Bánát, a földrajzi nevek helyesírása, kötőjeles írásmód, különírandó földrajzi nevek

1. Bevezetés

A magyar helyesírás szabályai 12. kiadásában az alábbi változások jelennek meg a földrajzi nevek vonatkozásában: „Ha egy eredetileg kötőjellel kapcsolt, földrajzi köznévi utótagot tartalmazó földrajzi név közterület nevébe kerül, a kötőjeles írásmódot – a helység-résznevek gyakori párhuzamossága miatt – egybeírás váltja fel: Csörsz-árok/Csőrszárók utca, Ferenc-hegy/Ferenchegyí út.”

Jelen tanulmányunkban népi földrajzi név alatt értünk minden olyan, a nép ajkán élő vajdasági magyar nyelvű földrajzi nevet, melyek nem hivatalos megnevezései az adott földrajzi egységnek, csupán a helyi tájnyelv kommunikációs

igényeivel összhangban segítik a mindennapok élőnyelvi kommunikációját. Az adott településen és régióban a magyar élőnyelv részei, a nyelvjárások szókészletét gazdagító szavak, szókapcsolatok, melyeket az ott élő beszélőközösség jól ismer. A Vajdaság magyar népi földrajzi nevek legújabb irodalma a Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 15. cím alatt megjelenő bánáti földrajzi nevek tára (i. m. 2011). Jól ismertek és igen fontosak az ezt megelőző kutatások is, melyek Penavin Olga, Matijevics Lajos, Mirnics Júlia, Kovács Endre, Papp György, valamint Rajsli Ilona gyűjtésével és szerkesztésével láttak napvilágot 1975 és 1989 között (lásd Penavin–Matijevics–Mirnics 1975–1989). Az utóbbiak tizennégy bácskai település magyar népi földrajzi nevének adattáraként jelentek meg. A Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 15. kiegészíti és pótolja a bánáti magyar népi földrajzi nevek kiadásának hiányát. Jelen tanulmány folytatja ezt a kutatást és hagyományt, mivel hisszük és valljuk, hogy a vajdasági népi földrajzi neveket folyamatosan gyűjtenünk és rögzítenünk kell, hogy azok megmaradjanak az utókor számára. A tanulmányban szereplő magyar népi földrajzi nevek hallgatói gyűjtések eredményeként az alábbi vajdasági településekről kerültek lejegyzésre: Szabadka, Palics, Királyhalom, Csantavér, Topolya, Szenttamás, Temerin, Ada, Zenta, Tóthfalu, Péterréve, Bácskertes, Tiszakálmánfalva, Muzslya, Doroszló, Gombos, Pancsova, Magyarittabé, Nosza, Torontálvásárhely és Csóka. A tanulmányban megtalálhatók a vajdasági népi földrajzi nevek melléknévi alakváltozatai is. Ez utóbbiak merőben újnak számítanak a földrajzi nevek irodalmában, mivel olyan népi földrajzi nevek -i képzős, melléknévi alakulatai is bekerültek, melyekre a helyesírási szabályzatokban sem találunk útmutatót. Gondolunk itt azokra a szerb nyelvi előtagot mutató földrajzi nevekre, melyekről nem minden esetben állapítható meg azok tulajdonnévi vagy közszoói eredete. Ez utóbbiak az alábbi megfontolásból nagy kezdőbetűvel kerültek be melléknévi alakjukban a lentebb található csoportosításba: részben a többemű idegen földrajzi nevek mintájára (például New York-i), másrészt magyar nyelvű utótagjukhoz, amely eleve kis kezdőbetűs volt, hozzákapcsoltuk a melléknévképzőt (például Bara-nádas, Szávin-gát stb.). Az előtag és utótag közötti kötőjeleket (ez utóbbiaknál és minden más esetben is) a helyesírási szabályzattal összhangban tüntettük fel (AkH.¹² 172–183). További fontos szempont a helyesírási szabályzat 105. pontja a minőségjelzős kapcsolatok kapcsán (például Buckai szőlők, Gémeskút és a Szenteltkút, Templomkereszt, Kőkereszt, Bádogkereszt stb.), valamint a szabályzat 110. pontja a jelöletlen közszoói birtokos jelzői kapcsolatok jelölésében. Szép számban akadnak továbbá olyan népi földrajzi nevek a begyűjtött anyagban, amelyek előtagja -ó, -ő képzős melléknevek (például Túlso vég, Alsó vég), ezeket a helyesírási szabályzat 118. pontja értelmében különírtuk az utótagtól, amennyiben azonban valamely kötőjeles írásmódú csoporthoz tartoznak, kötőjellel láttuk el az adott földrajzi megnevezést (például Alsó-legelő). Az AkH.¹² 166. pontja

alaján kötőjelesek azok a földrajzi nevek, amelyek tulajdonnévi előtaggal bírnak, és jelöletlen birtokviszonyt fejeznek ki (például Bács-ér, Tisza-kanyar, Borsostanya stb.). A jelölt birtokviszonyt kifejezőket különírtuk (például Rozika gödre, Tódor tanyája stb.). Az utcák, terek, fasorok, közök, országutak melléknévi alakja az AkH.¹² 181. pontja alapján azonos az alapformával, mivel a nagy kezdőbetű nem változik meg. A kutak és a keresztek vonatkozásában háromféle írásmóddal kell számolnunk: amennyiben tulajdonnévi előtagúak, kötőjelesek (például Tóth Harsányi-kereszt, Simon-kút stb.), a jelölt minőségjelzői előtaggal bírót pedig vagy külön- (Városi kereszt, Országúti kút, Pákai kút stb.) vagy pedig egybeírjuk a helyesírási szabályzat 105. pontja alapján (például Gémeskút, Templomkereszt, Melegkút stb.).

Kutatásunk célja, hogy az eddigi gyakorlatot kiegészítve felhívjuk a figyelmet a vajdasági magyar népi földrajzi nevek melléknévi formáinak helyesírására is, főként azokra az alakváltozatokra, melyek helyesírása további vitát kezdeményez, mivel a helyesírási szabályzat nem ad egyértelmű választ az említett alakok helyesírására. Az utóbbiak főként azokra a szerb nyelvi előtagot tartalmazó földrajzi nevekre vonatkozathatók, amelyeknek utótagja magyar nyelvi forma. Ez utóbbiaknál a helyesírási szabályzat alapján a józan logika mentén tüntettük fel a földrajzi név helyesírásának lehetséges alternatíváját. A szerb nyelvi előtagokat nagy kezdőbetűvel írtuk a melléknévi alakokban is, mivel azok tulajdonnévi vagy közszói eredete nem mindig egyértelmű.

Az egyes főbb kategóriákon belül alkategóriákat is meghatározunk az elkövetkezőkben, melyeket a főkategória számjelzésével, valamint az alkategória számával látunk el. Az egyes földrajzi névcsoportok helyesírását illető meglátásainkat a főkategória címét követően ismertetjük, mivel összességében szeretnénk áttekinteni a helyesírási ismérveket, kérdéseket és kételyeket egy-egy tematikus egység kapcsán. Az alkategóriákat tartalmazó táblázatoknál nem térünk ki a helyesírást érintő kérdésekre, csupán táblázat formájában tárjuk a nagyközönség elé azokat, tételesen, ábécésorrendben. Mindez reményeink szerint a könnyebb áttekintést eredményezi a földrajzi nevek iránt érdeklődők számára.

2. Víznevek a földrajzi nevekben

A vajdasági népi földrajzi nevekben előforduló víznevek elsősorban tavak, folyók, csatornák (kanálisok), erek, gátak, patakok, valamint holtágak megnevezését tartalmazzák. Előfordulnak továbbá folyónevekhez kapcsolódó hídmegnevezések, folyóközt, folyókanyart, tóhoz tartozó nádasmegnevezések, továbbá mocsárneveket jelölő földrajzi nevek is. Ezeket a Vajdaságban meglévő magyar népi földrajzi neveket a helyesírási szabályzattal összhangban (vö. 175. pont)

kötőjellel jelöljük. Amennyiben az említettek -i képzőt kapnak, annyiban a közsői előtaggal bírók kis kezdőbetűssé válnak, a tulajdonnévi előtagúak viszont nagy kezdőbetűsek maradnak, mivel a tulajdonnévi előtag nem kap melléknévképzőt. Az idegen nyelvi (esetünkben szerb nyelvi) előtaggal bíró vízneveket jelölő népi földrajzi neveknél a szerb nyelvi előtagot meghagyjuk nagy kezdőbetűvel, mivel, ahogyan az a későbbiekben kiderül, az előtag tulajdonnévi vagy közsői volta nem minden esetben kikövetkeztethető. Ilyen földrajzi neveink jelen csoportban a Bara-nádas és a Szávin-gát. A felsoroltakat alcsoportokba soroltuk, melyeket táblázat szemléltet.

2.1. Tavak a víznevekben

Alapalak	Melléknévi alak
Császár-tó (Muzslya)	császár-tavi
Fehér-tó (Muzslya)	fehér-tavi
Halas-tó (Muzslya, Torontálvásárhely)	halas-tavi
Jóca-tó (Muzslya)	Jóca-tavi
József-tó (Muzslya)	József-tavi
Lóci-tó (Muzslya)	Lóci-tavi
Napsugaras-tó (Muzslya)	napsugaras-tavi
Topolyai-tó (Topolya)	topolyai-tavi
Tukacs-tó (Tóthfalu)	Tukacs-tavi
Vér-tó köze (Palics)	Vér-tó közei

2.2. Erek, patakok, torkolat a víznevekben

Alapalak	Melléknévi alak
Bács-ér (Szenttamás)	Bács-éri
Béga-folyó (Muzslya)	Béga-folyóbeli
Béla-ér (Szenttamás, Topolya)	Béla-éri
Csík-ér (Péterréve)	Csík-éri
Körös-patak (Királyhalom)	Körös-pataki
Temes–Duna-torkolat (Pancsova)	Temes–Duna-torkolatbeli

2.3. Csatornák és kanálisok

Alapalak	Melléknévi alak
Bega-csatorna (Magyarittabé)	Bega-csatornai
Első-kanális (Tizsakálmánfalva)	első-kanálisbeli
Kis-kanális (Tizsakálmánfalva)	kis-kanálisbeli
Nagy-csatorna (Ada)	nagy-csatornai
Nagy-kanális (Muzslya, Tizsakálmánfalva)	nagy-kanálisbeli

2.4. Nádas, mocsár, holtág a víznevekben

Alapalak	Melléknévi alak
Bara-nádas (Ada)	Bara-nádasbeli
Lófej-mocsár (Királyhalom)	lófej-mocsári
Sárkányos-holtág (Bácskertes)	sárkányos-holtágbeli

2.5. Gátak a víznevekben

Alapalak	Melléknévi alak
Erzsébet-gát (Magyarittabé)	Erzsébet-gáti
Szávin-gát (Szabadka)	Szávin-gáti

2.6. Folyónévhez kapcsolódó földrajzi nevek

Alapalak	Melléknévi alak
Holt-Tisza (Péterréve)	holt-tiszai
Tisza-híd (Zenta, Ada)	Tisza-hídi
Tisza-kanyar (Péterréve)	Tisza-kanyari

3. Domborzatot jelölő földrajzi nevek

A vajdasági magyar népi földrajzi nevek között szép számban vannak domborzatot jelölők, melyek halmot, hátat, dombot, partot, gödröt, töltést, lapályt (lapos: Erdő-lapos), gátat, szigetet és hegyre emlékeztető magaslatot (például Kutya-hegy) neveznek meg. A partmegnevezés (például Topornicsa-

part, Sárga-part) ebben a csoportban az átlagosnál magasabb területet jelöl, nem pedig folyópartot. Az említettek kötőjeles földrajzi nevek, melyekben melléknévképző esetén a tulajdonnévi előtag nagy kezdőbetűs marad, a közszei előtag pedig kis kezdőbetűssé válik, amint a földrajzi név -i képzőt kap. A tulajdonnévi előtaggal bíró, domborzatra utaló földrajzi nevek kötőjeles írásmódját a helyesírási szabályzat 166. pontja is alátámasztja, mivel a tulajdonnévi előtaggal bíró jelöletlen birtokviszonyt tartalmazó szóösszetételeket kötőjelezzük. Ezzel összhangban a jelölt birtokviszony magával vonja a különírást (például Rozi-ka gödre). A szerb nyelvű előtaggal bíró megnevezések előtagjának melléknévi alakjában is meghagytuk a nagy kezdőbetűt.

3.1. Halmok, dombok, hegyek

Alapalak	Melléknévi alak
Csákó-halom (Tóthfalu)	Csákó-halmi
Hinga-domb (Királyhalom)	Hinga-dombi
Kálvária (Szenttamás)	kálváriai
Kálvária-domb (Topolya)	Kálvária-dombi
Katalin-domb (Doroszló)	Katalin-dombi
Katarina-domb (Doroszló)	Katarina-dombi
Magas-domb (Mohol)	magas-dombi
Szent Anna-domb (Szabadka)	Szent Anna-dombi
Templom-domb (Királyhalom)	templom-dombi
Zöldfa-domb (Ada)	zöldfa-dombi
Kutya-hegy (Mohol)	kutya-hegyi

3.2. Gödrök és laposok

Alapalak	Melléknévi alak
Brózsó-gödör (Bácskertes)	Brózsó-gödöri
Erdő-lapos (Doroszló)	erdő-laposbeli
Gubi-gödör (Mohol)	Gubi-gödöri
Kis-gödör	kis-gödörbeli

Kubik-gödör (Mohol)	Kubik-gödöri
Liboda-gödör (Mohol)	Liboda-gödöri
Nagy-gödör (Csóka)	nagy-gödöri
Nagy-gödör (Magyarittabé, Muzslya)	nagy-gödörbeli
Pusti-gödör	Pusti-gödörbeli
Pusti-gödrök (Doroszló)	Pusti-gödrökbeli
Rozika gödre (Gombos)	Rozika gödrebeli

3.3. Háta és partok

Alapalak	Melléknévi alak
Babicskovics-hát (Szabadka)	Babicskovics-háti
Crni-hát (Szabadka)	Crni-háti
Gyöngyös-part (Nosza)	gyöngyös-parti
Hinga-part (Királyhalom)	Hinga-parti
Sárga-part (Zenta, Ada, Péterréve)	sárga-parti
Topornicsa-part (Gombos)	Topornicsa-parti

3.4. Töltések és gátak

Alapalak	Melléknévi alak
Havarinszki-töltés/gát (Bácskertes)	Havarinszki-töltésbeli/ gátbeli
Kis-töltés (Mohol)	kis-töltési
Tisza-töltés (Mohol)	Tisza-töltési

4. Tengerfenék-domborzatot jelölő földrajzi nevek

A vajdasági magyar népi földrajzi nevekben kizárólag partokat megnevező földrajzi nevekre bukkantunk, melyeknek előtagja folyót megnevező tulajdonnév. Kivételt képez a Bara-part népi földrajzi név, melynek előtagja nagy kezdőbetűs marad, mivel idegen (szerb) nyelvi elem.

4.1. Folyópartok

Alapalak	Melléknévi alak
Bara-part (Ada)	Bara-parti
Duna-part (Pancsova)	Duna-parti
Körös-part (Királyhalom)	Körös-parti
Temes-part (Pancsova)	Temes-parti
Tisza-part (Péterréve)	Tisza-parti

5. Növényekre utaló földrajzi nevek

Ebben a csoportban azok a népi földrajzi nevek találhatók, amelyek valamely növényre utaló területet jelölnek. Kerteket, réteket, erdőket és erdőrészeket, legelőket, bokrosokat, gyümölcsösöket, nádist, pusztát, irtást, szőlőt, kaszálót, orgonást találunk a begyűjtött anyagban. A helyesírási szabályzat 175. pontja értelmében kötőjellel láttuk el népi földrajzi neveinket. A kertmegnevezésekben azonban a kötőjel nélküli különírt alakok is előfordulnak, mivel ezekben az esetekben közszoói előtaggal számolhatunk. Ez utóbbiak a helyesírási szabályzatban a megye, járás, városkörnyék, bánság, grófság, terület csoportban találhatóak, azonban melléknévi alakjukban úgy viselkednek, mintha kötőjelesek lennének, mivel a közszoói előtagok kis kezdőbetűssé válnak. Amennyiben azonban tulajdonnévi előtagjuk van, annyiban kötőjellel látjuk el őket a helyesírási szabályzat 166. pontja értelmében. A Buckai szőlőket különírtuk a helyesírási szabályzat 105. pontja értelmében, mivel minőségjelzős szókapcsolatként a kertekhez közeli földrajzi névként tekintünk rájuk. Abban az esetben azonban, ha ez utóbbiak tulajdonnévi előtaggal bírnának, kötőjelesek lennének. A szerb nyelvi előtagra utaló földrajzi nevekben a melléknévi alakban is meghagytuk a nagy kezdőbetűs előtagot (például Medenacs-gyümölcsösbeli).

5.1. Kertek és majorok

Alapalak	Melléknévi alak
Bánom kert (Muzslya)	Bánom kerti
Epres kert (Muzslya)	epres kerti
Kopasz-kert (Zenta)	Kopasz-kerti

Szürüs kert (Doroszló)	szürüs kerti
Rét-major (Csóka)	rét-majori
Széki-major (Csóka)	széki-majori

5.2. Rétek, irtások, puszták

Alapalak	Melléknévi alak
Alsó-rét (Péterréve)	alsó-réti
Betyár-rét (Muzslya)	betyár-réti
Disznóhát-rét (Ada)	disznóhát-réti
Felső-rét (Péterréve)	felső-réti
Irtás (Doroszló)	irtásbeli
Kis-rét (Doroszló)	kis-réti
Nagy-rét (Zenta, Doroszló)	nagy-réti
Pancsovai-rét (Pancsova)	pancsovai-réti
Pusztá (Doroszló)	pusztabeli

5.3. Erdők

Alapalak	Melléknévi alak
Kazuk-erdőrész (Bácskertes)	Kazuk-erdőrészbeli
Palicsi-erdő (Palics)	palicsi-erdei
Varjas-erdő (Doroszló)	varjas-erdei

5.4. Legelők, kaszálók, nádasok, bokrosok

Alapalak	Melléknévi alak
Alsó-legelő (Doroszló)	alsó-legelőbeli
Bika-kaszáló (Gombos)	bika-kaszálóbeli
Felső-legelő (Doroszló)	felső-legelőbeli
Felső-nádas (Palics)	felső-nádasbeli
Moháti-legelő (Bácskertes)	moháti-legelőbeli

Orci-bokros (Szabadka)	orci-bokrosbéli
Rizsalegelő (Péterréve)	rizsalegelőbéli

5.5. Egyéb, növényekre utaló földrajzi nevek

Alapalak	Melléknévi alak
Buckai szőlők (Szabadka)	Buckai szőlőkbeli
Kis-Jorgován (Magyarittabé)	kis-jorgovánbéli
Medenacs-gyümölcsös (Péterréve)	Medenacs-gyümölcsösbeli
Rét-sziget (Péterréve)	rét-szigetbéli

6. Talajra vonatkozó földrajzi köznevek

Ebben a kategóriában kizárólag homokos talajra utaló földrajzi neveket soroltunk. Még a dűlőút megnevezésében is a homokra utaló megnevezéssel találkozunk. A melléknévi alakok közszoói előtaggal bírnak, ezért kis kezdőbetűsökké váltak. Két szerb nyelvi előtaggal is találkozhatunk (Deonikai-homokos, Barai-homokos).

Alapalak	Melléknévi alak
Barai-homokos (Muzslya)	Barai-homokosbéli
Csepeli-homokos (Muzslya)	csepeli-homokosbéli
Deonikai-homokos (Muzslya)	Deonikai-homokosbéli
Homok-dűlő (Palics)	homok-dűlői
Nagy-homokos (Muzslya)	nagy-homokosbéli
Vályogos-homokos (Muzslya)	vályogos-homokosbéli

7. Területet, tájat jelölő földrajzi nevek

A területet, tájat jelölő földrajzi nevek kategóriában fellelhetünk utcákat, tereket, közöket, parkokat, sétányokat, sorokat, sarkokat, végeket, országutat, kövesutat, dűlőutat, járást, tanyát, farmokat, villákat, házakat, szántóföldet, határrészt, keresztet, telkeket, erdőrészeket, határrészeket, tisztásokat, hidakat, kutakat, majorokat, szigeteket, oldalokat, kiemelkedő földterületet megnevező partokat, vasúti megállót és vasútvonalakat, szobrokat, településrészeket, játszótereket, szelmalmokat. Az említettek közül az utcák, terek, sorok, közök,

országutak nagy kezdőbetűje a helyesírási szabályzat 181. pontja értelmében azok melléknévi alakjában sem változik. Az utóbbiak analogiájára melléknévi alakban is nagy kezdőbetűsek maradnak a határrész, szántóföld, föld, játszótér, híd és kút utótagú földrajzi neveink is. Tulajdonnévi előtagú jelölt birtokviszony esetén különírtuk az előtagot és az utótagot, kötőjel nélkül. A dűlőutakat kötőjellel láttuk el, a járásokat különválasztottuk. Melléknévi alakjában a tulajdonnévi előtag nagy kezdőbetűs marad, a közszói előtag kicsivé válik. A kertek helyesírása aszerint alakul, hogy bírnak-e tulajdonnévi előtaggal, vagy pedig közszói előtagjuk van. Az előbbi esetben a jelöletlen birtokviszony miatt kötőjellel láttuk el az említetteket, az utóbbiakat viszont különírtuk. A kanális utótag csatorna jelentésben fordul elő, ezért kötőjellel jelöltük (például Határ-kanális). A hidak kötőjelesek, amennyiben előtagjuk a folyó nevét viseli. Más esetben különírjuk őket, és mivel az utcák, fasorok, terek stb. csoportban található a helyesírási szabályzatban, ezért előtagjuk melléknévi alakjukban is nagy marad. A kutak helyesírása a helyesírási szabályzat (AkH.¹²) 105., 118., valamint 166. pontja szerint alakult, azaz a gémeskutat egybeírtuk, mivel összetételi tagjainak jelentése más, mint az előtag és az utótag jelentése (AkH.¹² 105.). A Sárga kút pedig különírandó, mivel az összetételi tagok együtt is ugyanazt jelentik, mint külön-külön, merthogy a kút valóban sárga színű (vö. AkH.¹² 105.). Az Emlék szökőkút (vö. AkH.¹² 118.) újfent különírandó, mivel egyik tagja összetett szó. A tulajdonnévi előtagú kútmegnevezések kötőjelesek, mivel jelöletlen birtokviszonyt tartalmaznak (vö. AkH.¹² 166., például Klajner-kút). A Gémeskút és a Szenteltkút a helyesírási szabályzat 105. pontja értelmében egybeírandó.

A Rizsalegelő megnevezés jelöletlen tárgyias kapcsolat, eszerint egybeírtuk. Az -ó, -ő képzős melléknéveket (például Túlso vég, Alsó vég), valamint az -i képzős melléknéveket tartalmazó előtagokat (például Községi föld, Topolyai ökokút, Palicsi madárles) különírtuk az utánuk álló utótagtól. A kereszteket háromféleképpen tüntettük fel gyűjtésünkben: a tulajdonnévi előtagú jelöletlen birtokviszonyt kifejezőek kötőjelesek (vö. AkH.¹² 166., például Mátyás-kereszt), a jelöletlen minőségjelzős összetételben egybeírtuk az említetteket (Birkasupa vö. AkH.¹² 105., például Templomkereszt, Kőkereszt, Bádogkereszt), a közszói előtagú kereszteket, melyek előtagja többnyire -i melléknévképzőt tartalmaz (például Városi kereszt), különírtuk az utótagtól. A vég utótagú földrajzi nevek kétféle írásmódot követnek: az Alvég és Felvég típusúak egybeírandók (vö. AkH.¹² 105.), a Túlso véget (vö. AkH.¹² 118.) pedig különírjuk jelölt előtagja miatt. A vajdasági települések szobormegnevezései tulajdonnévi előtagú jelöletlen birtokviszonyt tartalmaznak, ezért kötőjelesek (vö. AkH.¹² 166.). Az egyes településrészeket, tájegységeket jelölő magyar népi földrajzi neveket egybeírtuk (vö. Fácántelep, Gyöngysziget, Majomplacc, Alvég, Vásártér, Piac tér, Gyepföld, Fácántelep stb.). A felsorolt földrajzi nevek mintegy húsz alcsoportra különíthetők el.

7.1. Közök

Alapalak	Melléknévi alak
Folyó köz (Mohol)	Folyó köz
Macedónia köz (Ada)	Macedónia közbeli

7.2. Töltések

Alapalak	Melléknévi alak
Havarinszki-töltés/gát (Bácskertes)	Havarinszki-töltésbeli/ gátbeli
Kis-töltés (Mohol)	kis-töltés
Tisza-töltés (Mohol)	Tisza-töltési

7.3. Terek

Alapalak	Melléknévi alak
Búza tér (Muzslya)	Búza téri
Ezredesi tér (Szabadka)	Ezredesi téri
Felvonulás tér (Topolya)	Felvonulás téri
Futballpálya tér (Muzslya)	Futballpálya téri
Halász tér (Zenta)	Halász téri
Iskola tér (Muzslya)	Iskola téri
Kinti tér (Muzslya)	Kinti téri
Oncsa tér (Mohol)	Oncsa téri
Piactér (Mohol)	piactéri
Templomudvar tér (Muzslya)	Templomudvar téri

7.4. Játzóterek

Alapalak	Melléknévi alak
Homoki játszótér (Zenta)	Homoki játszótéri
Sárga játszótér (Palics)	Sárga játszótéri
Verbászi játszótér (Ada)	Verbászi játszótéri

7.5. Parkok

Alapalak	Melléknévi alak
Adica-park (Ada)	Adica-parkbeli
Fő téri park (Zenta)	Fő téri parki
Tito-park (Királyhalom)	Tito-parki

7.6. Utcák

Alapalak	Melléknévi alak
Bara utca (Csóka)	Bara utcai
Csányi utcája (Szenttamás)	Csányi utcájabeli
Dráva utca (Muzslya)	Drávai utcai
Első utca (Ada)	Első utcai
Gatyaszár utca (Ada)	Gatyaszár utcai
Gránic utca (Mohol)	Gránic utcai
Káposzta utca (Szenttamás)	Káposzta utcai
Kezét csokolom utca (Ada)	Kezét csokolom utcai
Kis utca (Mohol, Csóka, Zenta, Csantavér, Szenttamás)	Kis utcai
Korzó sétány (Ada)	Korzó sétánybeli
Nagy utca (Csantavér)	Nagy utcai
Petőfi Sándor utca (Muzslya)	Petőfi Sándor utcai
Rác utca (Szenttamás)	Rác utcai
Sár utca (Csantavér)	Sár utcai
Szerb utca (Szenttamás)	Szerb utcai
Tóparti utca (Zenta)	Tóparti utcai
Új utca (Csantavér)	Új utcai
Vasút utca (Királyhalom)	Vasút utcai

7.7. Utak és vasútvonal

Alapalak	Melléknévi alak
Kanász út (Doroszló)	Kanász úti
Kétkertközi út (Magyarittabé)	Kétkertközi úti
Posta út (Muzslya, Zenta)	Posta úti
Régi út (Ada)	Régi úti
Szegedi út (Péterréve)	Szegedi úti
Szólós út (Muzslya)	Szólós úti
Topolyai út (Péterréve)	Topolyai úti
Törekvés út (Nosza)	Törekvés úti
Új út (Ada)	Új úti
Szabadka–Zenta (vasútvonal)	szabadka–zentai (vasútvonal)

7.8. Sorok és sarok

Alapalak	Melléknévi alak
Arany sor (Királyhalom)	Arany sori
Bagi sor (Csantavér)	Bagi sori
Bolgár sor (Muzslya)	Bolgár sorbeli
Cigány sor (Mohol, Szenttamás)	Cigány sori
Cvijo sor (Szabadka)	Cvijo sori
Fenyves sor (Palics)	Fenyves sori
Gyep sor (Szenttamás)	Gyep sori
Gyöp sor (Csóka)	Gyöp sori
Lepár sor (Temerin)	Lepár sori
Makkfa sor (Péterréve)	Makkfa sori
Piros sor (Muzslya)	Piros sori
Róbert sor (Muzslya)	Róbert sori
Savó sor (Ada)	Savó sori

Szőlő sor (Torontálvásárhely)	Szőlő sori
Temető sor (Ada)	Temető sorbeli
Új sor (Temerin, Zenta, Torontálvásárhely, Muzslya)	Új sori
Varga sor (Muzslya)	Varga sori
Verbászi sor (Muzslya)	Verbászi sorbeli
Káics-sarok (Királyhalom)	Káics-sarki

7.9. Országutak

Alapalak	Melléknévi alak
Bácsi országút (Doroszló)	Bácsi országúti
Bresztováci országút (Doroszló)	Bresztováci országúti
Szentiványi országút (Doroszló)	Szentiványi országúti
Sztapári kövesút (Doroszló)	Sztapári kövesúti

7.10. Dűlőutak

Alapalak	Melléknévi alak
Balatonyi-dűlő (Bácskertes)	balatonyi-dűlői
Baltsek-dűlő (Szabadka)	Baltsek-dűlői
Barandai-dűlő (Torontálvásárhely)	barandai-dűlői
Bega-dűlő (Muzslya)	Bega-dűlői
Bogojai-dűlő (Doroszló)	bogojai-dűlői
Bresztovac-dűlő (Bácskertes)	Bresztovac-dűlői
Fodor-dűlő (Nosza, Királyhalom)	Fodor-dűlői
Fvrzija jogok-dűlő (Bácskertes)	Fvrzija jogok-dűlői
Kálvária-dűlő (Doroszló)	Kálvária-dűlői
Karjadi-dűlő (Zenta)	karjadi-dűlői
Kaszálói-dűlő (Bácskertes)	kaszálói-dűlői
Kelekút-dűlő (Magyarittabé)	kelekút-dűlői

Kökényes-dűlő (Bácskertes)	kökényes-dűlői
Kőrísa-dűlő (Bácskertes)	kőrísa-dűlői
Kurják-dűlő (Bácskertes)	Kurják-dűlői
Kuti-dűlő (Bácskertes)	Kuti-dűlői
Lukovicsa-dűlő (Bácskertes)	Lukovicsa-dűlői
Malom-dűlő (Doroszló)	malom-dűlői
Mátity dűlője (Ada)	Mátity dűlőjei
Mosztonga-dűlő (Doroszló)	Mosztonga-dűlői
Orgoványi jogok-dűlő (Bácskertes)	Orgoványi jogok-dűlői
Petrovics-dűlő (Tizsakálmánfalva)	Petrovics-dűlői
Remanció-dűlő (Bácskertes)	Remanció-dűlői
Rókadomb-dűlő (Bácskertes)	rókadomb-dűlői
Sás-dűlő (Szabadka)	sás-dűlői
Siketlaposi-dűlő (Bácskertes)	siketlaposi-dűlői
Stefán-dűlő (Tizsakálmánfalva)	Stefán-dűlői
Szigeti-dűlő (Bácskertes)	szigeti-dűlői
Tuladuna-dűlő (Bácskertes)	Tuladuna-dűlői
Vak-dűlő (Doroszló)	vak-dűlői
Vasút-dűlő (Tizsakálmánfalva)	vasút-dűlői
Zajác-dűlő (Topolya)	Zajác-dűlői
Zsellérjog-dűlő (Bácskertes)	zsellérjog-dűlői

7.11. Járások

Alapalak	Melléknévi alak
Disznójárás (Doroszló)	disznójárási
Fehér járás (Szenttamás)	Fehér járási
Velebiti járás (Tóthfalu)	velebiti járási

7.12. Határrészek

Alapalak	Melléknévi alak
Adahatár (Zenta)	adahatári
Amerika határrész (Doroszló)	Amerika határrészbeli
Angyalos határrész (Bácskertes)	Angyalos határrészbeli
Jogok határrész (Bácskertes)	Jogok határrészbeli
Kisrét határrész (Doroszló)	Kisrét határrészbeli
Kucska határrész (Bácskertes)	Kucska határrészbeli
Nagyvér határrész (Doroszló)	Nagyvér határrészbeli
Palics–Ludas határvidék (Palics)	Palics–Ludas határvidékbeli
Rókás határrész (Doroszló)	Rókás határrészbeli
Vratics határrész (Bácskertes)	Vratics határrészbeli

7.13. Szántóföldek

Alapalak	Melléknévi alak
Alvég (Mohol)	alvégi
Erdőföld (Doroszló)	erdőföldi
Gábor-föld (Topolya)	Gábor-földi
Gyepföld (Doroszló)	gyepföldi
Ibérland szántóföld (Torontálvásárhely)	Ibérland szántóföldi
Kenderföld (Doroszló)	kenderföldi
Kertföld (Doroszló)	kertföldi
Kis ugar szántóföld (Magyarittabé, Torontálvásárhely)	Kis ugar szántóföldi
Községi föld (Torontálvásárhely)	Községi földi
Zörgő föld (Magyarittabé)	Zörgő földi

7.14. Keresztek

Alapalak	Melléknévi alak
Deonikai kereszt (Muzslya)	Deonikai keresztli
Fehér-kereszt (Csantavér)	Fehér-keresztbeli
Laták-kereszt (Ada)	Laták-keresztli
Lukács-kereszt (Muzslya)	Lukács-keresztli
Mátyás-kereszt (Gombos)	Mátyás-keresztli
Orvosi kereszt (Muzslya)	orvosi keresztli
Réti kereszt (Muzslya)	réti keresztli
Rind-kereszt (Topolya)	Rind-keresztbeli
Sarki kereszt (Muzslya)	sarki keresztli
Templomkereszt (Muzslya)	templomkeresztli
Tóth Harsányi-kereszt (Topolya)	Tóth Harsányi-keresztli
Városi kereszt (Muzslya)	városi keresztli
Zöld utcai kereszt (Szenttamás)	Zöld utcai keresztbeli

7.15. Kutak

Alapalak	Melléknévi alak
Ártézi kút (Péterréve)	Ártézi kúti
Emlék szökőkút (Palics)	Emlék szökőkúti
Gémeskút (Muzslya)	gémeskúti
Kleiner-kút (Temerin)	Kleiner-kúti
Laki-kút (Torontálvásárhely)	Laki-kúti
Melegkút (Zenta)	melegkúti
Országúti kút (Magyarittabé)	országúti kúti
Pákai kút (Doroszló)	Pákai kúti
Sali-kút (Gombos)	Sali-kúti
Sárga kút (Szenttamás)	Sárga kúti
Simon-kút (Temerin)	Simon-kúti

Szenteltkút (Pancsova)	szenteltkúti
Topolyai ökokút (Topolya)	Topolyai ökokúti
Zöld kút (Palics)	Zöld kúti

7.16. Tanyák, villák, házak

Alapalak	Melléknévi alak
Bajusz-tanya (Torontálvásárhely)	Bajusz-tanyai
Bálizs-szállás/tanya (Péterréve)	Bálizs-szállási/ tanyai
Bártol-tanya (Doroszló)	Bártol-tanyai
Borsos-tanya (Zenta, Muzslya)	Borsos-tanyai
Bugari-tanya (Péterréve)	Bugari-tanyai
Csorba-szállás (Szenttamás)	Csorba-szállási
Deák-tanya (Magyarittabé)	Deák-tanyai
Huszka-szállás (Péterréve)	Huszka-szállási
Kátai-tanya (Muzslya)	Kátai-tanyai
Katona-féle tanya (Szabadka)	Katona-féle tanyai
Kecskés-tanya (Doroszló)	Kecskés-tanyai
Kishorgosi-major (Királyhalom)	kishorgosi-majori
Körtési-tanya (Magyarittabé)	Körtési-tanyai
Lengyel-szállás (Gombos)	Lengyel-szállási
Mágocsi-tanya (Doroszló)	Mágocsi-tanyai
Nádasdy-tanya (Muzslya)	Nádasdy-tanyai
Nagy-tanya (Zenta)	Nagy-tanyai
Nagypál-tanya (Ada)	Nagypál-tanyai
Nándorkne-féli-tanya (Doroszló)	Nándorkne-féli-tanyai
Optác-tanya (Muzslya)	Optác-tanyai
Róka-tanya (vezetéknev) (Nosza)	Róka-tanyai
Rózsa-major (Királyhalom)	Rózsa-majori
Sárga tanya (Torontálvásárhely)	sárga tanyai

Sasi-tanya (Torontálvásárhely)	Sasi-tanyai
Stock-tanya (Doroszló)	Stock-tanyai
Szőnyi-tanya (Muzslya)	Szőnyi-tanyai
Szűcs-tanya (Doroszló)	Szűcs-tanyabeli
Terék-szállás (Péterréve)	Terék-szállási
Tódor tanyája (Muzslya)	Tódor tanyájabeli
Tódor-tanya (Muzslya)	Tódor-tanyai
Tokai-farm (Torontálvásárhely)	Tokai-farmbeli
Tomik-farm (Topolya)	Tomik-farmbeli
Törtei-tanya (Zenta)	Törtei-tanyai
Zóni-tanya (Doroszló, Péterréve)	Zóni-tanyai
Vermes-villa (Palics)	Vermes-villai
Kertész-ház (Péterréve)	Kertész-házi

7.17. Telkek

Alapalak	Melléknévi alak
Soós-telek (Zenta)	Soós-teleki
Bika-telek (Muzslya)	bika-teleki
Császár-telek (Muzslya)	Császár-teleki
Gombás-telek (Muzslya)	gombás-teleki
Mogyorós-telek (Muzslya)	mogyorós-teleki

7.18. Településrészek

Alapalak	Melléknévi alak
Alvég (Zenta)	alvégi
Árenda (Csóka)	árendai
Bara (Péterréve)	barai
Becsei oldal (Péterréve)	becsei oldali
Begluk (Szenttamás)	beglukbeli
Birkasupa (Csóka)	birkasupai

Birkaúsztató (Doroszló)	birkaúsztatóbeli
Csingágó (Csantavér)	csingágóbeli
Disznóhát (Ada)	disznóhát
Duplakanyar (Ada)	duplakanyarbeli
Fácántelep (Péterréve)	fácántelepi
Felvég (Mohol)	felvégi
Gödrök (Szenttamás)	gödrökbeli
Gréda (Bácskertes)	grédai
Gyöngysziget (Szenttamás)	gyöngyszigetbeli
Japán (Csóka)	japáni
Jató (Csóka)	játói
Kangüdrös (Csantavér)	kangüdrösbeli
Károlyszállás vasúti megálló (Bácskertes)	károlyszállási vasúti megálló
Keresztút (Szenttamás)	keresztúti
Kertek (Zenta)	kerteki
Kőkereszt (Ada)	kőkereshti
Kutyaszorító (Csantavér, Doroszló)	kutyaszorítóbeli
Macahalma (Csóka)	macahalmai
Majomplacc (Ada, Szabadka)	majomplacci
Majom-sziget (Zenta, Doroszló, Torontálvásárhely)	majom-szigeti
Makádi (Péterréve)	makádibeli
Mária föld (Pancsova)	mária földi
Munkástelek (Zenta)	munkásteleki
Nagy gödör (Csantavér)	nagy gödörbeli
Nagyút (Ada)	nagyúti
Öregszőlősor (Csantavér)	öregszőlősori
Orlovacs (Péterréve)	orlovacsi
Pejton-város (Csóka)	Pejton-városi

Régi-vásártér (Szenttamás)	régi-vásártéri
Rózsa Sándor-sziget (Nosza)	Rózsa Sándor-szigeti
Savóhegy (Péterréve)	savóhegyi
Szalatornya (településrész) (Nosza)	szalatornyai
Szilfás (Doroszló)	szilfási
Szív (Szenttamás) (a Krivaja folyó egy része)	szívbeli
Szurdik (Szenttamás)	szurdikbeli
Tamtam-negyed (Csóka)	Tamtam-negyedi
Téglaház (falurész) (Bácskertes)	téglaházi
Terján (Csóka)	terjáni
Toráki-oldal (Magyarittabé)	toráki-oldali
Tuk (Szenttamás)	tuki
Túlsó vég (Csóka)	túlsó végi
Újfalú (Mohol)	újfalusi
Újtelep (Ada, Mohol)	újtelepi
Új-vásártér (Szenttamás)	új-vásártéri
Vásártér (Péterréve, Szenttamás)	vásártéri

7.19. Szobrok

Alapalak	Melléknévi alak
Straub-szobor (Topolya)	Straub-szobori
Szentháromság-szobor (Topolya)	Szentháromság-szobori
Szűz Mária-szobor (Topolya)	Szűz Mária-szobori

7.20. Hidak

Alapalak	Melléknévi alak
Becsei híd (Szenttamás)	Becsei hídi (Szenttamás)
Bőrhíd (Doroszló)	bőrhídi

Buki híd (Királyhalom)	Buki hídi
Fekete híd (Péterréve)	Fekete hídi
Gabrity híd (Szabadka)	Gabrity hídi
Juhászok hídjá (Topolya)	juhászok hídjabeli
Julika híd (Péterréve)	Julika hídi
Kotyogó híd (Doroszló)	Kotyogó hídi
Krivaja-híd (Topolya)	Krivaja-hídi
Moháti híd (Bácskertes)	Moháti hídi
Pancsovai híd (Pancsova)	Pancsovai hídi
Rekavicai híd (Szenttamás)	Rekavicai hídi
Szekszer hídjá (Szenttamás)	Szekszer hídjabeli

7.21. Egyéb földrajzi nevek

Alapalak	Melléknévi alak
Király-rámpa (Péterréve)	Király-rámpai
Palicsi madárles (Palics)	Palicsi madárlesbeli
Pasztvijá-szélmalom (Ada)	Pasztvijá-szélmalmi

8. Zárzó helyett

A vajdasági magyar nyelvű népi földrajzi nevek ma is élnek az egyes kistérségekben. Mivel nem a hivatalos nyelvhasználatot képező nyelvi alakulatok, ezért helyesírásuk időnként gondot okoz. A helyesírás körüli dilemmák részben a vajdasági régió olyan földrajzi alakulatait célozzák meg, melyek eltérnek a más Kárpát-medencei magyar földrajzi névanyagtól, mivel a domborzati forma megnevezése specifikus népi, nyelvjárási elemeket tartalmaz. Másrészt a szerb nyelvi hatás is specifikus az említett régió vonatkozásában.

A fentebb ismertetett névanyag előfordul az iskolai fogalmazásokban, ezért jelen tanulmány magyartanáraink számára is izgalmas olvasmány lehet. Ajánljuk azonban mindenkinek, aki szívügyének tekinti a Kárpát-medencei magyar népi földrajzi nevek begyűjtését, továbbörökítését.

Irodalom

- Penavin Olga – Matijevics Lajos – Mirnics Júlia. 1975. *Bácztopolya és környéke földrajzi neveinek adattára*. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 1. Újvidék: Hungarológiai Intézet.
- Penavin Olga – Matijevics Lajos. 1976. *Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára*. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 2. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Matijevics Lajos. 1977. *Kishegyes és környéke földrajzi neveinek adattára*. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 3. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Penavin Olga – Matijevics Lajos. 1979. *Ada és környéke földrajzi neveinek adattára*. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 4. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Penavin Olga – Matijevics Lajos. 1980. *Zenta és környéke földrajzi neveinek adattára*. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 5. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Penavin Olga – Matijevics Lajos. 1981. *Szenttamás földrajzi neveinek adattára*. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 6. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Penavin Olga – Matijevics Lajos. 1982. *Temerin és környéke földrajzi neveinek adattára*. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 7. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Papp György. 1982. *Kanizsa és környéke földrajzi neveinek adattára I*. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 8. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Papp György. 1983. *Becse és környéke földrajzi neveinek adattára I*. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 9. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Penavin Olga. 1984. *Gombos (Bogojevo) földrajzi neveinek adattára*. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 10. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Penavin Olga. 1985. *Kúla és környéke földrajzi neveinek adattára*. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 11. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Penavin Olga. 1988. *Bezdán földrajzi neveinek adattára*. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 12. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Kovács Endre – Penavin Olga. 1988. *Doroszló (Doroslovo) földrajzi neveinek adattára*. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 13. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Papp György. 1989. *Kanizsa és környéke földrajzi neveinek adattára II*. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 14. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.

Rajslji Ilona (szerk.). 2011. *Bánáti földrajzi nevek*. Vajdaság helységeknek földrajzi nevei 15. Újvidék: BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék.

Elenora KOVAČ-RAC

MAĐARSKA NARODNA GEOGRAFSKA IMENA U VOJVODINI

U ovoj studiji se predstavljaju mađarska narodna geografska imena u Vojvodini, koja su sakupljena tokom proteklih pet godina. Način njihove obrade se razlikuje od dosadašnje prakse utoliko što se osim osnovnog oblika vojvođanskih mađarskih narodnih geografskih imena bavi i pravopisom njihovih pridevskih varijanti, čime se ukazuje na problematiku pravopisa. Naime postavljaju se pitanja u vezi sa pojedinim varijantama imena, pošto su pod uticajem srpskog jezika nastali oblici složenih reči u kojima je prva reč ili prefiks uzet iz srpskog jezika, pa nije razjašnjen pravopis ovih jezičkih oblika. Predlažemo za njih moguće načine pravopisa i nadamo se da ćemo time podstaći i druge da izraze svoje mišljenje i da se razvije rasprava o temi. Vojvođanska mađarska narodna geografska imena se u studiji grupišu prema sledećim tematskim celinama: geografska imena u nazivima voda, geografska imena koja se odnose na reljefne elemente površine, geografska imena koja obeležavaju reljef morskog dna, geografska imena koja upućuju na biljke, odnosno geografska imena koja obeležavaju teritoriju, krajolik. Cilj nam je da skrenemo pažnju naših budućih i aktivnih nastavnika mađarskog jezika, kao i mađarskih lingvista iz Karpatskog basena koji se bave sakupljanjem geografskih imena na pitanja pravopisa koja se, vezano za manjinski status, javljaju u mađarskim narodnim geografskim imenima.

Ključne reči: vojvođanska narodna geografska imena, Bačka, Banat, pravopis geografskih imena, način pisanja sa crticom, geografska imena koja se pišu odvojeno

Eleonóra KOVÁCS RÁCZ

GEOGRAPHICAL FOLK NAMES IN HUNGARIAN

The study explores geographical folk names in Hungarian which have been recorded in the past five years. In addition to presenting the basic form of these geographical names, which is the regular practice in similar studies, in this paper we also focus on the spelling of the adjectival variants of these names and thereby draw attention to numerous orthographic problems which arise with respect to a number of geographical terms which are mixed in nature in that the initial segment of the complex geographical name originates from Serbian. The orthography of such mixed names has received little attention so far and therefore in this paper we suggest possible guidelines for the spelling of these mixed formations. The geographical folk names addressed in this study are classified into the following thematic groups: geographical names appearing in names of bodies of water, geographical names referring to land surfaces, geographical names referring to seabed topography, geographical names referring to plants, and geographical names designating an area or landscape. The

goal of the paper is draw the attention of current and future teachers of Hungarian and of Hungarian linguists in the Carpathian Basin who study geographical names to the many issues that arise relating to the orthography of geographical folk names in Hungarian in a minority context.

Keywords: geographical folk names in Vojvodina, Bačka, Banat, orthography of geographical names, hyphenated geographical names, geographical names written separately

NEVELÉSTÖRTÉNET, KÉPZŐMŰVÉSZET

TÁMBA Renátó

Reménysugár Habilitációs Intézet
Budapest, Magyarország
trenato87@gmail.com

A NEVELÉS ÉS AZ ANYAI GONDOSKODÁS KULTÚRÁJA ÉS IKONOGRÁFIÁJA AZ ÓKORI EGYIPTOMBAN

**Kultura i ikonografija vaspitanja i majčinstva
u drevnom Egiptu**

**Culture and Iconography of Education and Maternal Care
in Ancient Egypt**

Dolgozatomban az ókori Egyiptom pedagógiáját meghatározó főbb eszmei tartalmak, nevelési célok és értékek, gyermekszemléleti mintázatok (gyermekkép és gyermekfelfogás), valamint az anyai nevelés és gondoskodás, s ezzel összefüggésben az óegyiptomi anyaságkultusz főbb jellemzőinek bemutatására törekszem, egyrészt korábbi egyiptológiai és neveléstörténeti kutatások felhasználásával, számottevően az intelmek és mítoszok bemutatásán keresztül, másrészt azonban egy, a neveléstörténeti kutatásokban viszonylag ritkán alkalmazott forráscsoport bevonásával. Ez a forráscsoport nem más takar, mint a plasztikai alkotásokat (szobrokat és reliefeket), ám ezen belül jelen írásműben elsősorban a terhességet, illetve az anya-gyermek kapcsolatot bemutató ábrázolásokra térek ki, mely utóbbiak a kor gyermekábrázolásainak orozslánrészt teszik ki. Az elemzések során a kompozíciók eszmei meghatározottságának a formaanalízis mentén történő vizsgálatát helyezem középpontba, s így kitérek többek között a művek társadalomtörténeti pozíciójából fakadó ábrázolási különbségek érzékeltetésére is. A vizsgált alkotások egyrészt megerősítik a szakirodalmi megállapításokat, másrészt fontos kiegészítő információkkal szolgálnak a pedagógiatörténeti kutatások számára.

Kulcsszavak: gyermekkortörténet, nevelési értékek, anyaság, óegyiptomi szobrászat, ikonográfia

Rend és erkölcs az ókori Egyiptomban

Az ókori Egyiptom társadalmában az erkölcsi értékeket örökkévalónak, az egyetemes renddel együtt született elveknek tekintették, az egyéni érdekeknek vajmi kevés jelentőséget tulajdonítottak. Miképp azt már az abüdoszi írnok és jószágfelügyelő, Amenemope is megfogalmazta, az isteni tervhez képest a halandó elképzelései nevetségesek, hiszen „az ember agyag és nád, Isten az ő készítője, aki nap nap után elpusztítja és újjáteremti őt” (Jacq 2009, 148). Az ételszabályokat, az erkölcsi törvényeket, az istenek és emberek együttélését biztosító igazság, igazságosság, jog, rend és egyensúly fogalmát az egyiptomi kultúrában Maat istennő testesítette meg (Wilson 1999, 11), az ő feladata volt, hogy őrködjön a kozmikus és a földi folyamatok megfelelő működése fölött (Kákosy 1969, 22). A Maatban foglalt elvek és értékek ismerete szavatolta az egyén számára, hogy közösségben élhessen, s hogy a közösség tagjai képesek legyenek együtt élni vele (Assmann 2008, 169), ezek tették ki tehát a társadalmi kötelezettségeket előíró emlékezés kultúrájának jelentős részét (Assmann 1999, 30).

A Maat szavatolta tehát a közösség erkölcsi integritását, őrzője pedig nem más volt, mint a fáraó (Wilson 1999, 11), hiszen ő képviselte az isteneket a földön, s az embereket az istenek előtt (Wilson 1999, 11). A Maat alattvalója ő, így a világrend, az igazság és az egyensúly elveivel összhangban kellett cselekednie (David 2005, 192; Manuelian 2005, 435), munkájával biztosítania kellett „a kozmosz és az állam szilárdságát, következőképp az élet folytonosságát” (Eliade 1994, 81). Isten mintegy benne lakozik a királyban, így az isteni és a királyi akaratot lényegében egymással azonos erőnek tekintették (Assmann 2008, 43), s miután úgy vélték, hogy a király akaratát teljes egészében meghatározza a Maat, föl sem merült, hogy egy uralkodó akarata a „rosszra”, a káoszra, a renddel és harmóniával ellentétesre irányuljon (Assmann 2008, 43).

Az egyiptomiak hite szerint tehát az uralkodó az isten földi megtestesülése volt; a királyi sólyomistennel azonosították őt, sőt, viselte is Hórusz címét, ebből fakadt tehát abszolút hatalma (David 2005, 192). Hóruszt tekintették „az első jól lemért embernek”, mintegy az ember prototípusának (Kákosy 2005, 273); miután legyőzte apja gyilkosát, Széthet, leszállt a holtak országába és bejelentette: megválasztották apja törvényes utódjának, s miután királlyá koronozták, Ozirisz lelke végre felébredt (Eliade 1994, 87). Ő volt az egyiptomi mitológia egyik legalapvetőbb istene, hiszen évezredek át tőle származtatták hatalmukat a fáraók, már Ménész¹ korától fogva (Assmann 2008, 49). Ennélfogva az isteni

¹ Ménész Alsó- és Felső-Egyiptom egyesítője és az egyesült Egyiptom első uralkodója volt (Kákosy 2005, 48–49), továbbá Memphisz alapítója. Ő viselte először a birodalom egységét jelképező kettős (fehér és vörös) koronát is.

és a királyi akarat egyet jelentett, hiszen úgy tartották, hogy az Isten benne lakozik a királyban (Assmann 2008, 49), következésképp pedig – miután mindenmű rendet szentnek tartottak – a politikai és a vallási rend egymással teljes egységben létezett, sőt, nem is adódott mód a kettő fogalmi megkülönböztetésére (Assmann 2008, 42). Az állam lényegében egy volt az egyházzal, hiszen az üdvösség biztosítása, az istennel való kapcsolattartás ugyanúgy feladata volt, mint a társadalmi igazságszolgáltatás (Assmann 2008, 55), mely pedig nem választható el szintisztán a vallási kategóriáktól.

A fáraó az egyiptomiak számára példakép volt, ugyanis a Maat megtestesülésének tartották őt (Eliade 1994, 81), így akarata szilárdan kötődött a jóhoz, cselekedeteit és akarati mozgásterét a Maat határozta meg (Assmann 2008, 43). Felelőssége nagy volt, hiszen – az Unisztól származó piramisszövegek tanúsága szerint – feladata nem más volt, mint felállítani a Törvényt, az igazságot, a harmóniát és a fényt a zűrzavar, az igazságtalanság, a káosz és a sötétség helyén (Jacq 2009, 41). Az ő személye jelentette az egyedüli csatornát az istenekhez és az örökkévalósághoz, imádkozni is rajta keresztül lehetett: miképp azt már a piramisszövegek is tanúsítják, az ókori egyiptomiak hite szerint kizárólag a királyon keresztül áramlik a mennyei szeretet (Jacq 2009, 41).

Az alattvalók tehát alárendeltek voltak az istenkirály akaratának, magatartásukat alapvetően az engedelmesség, az alázatosság és a tisztelet jellemezte (Fináczy 1922, 12; Feucht 1990, 66). Már eleve a Maat elveinek követésével a fáraó akaratának engedelmeskedtek, mégpedig a hála jegyében: az egyén morális viselkedésmintáit ugyanis feleletként értelmezhetjük az őt ért jótéteményekre, illetve a vállalt kötelezettségekre (Assmann 2008, 169). Már Ptahhotep vezír² is úgy tartotta, hogy csakis az valósulhat meg, amit az Isten rendel, s „akit Ő nem enged bárkájába, az nem fog átkelni az élet folyóján” (Ptahhotep intelmeit idézi Jacq 2009, 34). A Középbirodalom idején pedig elterjedt az a felfogás is, miszerint Ozirisz örök életet és feltámadást ígért a szabályok szerint élő követőinek, hirdelve, hogy a halhatatlanság a jóság jutalma (David 2005, 209).

Az egyiptomi vallás szerint, aki sikeresen megmérettetett az igazság mérlegén, bejuthatott Ozirisz országába, s egyesülhetett az istennel. Az Óbirodalomban ez az egyesülés azonban még – a hivatalos elképzelés szerint – királyi kiváltság volt (Kákosy 2005, 352–353), sőt, ekkor még a halála után a túlsó birodalom urává lett királytól függött mindenki túlvilági élete (Kákosy 2005, 361). Az Óbirodalom végétől fogva tehát lehetővé vált akár az is, hogy királyként térjenek az alvilágra (Kákosy 2005, 361). Mindenesetre az egyiptomiak mindent megtettek lelkük

² A vezír (tjati) volt a fáraó rangban legmagasabb tisztviselője, akit maga az uralkodó nevezett ki; neki tartoztak jelentési kötelezettséggel az alacsonyabb rangú tisztviselők.

„üdvösségéért”, nyugalomra és pihenésre vágytak a túlvilágon, ezzel magyarázható az öröklétre irányuló életszemléletük, de az is, hogy pompás sírokat igyekeztek maguk számára emelni, s azt különböző mágikus célokat szolgáló szobrokkal (például ágyasszobrok, szolgálószobrok, usébtik), festményekkel (az elhunyt életéből vett jelenetek) elhalmozni a valamikori és a túlvilági élet közötti folytonosság biztosítása érdekében (Kákosy 2005, 357).

Az ókori Egyiptom társadalmában tehát vallás és politika elválaszthatatlan volt egymástól, s ebből fakadóan az egyén erkölcsi életét teljességgel meghatározták a Maatban foglalt etikai kitételek, s azzal együtt az uralkodó törvényei. Miután az együttélési szabályokat a teremtéssel együtt keletkezett, örökkévaló, az istenektől származtatott elveknek tekintették, elengedhetetlen volt ezek betartása az egyén szempontjából, máskülönben büntetés volt az osztályrésze. Az egyiptomi embernek egy olyan világba kellett beleszoknia már kiskorától fogva, melyet ő és az emberek teremtése óta változatlanak hittek, így a gyermeket is ebbe az örök érvényű isteni igazságoktól meghatározott rendbe igyekeztek belenevelni (Pukánszky–Németh 1996).

Nevelési elvek és értékek

Az ókori Egyiptomban az erkölcsi értékek közvetítésének egyik jelentős színtere volt az iskola, elsősorban az írnokeképző, melyben nagy fegyelem és szigorúság mellett folyt a gyermekek nevelése, már ötéves koruktól fogva (Kákosy 2005, 244). A gyerekeknek itt hamar felnőtté kellett válniuk, a felnőttek életszabályai szerint kellett élniük, s úgy kellett kommunikálniuk, mint a felnőtteknek, ezért nagy dicsőretnak számított, ha azt mondták a gyermekről, hogy úgy beszél, mint egy felnőtt (Pukánszky–Németh 1996). Már az Óbirodalom idején úgy tartották, hogy csakis szigorú büntetéssel zabolázható meg a gyermekek ösztönei (Jacq 2009, 36), így a botbüntetéstől, a szobafogságtól sem kell elrettenni (Bognár 1992, 35). Ugyanakkor az ifjút gyakran úgy igyekeztek tanulásra bírni, hogy összekötötték a lábait (Pukánszky–Németh 1996), de kihágás esetén gyakran „sorokat” kellett megtanulnia (David 1997, 114–117). Ugyanakkor a fegyelmezés eszköze volt a korai kelés és az egyszerű ebéd is (Trassard–Antérion–Thomazo 2009, 21).

A gyermeket alapvetően fegyelmezetlennek, rendbontásra hajlamosnak ítélték, Ptahhotep például úgy vélte, hogy senki sem születik bölcsen (Feucht 1990, 62), a gyermekkort az értelmi fejlettség hiánya jellemzi (French 1998, 48), s csakis a tanítások meghallgatásán és az engedelmisségen keresztül érhető el a kívánatos állapot. A vezír végső soron azonosította egymással az értelmet az engedelmisséggel, feltételezve, hogy a helyes cselekvés előfeltétele a „jó” tudásban gyökerezik (Kákosy 2005, 273). Úgy vélték tehát (egyébként hasonlóan az etikai intellektualizmus pedagógiai hagyományának későbbi, európai képvisé-

lőinek felfogásához), hogy aki tisztában van az erény mibenlétével, az aszerint is fog cselekedni (David 1997, 114–117); aki kívülről ismeri az erkölcsi szabályokat, követni fogja azokat (Pukánszky–Németh 1996).

Így aztán nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy felhívják a gyermekek figyelmét az erkölcskárosító magatartásformákra. Ezért is intették óva a fiatalot az élvezetektől és a lustaságtól, mint ahogyan azt az Újbirodalomban keletkezett Anastasi-papiruszban is olvashatjuk, melynek szerzője óva int az elérhetetlen vágyak kergetésétől (Bognár 1992, 35), a minduntalan cimborálástól, az utcákon kóborlástól (Kákosy 2005, 245), s többször kilátásba helyezi a fizikai büntetést. Így ír: „Ne lustálkodj egy napon sem, különben megvernek, mert az ifjú fülei a hátán vannak, és akkor hall, ha őt ütik” (az Anastasi-papiruszt idézi Bognár 1992, 35). A testi fenytés mellett a fegyelem eszközei voltak a fenyegetés, a feddés, de a korai kelés is (Trassard–Antérion–Thomazo 2009, 21; Portik 2012, 72). Ugyanakkor például az Amenemhat-intelmek tanúsága szerint egy apa azzal kívánta motiválni fiát az iskolába vivő úton, hogy szembeállította az írnok kényelmes életét és hatalmi pozícióját a kőfaragó fizikai szenvedésektől és alávetettségtől meghatározott hétköznappjaival, végül felszólította őt: „légy, fiam, írnok, mások hajszóloja!” (az Amenemhat-intelmeket idézi Bognár 1992, 36). Ehhez hasonlóan az Anastasi-papirusz is óva inti az ifjút a tunyaságtól és az elérhetetlen vágyak kergetésétől, büntetést helyezve kilátásba abban az esetben, ha nem tanul (Pukánszky–Németh 1996).

Egyiptomban a nevelési elveket a már fentebb is idézett intelmek foglalták magukba, melyek célja a fennálló rend védelmezése volt, így ezek többnyire tankönyvekként váltak használatosakká, akár több évezredig (Kákosy 2005, 275). Ezek az intelmek hosszú időn keresztül az egyiptomi erkölcs megrendíthetetlen voltáról adnak tanúbizonyosságot, noha az Újbirodalom idején keletkezett Aní-féle intelmekben már érzékelünk némi megingást, ugyanis itt már a dialógusokban a fiú többször visszafelel apjának (Kákosy 2005, 227); többek közt ettől is lesz oly eleven, étellel teli a mű a korábbi intelmek archaikus hangjával szemben. Mindazonáltal épp Aní intelmeiben olvashatjuk azt a felfogást, miszerint a bölcsesség nem máshol keresendő, mint a szívünkben (Jacq 2009, 106), illetve, hogy az egyetlen követendő ösvény az ifjú számára a Maat útja, vagyis a harmónia, a rend, az igazság és az egyenesség törvénye (Jacq 2009, 107).

Az intelmek tanításának középpontjában az erkölcsi és világrend, a felettesek és az idősebbek vak tisztelete állt, ahogyan azt az Óbirodalomban élt Ptahhotep vezír intelmeiben is olvashatjuk: „Hajlítsd meg hátad följobbvalóid előtt” (Kákosy 2005, 272), s a gyermek fogadja meg édesapja szavát, hiszen a fiú, „aki meghallja a szót, Hórusz követője, és jól mennek a dolgai mindaddig, amíg nyitva tartja a fülét” (Ptahhotep intelmeit idézi Wilson 1999, 69). Mindezzel együtt Ptahhotep felhívja a figyelmet az alázatosság, az önfegyelem, a mértékletesség és az igazság

szeretetének erényére is (Feucht 1990, 64). A vezíren kívül az alacsony rangú írnök, Aní is apja tanításainak követésére (Jacq 2009, 106), valamint az idősebbek, a feljebbvalók, s azzal együtt ön maga tiszteletére szólította fel a fiút (Jacq 2009, 108), kiegészítve ezt azzal az intelemmel, miszerint az ifjú tartózkodjon a fecsegéstől, s legyen alázatos, vagyis ismerje fel, ha valamit nem ért (Jacq 2009, 106). Végül a ramszeszi kor vége felé élt Amenemope is az idősek megbecsülésére, tiszteletére hívja fel az ifjú figyelmét, amikor így ír: „Ne szidalmazd azt, aki idősebb nálad, előbb látta meg a Napot, mint te, mert be fog vádolni a Korong előtt, amikor felragyog” (Amenemopét idézi Kákosy 2005, 246; Feucht 1992, 64). Az ókori Egyiptomban tiszteletlenségnek számított az is, ha egy ifjú nem állt fel az öregek jelenlétében, például étkezésnél (Pukánszky–Németh 1996), kíváncsiságát pedig az idősebbek nézeteinek kétségbevonásával azonosították, ezért ezt is helytelenítették (David 1997, 114–117).

Az intelmek szövegeiben tehát az idősek és a szülők tisztelete egyaránt nagy hangsúllyal szerepel. A szülők megbecsülésére utal az a tény is, hogy különböző életrajzi jellegű sírfeliratokban a halott szüleinek tiszteletére utaló szövegrészeket találunk, de gyakori a szülők (főleg az édesanya) képének ábrázolása a fiú sírkamrájában, amiben az örökös együttlét iránti vágyakozás fejeződik ki. Továbbá az is fontos tény, hogy a fiú gondoskodott elhunyt szülei sírkamrájának berendezéséről, valamint a halottnak járó áldozatokról is (Wenig 1967, 25; Feucht 1990, 67), illetve halotti papként áldozatot mutathatott be elhunyt szülei részére (Wenig 1967, 22). Egyiptomban egyébként is alapvető értéknek számított a holtak tisztelete az istenekhez való fohászkodással együtt (Bognár 1992, 33), de ez az érték a szülők tiszteletével összefüggésben is megjelent. Továbbá Ptahhotep és Dzsedefhór, majd később Aní intelmeiben olvashatunk felszólítást arra vonatkozóan is, hogy az ifjú gondoskodjék magának „pompás sírról” (Kákosy 2005, 227), ami szintén a túlvilági életre való előkészület fontosságát igazolja. A halotti kultusz ugyanis áthatotta az egyiptomi kultúra egészét, s az elhunyt felruházásáról, táplálásáról a családnak, illetve a halotti papnak kellett gondoskodnia. Hittek abban, hogy ha a sírokban megfelelő mennyiségű ételt, italt és használati tárgyat helyeznek el, ezzel biztosítják a halott túlvilági létéhez szükséges elemi feltételeket, nehogy a Ka (a jellemet kifejező erő) hiányt szenvedjen, így aztán az ifjú is azon igyekezett, hogy egyszer majd hozzá méltó sír fogadhatta az áldozatokat (Kákosy 2005, 354).

Az intelmek felhívták továbbá a növendék figyelmét olyan értékekre is, mint amilyen a hallgatás, a szorgalom, az egyenesség, a becsületesség, valamint a mértékletesség (Jacq 2009, 34, 148; Kákosy 2005, 277; David 1997, 114–117). Már Ptahhotep is óva intett a fecsegéstől, kiemelve a hallgatás, a figyelem jelentőségét (Jacq 2009, 34; Feucht 1990, 64), akárcsak később Amenemope, aki így szól: „Fordítsd oda mindkét füledet, szívedet nyisd meg az elmondottak

előtt” (Jacq 2009, 149). Ugyanő az egyenes beszéd, az igazmondás törekvésére fektette a hangsúlyt, kiemelve, hogy Isten legnagyobb adománya nem más, mint az igazság (Jacq 2009, 148). Szót emelt a becstelenség ellen is, mondván, hogy a tisztességtelen módon szerzett vagyon az enyészeté (Kákósy 2005, 277). A fecsegésen, a tiszteletlenségen, a becstelenségen, a hazugságon túl megvetették az indulatosságot, az udvariatlanságot, a lustaságot és az örömök mértéktelen hajhászását is, így például a felnőttek megkövetelték a gyerekektől és ifjaktól, hogy étkezések alkalmával étvágyukon uralkodni tudjanak (David 1997, 114–117; Feucht 1990, 64). Az Anastasi-papiruszban például a következő intelmet olvashatjuk: „Évés közben viseld magad illedelmesen, és ne tömd mohón magadat” (Pukánszky–Németh 1996).

Az ókori Egyiptomban nagy értéknek tekintették az egyéni boldogulás képességét, így Dzsedefhór is elismerését fejezi ki azon ember iránt Auibré nevű fiának írt intelmeiben, aki saját keze munkájából eltartja magát, s családot alapít. Mint írta, az ifúnak meg kell teremtenie saját és családja eltartásához a szükséges anyagi feltételeket, de mindez mit sem ér az önvizsgálat képessége nélkül, melytől megtisztul az ember szíve (Jacq 2009, 29). Felhívja továbbá a figyelmet a rituális és erkölcsi tisztaság, valamint a halál utáni létről való gondoskodás jelentőségére, de hangsúlyozza azt is, hogy az ember az élet örömeit se tagadja meg magától (Kákósy 2005, 273).

Ehhez hasonlóan Nofer-hotep sírjának sírfelirata (i. e. XIV. század) is az örömök megélésére szólítja fel a fiatalot, ugyanakkor felhívja a figyelmet a segítő szándék fontosságára is: „adj kenyeret annak, akinek semmije sincs, és szerezz magadnak jó hírnevet az utókor előtt örökre” (Bognár 1992, 33). Egyiptomban gyakran hangsúlyozott érték volt ugyanis a nélkülözők oltalmazása, így Aní is felszólított arra, hogy a jólétben élők nyújtsák ki kezüket azok felé, akik szűkölködnek, s egyúttal elítélte a torkosságot (Jacq 2009, 109). Ugyanakkor Ptahhotep már az Óbirodalomban óva intett a kapzsiságtól és az elégedetlenségtől, s azt írta, hogy az ember azzal elégedjen meg, amije van, ha békében kíván élni (Jacq 2009, 34). Végül az első átmeneti korban uralkodó Heti király is arra intette fiát erkölcsi intelmekben gazdag uralkodói traktátusában (politikai és morális célzatú értekezésében), hogy gondoskodjon a bajbajutottakról és az özvegyekről, ne fossza meg apja örökségétől a gyermeket, s egyáltalán, ne tegyen különbséget a közemberek és a tisztviselők között, hanem mindenkit tette alapján ítéljen meg (Jacq 2009, 55). Itt tehát a jóindulat és a segítő szándék értékén túl megjelenik az esélyegyenlőség gondolata is, már rögtön az Óbirodalom idejét követően.

Az intelmek továbbá arra buzdították a fiút, hogy házasodjon meg korán és nemzzen gyermeket az utókor számára, ahogyan ezt Aní intelmei közt is olvashatjuk. Ugyanő azonban felhívja a figyelmet arra is, hogy a fiú legyen odaadó

felesége iránt, s ékesítse házat virágcsokrokkal, lássa el feleségét földi javakkal (Jacq 2009, 108). Ugyanakkor már Dzsedefhór és Ptahhotep intelmeiben is szó esik minderről (Kákósy 2005, 277), utóbbi például így írt: „Ha kiváló vagy, alapíts házat, szeresd feleségedet házádban [...], örvendeztesd meg szívét, amíg élsz, szántóföld ez, mely hasznos urának” (Ptahhotepet idézi Wenig 1967, 22). Ebből kitűnik ugyan a nő nagyfokú tisztelete, ám annak „házhoz” (következés-képp háztartáshoz) való kapcsolása révén e szövegrészlet már implicit módon magában foglalja a nő körülhatárolt (számottevően a házvezetéshez kapcsolódó) szerepkörének meghatározását is, ráadásul a nőt tárgyiasító, „birtokba vevő” beszédmód sem áll távol a fenti fogalmazásmódtól.

Az egyiptomi kultúrában a gyermekek és ifjak nevelése szempontjából tehát roppant meghatározóak voltak az intelmekben és más iratokban foglalt értékek, különösen az írnokok iskolájában. Az írnokképzőkben a tudományok szeretetére ösztönözték a növendékeket, kiemelve azok hasznosságát, az írnoki munka minden más foglalkozás fölött valóságát (Feucht 1990, 66), az adminisztrációban betöltött nélkülözhetetlen voltát, s azzal ösztönözték őket, hogy „jóllaknak” majd a tudományukkal. Az ókori Egyiptomban hagyományos értelemben megszervezett iskolarendszer nem létezett, de a tapasztalt írnokok egy része körül hamar létrejöttek a tanulócsoportok, s akik ezekbe tartoztak, könnyen érezhették azt, hogy ők egyfajta „kiválasztottak”. Írnokká elvileg bárki lehetett, tehát nyitva volt a mobilitás útja minden népréteg számára, ám a tandíjat csak kevesen voltak képesek megfizetni (Pukánszky–Németh 1996; Bognár 1992, 33). Mindenesetre Egyiptomban a műveltség kulcsa az írás elsajátítása volt.

Elvileg a műveltség e formája felé vezető út a lányok számára is nyitva állt, ám ők elsősorban a gyakorlatias műveltséget birtokolták, ide értve például a rabszolgákkal való bánásmódot és a gazdálkodási fortélyokat (Portik 2012, 71), ezentúl pedig a kifejező tánc, a zene és az ének képességét (Pukánszky–Németh 1996). Ritka kivétel volt, ha egy lány magasabb műveltség és hivatali pozíció birtokába jutott, ennél sokkal fontosabb feladatnak számított az ő életében a háztartásvezetés és a gyermeknevelés, hiszen az ókori Egyiptomban is az anyát tekintették a gyermeknevelés fő emocionális tényezőjének.

Végül összegzésképpen elmondható, hogy a gyermek nagy értéknek számított Egyiptomban, s korántsem tekintették őt passzív-receptív tényezőnek, sőt, fontos, aktív részese volt ő egy szigorúan irányított, hierarchizált társadalmi rendszernek. Nevelését-gondozását ezért körültekintően s kellő figyelemmel szervezték meg, s alapozták meg írott formában is, de a vallásos szertartásokon való számos részvétel is a kultúra egészébe való belesimulást szolgálta (Harrington 2018, 545).

Gyermekgondozási szokások, gyermekfelfogás és családi élet

Az ókori kelet legtöbb társadalmával, így például Mezopotámia népeivel szemben az ókori Egyiptomban nem volt jellemző sem a gyermekkitevés, sem a gúzsbakötés, s a csecsemőgyilkosságot is tiltották (vö. deMause 1998, 18, 33), nem úgy, mint például a punok. Ugyanakkor persze az egyiptológus-régészek is találtak elszórva bizonyítékokat szándékos gyermekbántalmazásra (lásd Wheeler–Williams–Beauchesne–Dupras 2013). Mindenesetre ebben a gazdag birodalomban az embereknek volt idejük foglalkozni gyermekeikkel, ezért nem volt szükséges pólyával korlátozni mozgásigényüket, sőt, kifejezetten nagy érdeklődést mutattak a gyermeki természet és fejlődés sajátosságainak megfigyelése iránt, s érzékenyen érintette őket a gyermek esendő, gyámoltalan, sebezhető volta (Pukánszky–Németh 1996). Egyiptomban ugyanis úgy tartották, hogy a gyermek magatehetetlen, inkompetens saját ügyei intézésében, s a felnőttnek kell ellátnia jogi képviselőt (French 1998, 46), sőt, a szülők hajlamosak voltak mentesíteni kicsi gyermekeiket mindennemű ház körüli tevékenység alól. Ebből is látható, hogy nagy gonddal vették őt körül, s elnézőbbek voltak vele szemben, legalábbis az első életevekben (Feucht 1990, 62).

A Nílus földjén sokáig, gyakran hároméves korig szoptatták gyermekeiket az édesanyák (Portik 2012, 71; Wenig 1967, 27), már csak azért is, mert igyekeztek őket megkímélni a víztől, mely akkortájt könnyen tífuszt és vérhast okozott (Wilson 1999, 72). Bizonyos esetekben, ha például az anya teje elapadt, a család fogadhatott szoptatót dajkát, aki később dadává, majd házvezetőnővé válhatott felsőbb társadalmi körökben, s a gyermek később családtagjaként tisztelte őt (Wilson 1999, 73; Toth é. n.). A szoptatás jelentőségét bizonyítja a szoptatást bemutató plasztikai alkotások nagy száma (Harrington 2018, 543), de ismeretes egy rendhagyó, a berlini Staatliche Museen által őrzött, 18 cm magas festett stukkó-alkotás is a thébai nyugati part egyik sírjából, az i. e. 1450–1400 k. időkből (XVIII. dinasztia), melyen az ifjút édesanyja helyett egy faistennő táplálja (Wenig 1967, 46; lásd Wenig 1967, 36. kép). Rendhagyó továbbá a II. Ramszeszt az őt szoptató núbiai Anukisszal ábrázoló festett relief is, melyen a fáraót egy meghódított ország istennője szoptatja (d’Avennes 2000, 106).

A gyermek Egyiptomban igen nagy érték volt, életben maradásáért sok mindent megtettek, így különféle mágikus praktikákat és orvosi tanácsokat ismerünk, melyek a beteg gyermek gyógyítását célozták (Pukánszky–Németh 1996). Ismerjük például Ízisz és Hórusz azon történetét is, melyben Ízisz kétségbeesik a skorpiócsípésben szenvedő fiú, Hórusz sorsa fölött, majd végül Thot isten segít rajta varázslással (Dobrovits–Kákossy szerk. 1995, 54). A gyermeket szegények és gazdagok egyaránt meztláb, ruha nélkül járatták az első életevekben, s csak ha az idő hűvösebbre fordult, adtak rá hosszabb lenvászson inget, ám gyakran

türkiz láncot hordott nyakában, mely a szemmelverés elleni védelmet szolgált (Trassard–Antérion–Thomazo 2009, 18). A gyermek – mint azt Diódorosz beszámolóiból is tudjuk – eleinte könnyű, olcsó ételeket kapott édesanyjától, az első két évben ugyanis papirusznövény szárán, mocsári növények gyökerein élt (Kákosy 2005, 244). Az édesanya az első két-három évben gyakran a hátán hordta kicsinyét, mégpedig ruhadarabba vagy kendőbe bugyolálva (Wenig 1967, 28), anyja mellének közelségében, szabadon hagyva karjait (French 1998, 47).

A gyermek a család büszkeségének számított, ám az apák fiúgyermeknek örültek igazán, hiszen csakis ő szavatolhatta a család fennmaradását, ő vehette át apja hivatalát, s ő mutathatott be később szüleinek áldozati adományt, akár halotti papként (Wenig 1967, 22). A szülők olyan nevetek adtak gyermekeiknek, amelyek gyakran már önmagukban kifejezték a szülői szeretetet (például: „Örömöm, boldogságom”, „Apa élete” [Trassard–Antérion–Thomazo 2009, 18]). A nevet az egyiptomiak az ember lényegi részének vélték, s a fentiekben túl gyakran fejezte ki a szülők óhajait gyermekükkel kapcsolatban, de utalhatott a születés körülményeire is, mindenesetre a névadásban az anya szava volt a döntő (Wenig 1967, 27).

A gyermekkor értékes voltát fejezi ki az is, hogy a képzőművészeti ábrázolásoknak is gyakori szereplője a gyermek, főleg anya-gyermek kapcsolat tárgyú vagy családi témájú ábrázolásokon; ez utóbbi különösen az Amarna-korban volt jellemző, Ehnaton fáraó idején. A fáraó ugyanis előszeretettel örökítette meg magát családjá körében, ünnepi vagy épp hétköznapi eseményeken, amint szülei ölelgetik gyermekeiket, vagy épp csak ölükben tartják őket (French 1998, 45). Ugyanakkor ismerünk néhány egyalakos gyermekábrázolást is, gondolva itt például a luzerni Koffler-gyűjtemény 4 cm magas ülő fiút ábrázoló elefántcsont kisplasztikájára, melyet Abüdoszban találtak. Már ezen az élethű, a látványt viszonylag kötetlenül ábrázoló figurán is tetten érhető az egyiptomi gyermekábrázolásnál megszokott jellemző testtartás, hiszen egyik ujját a gyermek is szájához emeli (Székely 1983, 91; Budde 2010, 2). Továbbá a berlini Staatliche Museen őrzi azt az ülő kislányt ábrázoló alig 9 cm magas naturalisztikus kidolgozású kőszobrot (lásd Wenig 1967, 52. kép), melynek alakja egyik kezét szívéhez emeli, másikat térdén pihenteti; talán éppen az istenekhez szól. Mindkét ábrázolás gyermekként mutatja be a gyermeket, szó sincs itt a „miniatűr felnőtt” típusú ábrázolásmódról, legfeljebb a gyermek uralkodót anyja oldalán bemutató műveken. Mindenesetre az ókori Egyiptom művészetének nagyszámú gyermekábrázolásai tehát ugyancsak azt mutatják, hogy a társadalom számára a gyermek nagy értéket hordozott magában.

A gyermek iránti odaadást bizonyítja továbbá a nagyszámú játéklelet is, ugyanis tudjuk, hogy Egyiptomban a kicsi gyermekek gyakran játszottak bűgő-csigával, csörgővel, fúvócsővel, spárgával húzható fa állatkákkal (például krokodilfigurákkal), szívesen babáztak vagy labdáztak, míg a nagyobbak már bábozni szerettek vagy táblajátékkal foglalatoskodtak (Pukánszky–Németh 1996). Isme-

rünk táncoló törpöt ábrázoló figurákat vagy miniatűr játék fegyvereket is, továbbá olyan agyagszobrocskákat Kajúnból az i. e. 1890 k. időkből, amelyek majmot, krokodilt, sertést vagy épp hajót ábrázoltak (David 2005, 473; Harrington 2018, 545–546). A gyermekek mindezzel szívesen játszottak, de szerettek futni is, s kedvelték a különféle ugrójátékokat, gondolva itt például az ugróiskola nevű játékra (French 1998, 48). A bakugrás nevű játékról pedig több ábrázolás is fennmaradt sírjeleneteken, ahogyan a birkózásról is (Harrington 2018, 546), például egy kajúni birkózó fiúkat ábrázoló mészke szobrocska formájában. Ezentúl szerettek bottal horgászni, célba löni, távol ugrani, vagy kisebb madarakra vadászni parittyával (David 2005, 475). A játékok e gazdag terméséből is láthatjuk tehát, hogy az egyiptomiak valóban megbecsülték a gyermeküket, s sokat adtak arra, hogy személyiségük egészségesen fejlődjön, feltehetően a játéknak a biológiai és lelki fejlődésben betöltött szerepéről is volt némi sejtésük, annak ellenére, hogy alapvetően nagy szigorral viszonyultak a nevelési követelményekhez.

Összességében elmondható, hogy az egyiptomiak szerették gyermeküket, s örültek a gyermekáldásnak, ám mégsem volt ritka jelenség a fogamzásgátlás, hiszen egyesek, főleg a szegényebbek, saját családjuk méretének szabályozására törekedtek ezzel az eszközzel is (David 2005, 463). Ugyanakkor – korát megelőzve – az egyiptomi társadalom a fogyatékos gyermeket sem vetette ki magából, sőt, inkább a társadalomba való integrálására törekedtek, s bár a szülők nem örültek kicsinyük esetleges fogyatékoságának, a „traumát” azzal enyhítették, hogy azt mondták rá: „megérintették őt az istenek”. Amenemope írnok is kifejezetten óva intett attól, már az Újbirodalom vége felé, hogy bárki is kinevesse vagy ingerelje a törpét vagy a vakot, s tudjuk, hogy ebben a társadalomban a törpe is magas pozícióhoz, álláshoz juthatott és példás családi életet élhetett egy gazdag hercegnő oldalán, mint ahogyan azt Szeneb törpe élettörténete igazolja (Trassard–Antérion–Thomazo 2009, 17).

1. kép. Szeneb törpe családjával. Mészke, 33 cm. Gizából, a VI. dinasztia kezdetéről, i. e. 2300 k. Kairói Múzeum, szám: 6055.

A kép forrása: Wenig 1967, 10. kép.

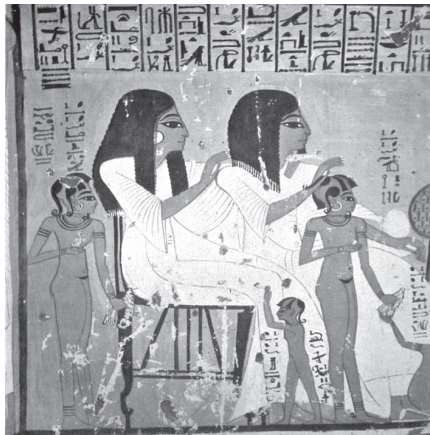
Szenebnek a gizai temető körzetben külön sírja volt, s innen való az írnököt családjával bemutató 33 cm magas mészkőszobor, melyet ma a Kairói Múzeum őriz (*Szeneb törpe családjával*, i. e. 2300 k.). A mű kifinomult, művészi módon oldja fel azt az ellentétet, ami a törpe férj és a nemesi származású feleség finom testalkata között feszült. Szeneb a padon ül saját maga alá húzott lábaival, tipikus uralkodói testtartással, előtte pedig gyermekeit látjuk, meglehetősen miniatűr formában – a hierarchizált ábrázolásmód követelményének megfelelően. Tehát már megjelennek itt a testi hibák, hiszen az V. dinasztiaától fogva erre már volt lehetőség a művészi ábrázolás gyakorlatában (Wenig 1967, 44). Ugyanakkor a testek naturalisztikus megformálása, valószínű bemutatása is naturalisztikus ábrázolásmódról tanúskodik. Látjuk azt is, hogy Szeneb felesége, Senetioties hercegnő óvón átkarolja férjét, a szeretet egyértelmű jeleként, a házastársi hűség és támogató szándék tanújeléül. Feltűnő továbbá, hogy az apró gyermekek itt szájuk elé teszik ujjukat, a csend, a hallgatás jelentőségére hívja fel a figyelmet (Budde 2010, 2), amely, mint már taglaltuk, központi jelentőségű értéként jelenik meg az egyiptomi intelmek szövegeiben. Ez már önmagában a gyermekekkel szemben megfogalmazott olyan értékeket foglalta magában implicit módon, mint az engedelmesség és a tiszteletteljesség (Harrington 2018, 550), de erre utal az ábrázoláson az egyenes testtartás is. Végül, a gyermekszemlélet szempontjából érdekes megjegyezni itt, hogy a két gyermek Szeneb lábainak meghosszabbításaként is értelmezhető, ezáltal juttatva kifejezésre apjuk akaratának való kiszolgáltatottságukat, valamint alázatosságukat és engedelmességüket (Bogdanovic 2013, 245).

2. kép. Ehnaton fáraó és családja a sugárzó Aton alatt. 32 cm.
XVIII. dinasztia, 1350 k. Tell el-Amarnából. Berlin, Staatliche Museen,
Ägyptische Abteilung. Ltsz.: 14145.

A kép forrása: Wenig 1967, 57. kép.

E mű azonban ritka darabja az óegyiptomi családábrázolásnak, melyre leginkább az Amarna-korban találunk nagy számmal példát, az általa bevezetett új kultusz (Aton-kultusz) miatt eretneknek bélyegzett Ehnaton fáraó korában. A korszak egyik legismertebb alkotása az Ehnaton és családját a napkoronggal együtt ábrázoló sztlélé (*Ehnaton fáraó és családja a sugárzó Aton alatt*, 32 cm, XVIII. dinasztia, 1350 k.). Ez nem más, mint egy oltárkép egy amarnai magánházból, amely a királyi párt mutatja be (Ehnaton és Nofertitit) gyermekeik társaságában, amint gondozzák és becézgetik őket. Ehnaton idején a művészet fő feladata a királyi család ábrázolása volt, s számos ahét-aton magánháza került oltárkép a királyról és családjáról (Kákósy 2005, 306). E művek szerető apaként, gyengéd férjként mutatták be az uralkodót, s – a korszak rendhagyó, naturalista-individualista karakterű ábrázolásmódjából fakadóan – minden családtag petyhüdt tartással, torz ábrázattal, megnyújtott koponyával került ábrázolásra. Ezt láthatjuk jelen művön is (Wenig 1967, 47), melyen a fáraó által imádott isten, a fénylő napkorong, Aton ragyogja át a családi idillt, az élet (ankh) jelét nyújtva a családnak (Kákósy 2005, 306; vö. d’Avennes 2000, 91). Mindenesetre, mint itt is látszik, a királyi pár nagyon szerette lányait, olyannyira, hogy Ehnaton feleségül is vette Meritatont (Kákósy 2005, 177), egyik lányukat pedig elvesztésekor nagy fájdalommal közepette siratták el, s úgy köszöntek el tőle, mintha csak a fény maga hagyta volna el őket (Jacq 2009, 120).

3. kép. **Inherhai családi képe. Festett stukkó Inherhai sírjából a thébai nyugati parton. A XX. dinasztia elejéről, i. e. 1200 körül.**

A kép forrása: Wenig 1967, 88/b. kép.

A családi szeretet közvetlen ábrázolásával az óegyiptomi művészetben e kivételes korszakon kívül ritkán találkozhatunk, de ismerünk például egy festett stukkót a thébai nyugati part egyik sírjából, az i. e. 1200 k. időkből, mely egy

házaspárt ábrázol négy mezítelen gyermeke társaságában, akik a kiskorúakra jellemző különleges hajviseléssel jelennek meg (Wenig 1967, 50). Mindenesetre az ehhez hasonló családi jelenetekről egyértelműen kitűnik, hogy az ókori Egyiptomban igen nagy értéként tekintettek a gyermekre, s a családi élet szerves része volt ő, aki egyfelől engedelmességgel tartozott szülei felé, másfelől azonban örömet vitt mindennapjaikba.

Anyaság

Az ókori Egyiptom társadalmában a nő szerepe meghatározó volt, s bár nem tölthetett be bármilyen állást, jogköre viszonylag széles skálán mozgott: saját földbirtoka lehetett, szolgálkkal, rabszolgákkal, saját vagyonnal és értéktárgyakkal rendelkezhetett, köthetett bármilyen üzleti szerződést, volt panasztételi joga, s örökbe is fogadhatott (Wenig 1967, 12). A nők lényegében egyenjogúak voltak a férfiakkal, hiszen még a sírba is elkísérték őket: a sírban ugyanis a férj és a fiú mellé temették a szerető feleséget és édesanyját (Wenig 1967, 11; Utrio 1990, 19). Úgy vélték, hogy a nő Hathor istennő védelme alatt áll, aki nem más volt, mint a szépség, a szerelem és az anyaság istennője (Wilson 1999, 76). Mindazonáltal a nők elsősorban otthonukban fejtették ki tevékenységüket: főleg a háztartási feladatokkal, illetve a háztartásvezetéssel voltak elfoglalva, illetve a gyermekneveléssel (Wilson 1999, 89). A nő legfontosabb szerepe ugyanis az anyai szerep volt, s Egyiptomban rendkívül nagy tisztelet övezte az anyaságot.

Az ókori Egyiptomban a nőt tehát nem lehetett bántani, gyengédnek kellett vele lenni, az anya tiszteletére való nevelés pedig a legfontosabb egyiptomi életelvek közé tartozott. Mint tudjuk, az egyiptomiak túlvilági életbe vetett hite szerint a sírkamra festményei, szobrai annak biztosítékai voltak, hogy az elhunyt élete halála után is változatlanul folytatódjon. Ezért az anya képe is gyakran szerepelt a sírkamrák falán – ez is szép bizonyítéka az örökös együttlét iránti vágyakozásnak (Wenig 1967, 25).

Az anyát a fiúnak nagy tiszteletben kellett tartania, s erre többek közt Aní őrök is felhívja az ifjú figyelmét intelmeiben, emlékeztetve őt arra, hogy anyja mindig gondját viselte (Jacq 2009, 108): „Kétszerezd meg a kenyeret, melyet anyádtól kaptál, / Hordozd őt, ahogy ő is hordozott. / Sok gondja-baja volt veled. [...] Nyakában hordott, / három évig volt melle a szádban. / Nem fintorgott az ürülékedtől, / és nem mondta undorral: Hát ezzel mit tegyek? / Elvitt az iskolába. / Miután megtanultad az írást-olvasást, / mindennap megkaptad a kenyeret / és a sört is anyádnak házából. [...]” (Wenig 1967, 25). Így emlékeztette az őrök az ifjút az anyai gondviselés jelentőségteljes voltára, figyelmeztetve őt arra, hogy tisztelnie kell édesanyját. Az ókori keleti társadalmakkal szemben az anyaság-

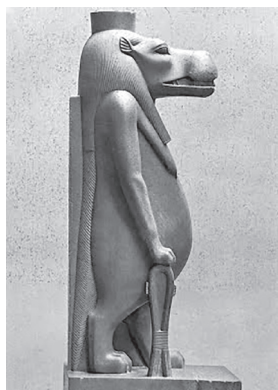
nak az egyiptomi társadalomban tehát kiemelt jelentősége volt, olyannyira, hogy szertartások, mítoszok és kultuszok sora határozta az anyai gondviselés, de a terhesség és a szülés jelenségkörét is, már a kezdetektől fogva.

A szülés és a terhesség kultúrája és ikonográfiája az ókori Egyiptomban

Az ókori Egyiptomban az anyaság egyik legmeghatározóbb mozzanata a szülés volt. A születésre úgy tekintettek, mint a nemlétből a létbe való átmenetre, ennél fogva a vajúdást átmeneti rituálék sora övezte (Liptay 2013; Routledge 2001, 167). A szülés úgynevezett szülőtéglákon történt: a nők erre térdepelve hozták világra a kisdedet, akit azután a téglára fektettek; a szülőtéglá (meszhenet) mágikus, bajelhárító funkcióval bírt (Kóthay 2013, 15). Azok szerint, akik hittek az eleve elrendeltségben, Thot ezekre a szülőtéglákra írta fel az ember sorsát, sőt, a szülőtéglá a túlvilágra is elkísérte az embert az egyiptomiak hite szerint (Kákósy 2005, 244).

A szülés egy könnyen felállítható házban, a szülőlugasban (mammiszi) történt; ennek ábrázolásával találkozunk a thébai munkástelepen is (Wenig 1967, 26; Rappcsányi 1933, 12). A vajúzó nők ágyuk mellett gyakran felállították a bajelhárító erővel bíró törpeisten, Bész, illetve a szülő nők védnökeként ismert terhes Taweret istennő képét (Wenig 1967, 26). A szülésnél használatos volt a Középbirodalom idején elterjedt varázsszó is, mégpedig az újszülött mágikus védelme okán. Az ezek felületébe vésett, kést tartó állatalakok, vagy éppen a tűz hieroglifája a démonok távoltartását szolgálták. A Szépművészeti Múzeumban őrzött varázsszót megtaláljuk a már említett Taweretet (Thoeris) is, a szülő nők, az anyák és a gyermekek védelmezőjét, a termékenység istennőjét (Liptay 2013), hiszen az egyiptomiak hite szerint nem más mutatkozott meg a varázskés formájában vajúzókor, mint maga a víziló istennő. Ezzel a késsel egy mágikus kört véstek a szülő nő köré, annak céljából, hogy Taweret istennő távol tartsa az ártó erőket (Szántó 2013, 4).

Taweret, az ősi anyaistennő személyét olyan állatalakokból gyúrták össze, melyek valós veszélyt jelentettek a Nílus földjén élő emberre: krokodilfogakkal és oroslánmancsokkal jelenítették meg, melyek – védelmező aktivitásuk jelképezése céljából – a „sa” (védelem) hieroglif jelén nyugszanak (Wilson 1999, 73), fejük pedig a nőstény vízilóé, aki kicsinye védelme érdekében bármikor támadásba lendül (Szántó 2013, 3; Rappcsányi 1933, 15). Thoerisz személyével egyébként már az Óbirodalom piramisszövegeiben is gyakran találkozunk, mégpedig Ipy vagy Ipet néven, ami dajkát jelent; ő volt ugyanis a víziló istennő, aki az újszülött királyt tejével táplálta (Szántó 2013, 3).

4. kép. Thoerisz vízilóistennő, a gyermekágyas nők védnöke. Zöld kő, 96 cm. Kr. e. 650 után. Kairó, Múzeum. Szám: 791.

A kép forrása: Wenig 1967, 94. kép.

Miután a „Nagy Istennő” a gyermekek és anyák védelmezőjeként működött, nagy divatja volt a Taweret-amulettnek (Wilson 1999, 73), de az istennő számára készített házi szentélynek (Szántó 2013, 1) és a Thoerisz formáját adó tálaknak, kozmetikai edényeknek, fésűknek és bútoroknak is (Szántó 2013, 4). Ismerünk továbbá egy, a kairói múzeum által őrzött, későkori, zöld kőből készült, 96 cm magas, a terhes vízilóistennőt ábrázoló Thoerisz-szobrot is, mely feltehetően szintén mágikus funkcióval bírt.

5. kép. Illatszeres edény. Terhes asszony. Alabástrom, 12 cm. Újbirodalom. Berlin, Staatliche Museen. Ägyptische Abteilung. Ltsz.: 24018.

A kép forrása: Wenig 1967, 47/a. kép.

Am nemcsak az állapotos Taweret, de a hétköznapok terhes asszonyának ábrázolására is találunk példát – ismerünk például egy 12 cm magas illatszeres edényt még az Újbirodalom idejéből, melyet ma a berlini Staatliche Museen őriz. Az egyszerű naturalisztikus jellegű és szembenézetre komponált (frontális) mű

tömbyszerűségénél fogva szertartásosságot áraszt magából, miközben felfedi az anyaság bensőséges, átszellemült valóját is. Ugyanakkor a terhes nő edényként történő megjelenítése révén hangsúlyossá válik a nő befogadó funkciója, a nő „negatív forma” itt, mely magába kell hogy fogadja a természet „pozitív” tendenciáit, alá kell hogy vesse magát annak, s ennél fogva e mű sugallata szerint (pontosan a tároló funkció okán) a fajreprodukciós funkció képezi a nő alapvető természetét.

6. kép. Gyászoló asszonyok. Mészkörelief Anhmahor szakkarai sírjából.
VI. dinasztia, i. e. 2300 körül.

A kép forrása: Wenig 1967, 18. kép.

A gyermek világrahozatalában nagy szerepe volt a szüléseknek is, s az ő megbecsültségüket igazolja többek között egy mészkőrelief még a VI. dinasztia idejéből (i. e. 2300 k.), melyet Anhmahor szakkarai sírjában találtak, s a sírtulajdonos orvos halála fölötti gyászt jeleníti meg. A jelenet asszonyok egy csoportját mutatja: három nő támogat egy negyedik, állapotos nőt gyászában; feltehetőleg mindnyájan az orvos páciensei voltak (Wenig 1967, 26). Annak ellenére, hogy a mű az Óbirodalom idején keletkezett, roppant érzelmgazdag, a megjelenített mozdulatok igen hevesek, a kompozíció egésze expresszív, s őszinte hangon juttatja kifejezésre a szülész elvesztése okán érzett mélységes fájdalmat. Ebből is láthatjuk, hogy milyen nagy jelentőséggel bírt a szülés szakszerű támogatása az ókori Egyiptomban.

Ezenkívül ismerünk például még egy, a fáraó isteni nemzését és szülését bemutató jelenetet III. Amenophisz luxori templomából, s noha a terhes nők ábrázolása kivételesnek számított (Wenig 1967, 26), annál jellemzőbb volt a világ újralkotójaként is ismert Hathor istennő megjelenítése. Ilyen ábrázolást találhatunk Hatsepszut deir-el-bahari-i templomának kápolnájában a fáraót szoptató istennő formájában (Wilson 1999, 73) vagy Menkauré fáraó oldalán a híres Mükérisz-triáson (i. e. 2500 k.), aki itt a király anyját volt hivatott helyettesíteni (Cartocci 2007, 58–59; Smith 1998, 60–61). Mint oly gyakran, Hathor itt is napkorongot közrefogó szarvakkal jelenik meg, s ebben kifejezésre is jut karakterének lényege. Hiszen ő az az istennő, aki hajnalban újrászüli a

Napot, így ő lesz a napisten anyja, aki szarvain az égbe emeli a megújult, fiatal (reggeli) napistent. Ebből fakadóan ő vált a világ ősi anyjává, hiszen nem más ő, mint „a természet erejének megszemélyesítője, aki újra és újra teherbe esik és alkot, szül, nevel, fenntart mindent, ami csak a világon létezik” (Moldován-Tóth 2006, 38). Hathor istennő tehát nem más, mint a világ újrateremtője, s mint ilyen, egyszersmind az anyaság megtestesítője is.

Ám az egyiptomi mitológia legismertebb anyaalakja mégiscsak Ízisz, Hórusz anyja, akinek ábrázolásai ugyancsak ismertek, igaz, elsősorban az Újbirodalom végétől fogva. Azonban nagy számban ismerünk anyaábrázolásokat a hétköznapokból, vagy épp a gyermek fáraót oltalmazó, gondozó, esetenként melléből tápláló édesanyát bemutató plasztikai alkotásokat. A következőkben ezek bemutatására vállalkozunk.

Az anyaság plasztikai ábrázolása az ókori Egyiptomban

Az anyaság eszményének megfogalmazásával a képzőművészetben már harmincezer évvel ezelőtt is találkozhatunk. Az alsó-paleolitikum olyan alkotásai, mint a Willendorfi vagy a Wisternitzi Vénusz már a „Nagy Anya” mítosz és a termékenységkultusz szolgálatában álltak. A kor embere úgy vélte, ezekkel a kis fétisszobrokkal kapcsolatot tarthat a szellemekkel, és befolyásolhatja a gyermekállomány alakulását – ezért készültek a fogalmi ábrázolás e korai remekművei. Az újkorra azonban a gazdálkodási viszonyok megváltozásával a matriarchátust lassanként felváltotta az apajogú társadalom, de például Catal Höyük leletei között találunk egy érdekes istenanyát (Ankarai Istenanya, i. e. 5750 k.). E mű épp szülés közben mutatja be a telt idomú hölgyet, lábai között egy bikafejjel, amely az ókorban a termékenységet jelképezte.

7. kép. Asszony gyermekkel. Elefántcsont, 7,5 cm, i. e. 3500 körül. Berlin, Staatliche Museen, Ägyptische Abteilung. Ltsz.: 14441.

A kép forrása: Wenig 1967, 4. kép.

Még az újkőkori idejére, kb. az i. e. 3500-ra tehető a ma Berlinben őrzött *Asszony gyermekkel* című elefántcsont kisplasztika, amelyet már Egyiptomban találtak. Ezen az ábrázoláson az édesanya gyermekét bal csípőjére ülteti, karjával pedig határozottan, de gyengéden megtámasztja, jobb kezével pedig megtartja lábait (Wenig 1967, 43). Az édesanya óvón és féltőn tartja kicsinyét, e mozzanatot áthatja az anyai szeretet melegsége és gyengédsége, miközben az alakok – különösen a gyermek figurája – már-már állatias ösztönösséget árasztanak magukból. E mű már előrevetíti az Óbirodalomban kialakuló ábrázolási kánont, de mégis sokkal elevebben hat, a maga archaikus bájában is. Az egyiptomi őskorban több ehhez hasonló, a gyermeket édesanyja oldalán vagy ölében ábrázoló szobrocscsa készült.

8. kép. III. Mereszanh királyné és anyja, II. Hotepheresz. Mésző, 60 cm. Giza, a IV. dinasztia vége, i. e. 2500 k. Boston, Museum of the Fine Arts. Ltsz.: 30.1456.

A kép forrása: Wenig 1967, 8. kép.

Már az Óbirodalom korában, a IV. dinasztia idején keletkezett III. Mereszanh királyné és anyja, II. Hotepheresz mészőszobra a gizai temető körzetben. II. Hotepheresz Kheopsz fáraó és egy ismeretlen mellékfeleség leánya volt (Wenig 1967, 44), III. Mereszanh királyné pedig II. Hotepheresz és Kawab herceg lányaként jött világra. Övé a Georg Reisner által feltárt G7530/7540-es sír, melyet eredetileg ugyan édesanyjának szántak, ám lányának korábbi halála okán mégis őt illette meg. III. Mereszanh felesége lehetett Hafré (Khephrén) vagy Menkauré (Mükerinosz) fáraónak (Takács 2012, 27–28).

A sírjában talált, ma a bostoni Szépművészeti Múzeumban őrzött szoborcsoport anyjával együtt ábrázolja a királynét. Mindkét alak szembenézetre szerkesztett, beállításukat a frontalitás jellemzi, hiszen szembefordulnak a befo-

gadóval (Hauser 1968, 33), s így a test egy függőleges tengely mentén majdnem két egyenlő félre bontható. Feltehetően a nemezt viselő II. Hotepheresz királynő látható baloldalt, amint szeretetteljesen és oltalmazón átöleli lányát, III. Mereszanht. Ezzel a kompozíció azonban vesz szimmetrikus jellegéből, s érzelmileg telítettebbé válik, de a leány arcára kiülő melankólia is emocionálisan telítettebbé teszi a művet az egyiptomi portrék túlnyomó többségéhez képest. Mindkét figura felsőteste fedetlen, bokáig érő fehér lenvászaronruhában láthatók (lásd Wenig 1967, 38).

Feltűnő a szobor tömörszerűsége, mely statikai szerepén túl az alakok örökkévalóságba ágyazottságát szimbolizálja, hiszen a mészköttömbbe foglalt, abból aligha kiváló alakok esetében éppen a saját anyagukba építettség mozzanatán keresztül asszociálhatunk a világmindenség alkotó anyagába foglaltság gondolkörére. Ugyanakkor a tömörszerűség ezzel együtt méltóságjeltséget kölcsönöz a műnek, továbbá azzal a praktikus funkcióval bírt, hogy megóvja a halottat képviselő szobrot a sérüléstől (Székely 1983, 104). A mű méltóságjeltséget alapozza meg a frontális beállítás is, mely egyúttal szertartásos jelleget ad a műnek (Kákosy 2005, 294). E mű tehát az örökkévalóság számára készült, miközben az egyénítés tendenciája is jellemző marad (Hauser 1968, 31), sőt, a testfelület kidolgozása és némely mozdulat kötetlensége okán itt már a naturalisztikus ábrázolás jeleit észlelhetjük (Székely 1983, 91). Mindenesetre leszögezhetjük, hogy e mű szép példája a leányát oltalmazó, féltő édesanya s a szeretetteljes anya-leány kapcsolat ábrázolásának, ily módon tanúsítva, hogy az ókori Egyiptomban határozottan volt helye az érzelmeknek a nevelés folyamatában.

9. kép. III. Mereszanh királyné és anyja, II. Hotepheresz. Festett mészkörelief III. Mereszanh királyné gizei sziklasírjából. IV. dinasztia vége, i. e. 2500 körül.

A kép forrása: Wenig 1967, 9. kép.

Ugyancsak III. Mereszanh királynét ábrázolja édesanyjával egy, az elhunyt sírjában található festett mészkőrelief, melyen egyedülálló módon sárgás-vöröses hajjal jelenik meg a királyné – az egyiptomi nő világos hajjal történő ábrázolására nem találunk más példát az ábrázolóművészetben (Wenig 1967, 44). II. Hotepheresz rövid hajjal, világos lenvászonruhában jelenik meg, III. Mereszanh pedig talán uralkodói jelvényeket tart kezében, s mindkettejük nyakában több sor nyakék ékeskedik. Az édesanya méreténél és sötétebb bőrszínénél fogva mintha alacsonyabb rangban jelenne meg lányánál. A reliefen látható két szolgáló is, a főalakokhoz képest meglehetősen parányi méretben, ezzel érzékeltetve alárendelt szerepüket, alacsony rangjukat, a hierarchizált ábrázolás elvének (lásd Hauser 1968, 35) megfelelően. E mű konkrét tevékenységet aligha ábrázol, ünnepélyesen rituális jellege annál erőteljesebb.

10. kép. Ihat-Hathor papnő anyjával, Hotepheresszel. Mészkőrelief Ihat áljtajáról Nikauré szakkarai sírjában. V. dinasztia, i. e. 2400 k. Kairó, Múzeum, C. G. C. Nr. 1414.

A kép forrása: Wenig 1967, 12. kép.

Már később, ugyancsak Hotepheresz oldalán ábrázolja lányát, Ihat-Hathor papnőt egy i. e. 2400 körül készült mészkőrelief, melyen igencsak szembetűnő módon valósul meg a hierarchizált ábrázolásmód (lásd Hauser 1968, 35), vagyis az anya-gyermek kapcsolatnak, a gyermek anyához képest történő alávetettségének a méretbeli különbségekkel való érzékeltetése. Az aprócskának ábrázolt papnő itt úgy fogja át édesanyja lábát, mintha csak védelmező istennője volna, a gyermek bizalmát juttatva ezáltal kifejezésre, de ez a gesztus egyúttal arra is utal, hogy a leány identitása, sorsa összefonódott anyjával (Harrington 2018, 550). Mindkét alak nyakában nyakék található.

11. kép. II. Pepi király mint kisfiú, anyja, Anhszesmeriré ölében. Alabástrom, 38 cm, valószínűleg Szakkarából, VI. dinasztia, i. e. 2200 k. New York, Brooklyn Museum. Ltsz.: 39119.

A kép forrása: Wenig 1967, 16. kép.

II. Pepi királyt ábrázolja kisfiú korában anyja, Anhszesmeriré oldalán egy 38 cm magas alabástromszoborcscska, melyet Szakkarában találtak. Ez az Ízisz istennőnek szentelt mű az i. e. 2200 körüli időkből való, a VI. dinasztia korából, s ma a brooklyni múzeum őrzi. II. Pepi a VI. dinasztia egyik legtovább uralkodó fáraója volt, hiszen hatéves korában került a trónra, s 94 éven keresztül volt Egyiptom királya (Kákosy 2005, 62). Uralma alatt több hadjárat és expedíció indult Núbiába, továbbá kereskedelmi kapcsolatot létesített többek között Punttal (Kákosy 2005, 63–64).

A királyné és a király merev, archaikus testtartással ül, a királyné alakja szembenézetre lett szerkesztve, az ő ölében, testéhez képest mintegy derékszögben ül a kis királyfi, az uralkodói jelvényekkel ellátva. Édesanyja gyengéden fogja egyik kezét, másik kezével hátulról megtámasztva a fáraót; bár a merev beállításból fakadóan a kompozíciót leginkább a szertartásosság és méltóságteljes ábrázolásmód határozza meg, e mozzanat mégis képes emocionális tartalmat vinni a műbe.

Ehhez hasonló ábrázolást találunk az Amarna-korból is, egy reliefet, amelyen Nefertiti szoptatja egyik leányát (Wenig 1967, 28), ám a II. Pepit és anyját ábrázoló mű jóval archaikusabb jellegű, szigorú stílusban készült. Lényegében a királyt „kis felnőttként” ábrázolja e mű, hiszen gyermeki vonásoknak nyoma sincs, de ez mondható el III. Mereszanh királyné festett mészköreliefjéről is. A fáraó gyermek mivolta itt a hierarchizált ábrázolás elvéből (lásd Hauser 1968, 35) fakadó, az alávetettséget a méretbeli különbségekkel érzékeltető ábrázolási gyakorlat révén tudható, valamint az ölben ülés okán.

Ez az ábrázolás mágikus funkciót töltött be, hiszen feltehetőleg azzal a céllal készült, hogy a fáraó a túlvilágon is kapcsolatban maradjon édesanyjával, hogy az majd oltalmazhassa őt. A szobrász pontosságra törekedett itt ugyan, ám egyúttal igyekezett a legelőnyösebb oldaláról bemutatni az ábrázoltakat, kihangsúlyozva szépségüket és bölcsességüket (Székely 1983, 104). Továbbá a mulandóságra utaló jegyek helyett az öröklétre emlékeztető (Kákósy 2005, 294), nem látható, de tudott jellemzőkre összpontosított az alkotó, mint amilyen például a fáraói rang (Székely 1983, 92), mint arra már fentebb utaltunk. Ez az ún. ideoplasztikus ábrázolás (lásd Székely 1983, 92), amely alapvetően méltóság-teljességet kölcsönöz a műnek, s ennek eszközeként ezt alapozza meg a frontális beállításból fakadó ünnepélyes, szertartásosan merev testtartás is (Hauser 1968, 33; Kákósy 2005, 294), valamint a tömörszerűség (Székely 1983, 104), mely pedig a statikusság és öröklétbe ágyazottság élményét kölcsönzi a műnek.

12. kép. Szebekhnat hercegnő gyermekét szoptatja. Réz, 9,5 cm. XII. dinasztia, i. e. 1900–1800 között. New York, Brooklyn Museum. Ltsz.: 43137.

A kép forrása: Wenig 1967, 26. kép.

Már a Középbirodalomban, i. e. 1900–1800 körül, a XII. dinasztia idején keletkezett az a kis, mindössze 9,5 cm magas rézszobrocska, melyen Szebekhnat hercegnő szoptatja kisfiát, földön ülve, gyengéden magához tartva kisfiát, felhúzott térdével megemelve testét, kényelmes pozíciót biztosítva ezáltal a tápláláshoz. E kisplasztikát ma a Brooklyn Museum őrzi, ezért brooklyni figurának is nevezik. Az Ó- és Középbirodalomban a szoptató édesanyát ábrázoló alkotások viszonylag ritkák voltak, mindenesetre szépen illusztrálják az anya egyiptomi kultuszát, az édesanyák nagyfokú tiszteletének tendenciáját (Wenig 1967, 28). Később, immár az Újbirodalom idején, Aní írnok is felhívta a figyelmet az anya iránti tisztelet fontosságára, emlékeztetve arra, hogy ő volt az, aki gyermekét nyakában hordta és gondoskodott róla mindig, nem fintorgott még kicsinye ürülékétől sem (Wenig 1967, 25). E leírás anya-gyermek kapcsolat közvetlenségéről ad tanúbizonyságot, mely a tárgyalt szobron is tetten érhető.

E kompozíción azonban – szemben például III. Mereszanh királyné és Pepi király „gyermekkori” ábrázolásaival – a nyújtott alak ellenére is már valódibb gyermeket látunk, a korábbiakhoz képest gyermekszerűbb vonásokkal, távolabb a „kis felnőtt” toposztól, így itt már a hierarchizált ábrázolásmódból (lásd Hauser 1968, 35) fakadó hatalmas méretbeli különbségek alkalmazására sem volt szükség. A kisgyermek tehát itt közelebb áll már a hellenisztikus görög kor pufók kisdedejeinek ábrázatához is (lásd Támba 2019, 101–122), noha alkatának nyúlánksága okán még mindig nem szakadt el egészen a „miniatűr felnőtt” narratívájától. Mindenesetre a figurák kidolgozása már jóval naturalisztikusabb, mint az imént tárgyalt előkelő- és uralkodószobrok esetében, ugyanakkor az édesanya távolba vesző tekintete, egyenes testtartása még mindig szertartásos-ünnepélyes jelleget kölcsönöz a műnek.

13. kép. Kisfiút szoptató asszony. Réz, 12 cm, XII. dinasztia, i. e. 1900–1800 k. Berlin, Staatliche Museen, Ägyptische Abteilung. Ltsz.: 14078.

A kép forrása: Wenig 1967, 20/a. kép.

Ugyancsak a Középbirodalom idején, i. e. 1900–1800 körül keletkezett annak a kisfiút szoptató asszonynak a 12 cm magas rézsobrocskája, melyet ma a berlini Staatliche Museen őriz, s ennek okán berlini figurának is hívják. E szobor egy földön ülő asszonyt ábrázol, aki kisfiát táplálja emlőjéből (Wenig 1967, 44–45), tehát ikonográfiai értelemben rokonítható a brooklyni figurával, a kettő egymás párdarabjának tekinthető. A kompozíción a némiképp frontális beállítás, a nő egyenes testtartása, a kisé merevnek ható mozdulatok okán még érzékelhető ugyan a szigorú stílus hatása, ám itt már megjelenik egyfajta derűsebb szemlélet is (Székely 1983, 124). Hiszen az anya alakja szembenézetre lett ugyan szerkesztve, ám lábain a keresztirányban fektetett, anya testéhez képest derékszögben elhelyezett, fejével ösztönösen anyja felé forduló kisgyermek alakja megtöri ezt az archaikus merevséget.

Ugyanakkor a brooklyni figurával szemben itt az édesanya tekintete már nem a messzeséget fürkészi, hanem gyermekére irányul, őszinte érdeklődéstől áthatva. Ez a tekintet, illetve az anya lefelé biccentett feje már a gyermek iránti elmélyültebb érzelmek megéléséről tanúskodik, párhuzamosan a fizioplasztikus ábrázolásmód példáinak szaporodásával. Itt már a figurák fizikai valója is szembeötlőbb: az alakok kidolgozása kötetlenebb, naturalisztikusabb, életközelibb a brooklyni figuráéhoz képest (Székely 1983, 91). Az édesanya gyengéd kézmozdulatai (ahogyan emlőjét gyermekének nyújtja, s ahogyan finoman, óvón átfogja másik kezével a kisgyermek fejét) meleg szeretetet érzékeltetnek – érezhető tehát: a gyermek nagy értéként jelenik itt meg, oltalmazni, védeni kell őt.

Végül a stílustörténeti pozíció érzékeltetése céljából megemlítjük, hogy az ábrázoláshoz hasonlóan derűsebb szemléletet mutat a kairói múzeumban őrzött, fából készült, mindössze tenyérnyi méretű parókás női fej, de Imeret-Nebes papnő leideni szobra is, melynek faragása már-már erotikus szépséget eredményezett (Székely 1983, 124).

A fentebb tárgyalt műveknél jóval korábbi, atipikusnak tekinthető az a Metropolitan Museum által őrzött mészkőből készült kisplasztika (Szoptató anya Nikauinpuból), melyen egy szoptató édesanyát látunk nem egy, hanem két kicsivel: egyik a hátába kapaszkodik rakoncátlanul, a másik emlőjéből készül szopni (Harrington 2018, 544). Igen eleven, kissé szertelen, a gyermeki zabolátlanságot tükröző alkotás ez, szemben az előbbi művek frontalitásával és harmóniájával.

14. kép. Két asszony gyermekkel. Mészkő, 6 cm. Listból. XII. dinasztia, i. e. 1900–1800 között. New York, The Metropolitan Museum of Art. Ltsz.: 22.2.35.

A kép forrása: Wenig 1967, 26/b. kép.

Szintén a Középbirodalom idejéből való a Metropolitan Museum által őrzött, mindössze 6 cm magas listi mészkőszobrocska, mely két asszonyt ábrázol: az egyik karjában csecsemőt tart, s emlőjéből táplálja őt, a másik pedig egy széken vagy emelvényen ülve fésüli és igazítja az édesanya haját (Wenig 1967, 45). A korábbi kompozíciók frontalitásával szemben e mű oldalnézetre komponált,

hiszen pusztán oldalról szemlélve vehető ki mindkét asszonyalak, s maga a jelenet – a mű cselekményes jellegéből fakadóan a meghatározó itt az életképi jelleg, a legtöbb egyiptomi plasztikai alkotás statikus jellegével szemben. Az egymás mögött ülő, zömök testalkatú asszonyok már-már az őszanaság képzetét vonzzák be, felidézve a paleolitikum vénuszainak ábrázatát. A hajigazítás és a szoptatás mozzanata egyaránt szertartásos jelleget rejt magában, ám nem az eddig tárgyalt, vallásos, sokkal inkább a köznapi, népi értelemben vett rituális jelleg hatja át e kisplasztikát.

Az anyja felhúzott térdeinek támasztott, törékeny, nyúlánk testalkatú, gyámoltalannak ható gyermek figurája már szintén kiszakadni látszik a „miniatűr felnőt” narratívájából, hiszen az anya-gyermek kapcsolat és az anyai gondozás vonatkozásában itt a törődés és az oltalmazás mozzanata a legmeghatározóbb. E mű alakjai összességében még naturalisztikusabban kerültek kidolgozásra, mint a berlini *Kisfiút szoptató asszony* figuráján, már csak az asszonyok testessége és a kisfiú esetlennék, kiszolgáltatottnak ható alakja okán is. Méltóságteljességnek itt nyoma sincs, a figurák köznapi valójának, fiziológiai-anatómiai meghatározottságának közvetlen megjelenítését nyújtja a kis mészkőszobor (lásd Székely 1983, 91), érzékeltetve egyúttal a szereplők közötti kapcsolat közvetlenségét is.

15. kép. Illatszeres edény. Anya gyermekével. Vörös agyag, 14 cm. Berlin, Staatliche Museen, Ägyptische Abteilung. Ltsz.: 14476.

A kép forrása: Wenig 1967, 47/b. kép.

Ismerünk egy 14 cm magas, vörös agyagból készült illatszeres edényt is (Staatliche Museen, Berlin), mely egy térdelő édesanyát ábrázol, amint két kezével gondosan és gyengéden magához fogja bepólyált gyermekét, akinek arcára mosoly ül ki, de az édesanya arcán is észlelhető visszafogott mosoly. A gyermek

itt valóban gyermekszerű, ám kivitelezése elnagyolt, az pedig, hogy pólyában láthatjuk, talán azzal magyarázható, hogy – már csak az edény funkcióból is kiindulva – az alacsonyabb néprétegekből való alakokat látunk itt, amelyek körében kevesebb időt tudtak áldozni a szülők gyermekeiknek, így mozgásuk ily módon történő korlátozása is szükséges volt. Mindenesetre a mű szertartásos merevséget, tömörszerűséget, architektonikus felépítést mutat, egyszerre tükrözve a hétköznapok szigorú szellemi rendjét és az anyaság átszellemült mivoltát.

16. kép. Anya és gyermeke. Mészkörelief, 23,9×28,7 cm. Valószínűleg Montemhet sírjából a thébai nyugati parton, a XXV. dinasztia végéről, i. e. 650 k. New York, Brooklyn Museum. Ltsz.: 48.74.

A kép forrása: Wenig 1967, 95. kép.

Már jóval később, a későkorban, a XXVI. dinasztia idején keletkezett az a Montemhet sírjából való, az anyát gyermekével együtt ábrázoló 24 cm magas mészkörelief, amelyet ma a Brooklyn Museum őriz.³ A síkból 1-2 mm-re kiemelkedő alakok a legnagyobb és legjellemzőbb felületek törvénye mentén kerültek megjelenítésre a kevert nézőpontú ábrázolás által, így a derekat, a lábakat és az arcot profilból, a szemet, a mellkast, a mellet és a vállat pedig szemből láthatjuk (Kákósy 2005, 291). Egy asszonyt látunk itt, amint két fa között ül egy zsámlyon, az előtte lévő gyümölcsöstál talán a gazdasági bőségre és a termékenységre utal. Gyermekeit hordozókendővel rögzítette testéhez, hogy munkája közben melléből táplálhassa őt (Wenig 1967, 50), ami által e mű – akárcsak a korábban tárgyalt hasonló jellegűek – már félúton helyezkedik el a vallásos és a profán között (Wenig 1967, 27).

³ Eredetileg a felső képmezőben két lány volt látható, amint az egyik tüskét próbál eltávolítani a másik lábából; ez azonban pusztán töredékében maradt ránk. E motívum a XVIII. dinasztia idejéből való, először Menna sírjában jelentkezett, de annyira megtetszett egy ismeretlen művésznek a kései korból, hogy lemásolta (Wenig 1967, 50).

17. kép. **Ízisz istennő szobra görög ruhában. Márvány, 85 cm. I–II. sz. Berlin, Staatliche Museen. Ägyptische Abteilung. Ltsz.: 12440.**

A kép forrása: Wenig 1967, 107. kép.

A későkorban roppant népszerűvé váltak azok az ábrázolások, melyeken Ízisz istennő gyermekét, Hóruszt szoptatja (Wenig 1967, 51). Ízisz az anyaság megtestesítője volt, aki mindenáron megvédte gyermekét Széthtől, így titokban kellett nevelnie, illetve selyemövet kötött fiára, mely varázserejével burkot vont Hórusz köré (Wilson 1999, 74). A Hóruszt szoptató Ízisz istennőt bemutató jelenetek ugyancsak a profán és a vallásos közötti átmenetet képviselik, de egyúttal az ókeresztény anyaistennő-ábrázolások prototípusainak tekinthetők. Ízisz legfőbb tulajdonsága az anyai gondoskodás volt, akárcsak Szűz Máriának, aki alapvetően népe s az emberiség jólétének szentelte magát. A korai időkben Ízisz és Mária alakja nem is vált el élesen egymástól, sőt, utóbbit gyakran még Déméter (gyermekje Perszephoné) földistennővel is gyakran keverték. Ez azonban idővel megváltozott, hiszen később Mária tiszteletének hivatalossá válása fokozatosan háttérbe szorította Ízisz istennőt is. Ugyanakkor Ízisz istennő bizonyos vonásai Szűz Mária alakjába is beépültek, így az ókeresztény ábrázolási hagyománynak az egyiptomi ikonográfiával való folytonossága vitathatatlan (Wenig 1967, 51).

Mint már említettük, az ókori Egyiptomban, de még a határokon túl is egyre elterjedtebbé vált Ízisz istennő ábrázolása (Wenig 1967, 51), ideértve az egyalakos ábrázolásokat is. A berlini Ízisz-szobor (*Ízisz istennő szobra görög ruhában*, márvány, 85 cm) például görög viseletben és görög kontyokkal, kígyóval a jobbában ábrázolja az istennőt, immár az i. sz. I–II. században. Azonban

még az i. e. 520 k. időkből való a kairói múzeumban őrzött Ízisz-szobor, mely homlokán koronajelvényel, a hatalom jelképével ábrázolja az istennőt, fején tehénszarvakkal, melyek Napkorongot fognak közre, így jelképezve az istennőhöz fűződő anyai jelentéstartalmakat (Cartocci–Rosati 2007, 292). Ugyanakkor számos, a gyermekével való bensőséges kapcsolatát megjelenítő művet is ismerünk, melyek jelentős hányadában Hóruszt – gyermek voltát kifejezendő – fonott hajjal jelenítettek meg, ajkához emelt ujjal, az egyiptomi gyermek megszokott, a gyermek Hórusz hagyományos, a Piramis-szövegekből ismert leírására emlékeztető testtartásával (Wilson 1999, 75; Budde 2010, 2). Nem ez jellemző azonban a Metropolitan Museum által őrzött darabokra, melyeken az istenanya hol ülben tartja, hol melléből táplálja gyermekét.

18. kép. Hóruszt gondozó Ízisz. I. e. 1070–343, a III. átmeneti korból vagy a késői korból. Bronz, 23,5 cm×5 cm×13 cm. New York, Metropolitan Museum. Ltsz.: 17.190.1641.

A kép forrása: metmuseum.org. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/553034> (2020. szept. 14.)

Az Ízisz–Hórusz-ábrázolások tehát igen gyakoriak voltak a későkori kisplasztikában, s e szobrocskák elsősorban templomok számára készültek adomány gyanánt. A Metropolitan Museum ismert bronzszobrocskáján (*Hóruszt gondozó Ízisz*, i. e. 1070–343, 23,5 cm×5 cm×13 cm) az istennőt láthatjuk, amint az ülben ülő, anyja testéhez képest derékszögben elhelyezett nyúlánk, mégis gyermekszerű Hóruszt gondozza, s melléből táplálja. A szembenézetre szerkesztett, frontálisan komponált alkotáson az uralkodói nemezt viselő Ízisz istennő fejéből

Hathorra, a szépség, anyaság és termékenység istennőjére utaló tehénzarvak nőnek ki, melyek Napkorongot fognak közre, utalva arra a mítoszra, miszerint Hathor nap nap után újra és újra megszülte a Napkorongot, ezáltal újítva meg magát a Napistent (Moldován-Tóth 2006, 38). Ezáltal, mint számos más Ízisz-ábrázoláson, az ikonográfiai jelentések tekintetében itt is szoros kapcsolatba kerül egymással az anyaistennő és Hathor.

19. kép. **Ízisz és Hórusz. I. e. 332–30, ptolemaioszi kor. Márvány mészkő alapon, 19,9 cm×5,1 cm×10,4 cm. New York, Metropolitan Museum. Ltsz.: 1979.180a, b.**
A kép forrása: metmuseum.org. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/552064>
(2020. szept.14.)

Hathor tehénzarvai által közrefogott napkoronggal a fején ábrázolja Ízisz istennőt az *Ízisz és Hórusz* című, mészkő alapon nyugvó márványszobor is (i. e. 332–30, 19,9 cm×5,1 cm×10,4 cm), melyen Ízisz ölében tartja Hóruszt, s melléből táplálni készül őt, miközben óvón és féltőn fogja át tarkóját. A frontális elve szerint készült, szembenézetre szerkesztett alkotásból szertartásos átszellemültség árad, már csak a mű tömörszerűsége, a mozdulatok kimértsége és az arcokon kiülő visszafogott mosoly okán is. Miután e mű már a Ptolemaioszok korában készült, feltehetően hatott rá a korabeli hellenisztikus kultúra gyermekszemlélete, így a gyermek itt már jóval pufókabb, gyermekszerűbb, mint a korábbi ábrázolásokon. Ugyanakkor a kisedet itt anyja testéhez képest derékszögben, egyenes testtartással, öntudatosan ül Ízisz lábain, átszellemülten, mintha csak tisztában volna isteni mivoltával. Viselkedésmódja tehát nem hordozza magában a gyermeki elevenséget, mint azt a korabeli hellenisztikus kultúra gyermekábrázolásain látjuk (lásd Támba 2019, 101–122).

20. kép. Hóruszt gondozó Ízisz oroszlános trónuson. I. e. 664–30, kései kor vagy ptolemaioszi kor. Kék fajansz, 2,7 cm×0,8 cm×1,6 cm. New York, Metropolitan Museum. Ltsz.: 26.7.867.

A kép forrása: [metmuseum.org. https://www.metmuseum.org/art/collection/search/570350](https://www.metmuseum.org/art/collection/search/570350) (2020. szept. 14.)

Az anyák és gyermekeik védelmét szolgálni hivatott Ízisz–Hórusz-amulettek sorát gazdagítja egy roppant kis méretű (2,7 cm×0,8 cm×1,6 cm), kék fajanszból készült kisplasztika (*Hóruszt gondozó Ízisz oroszlános trónuson*, i. e. 664–30), mely az ülő istennőt mutatja be az oroszlánfiguráktól körülvevő trónon, amint a gyermek Hóruszt dajkálja. Az egyszerre ügyesen és bonyolultan kidolgozott szobor hátsó részén az Ureusz-kígyó motívumát láthatjuk, mely az alsó-egyiptomi királyság szimbóluma volt. E mű ugyancsak a tehénzarvas-napkorongos Ízisz–Hórusz-ábrázolások sorába vonható.

21. kép. Ízisz és Hórusz. I. e. 664–30, feltehetően a kései korból vagy a ptolemaioszi korból. Fa, 8,8 cm×2,8 cm×3,4 cm. New York, Metropolitan Museum. Ltsz.: 90.6.149.

A kép forrása: [metmuseum.org. https://www.metmuseum.org/art/collection/search/552072](https://www.metmuseum.org/art/collection/search/552072) (2020. szept. 14.)

Ismerünk egy fából készült Ízisz–Hórusz-témájú kisplasztikát is (*Ízisz és Hórusz*, i. e. 664–30, fa, 8,8 cm×2,8 cm×3,4 cm), melyről hiányzik Ízisz szeme, ez ugyanis eredetileg berakásos (intarziás) technikával készült, de feltehetően hiányzik egy (fém vagy aranyozott fa) korona is a fejéről, melyet a fejtetőn látható csap rögzíthetett. A mű fából készült, így enyészetnek indult, ez az oka annak is, hogy a karjából is letört egy darab (metmuseum.org é. n.). Az viszont látható, hogy az anyaistennő karjával óvón, féltőn öleli át a gyermekformán ábrázolt, kissé esetlennek, kiszolgáltatottnak tetsző kisdedet, aki a korábbi ábrázolásokhoz hasonlóan szintén keresztirányban ül anyja ölében, aki pedig egyenes testtartással, szertartásosan merev pózban ül az emelvényen. Mint már említettük, az anyaistennő ábrázolásának ikonográfiája a későbbiekben számottevő hatással bír az ókeresztény ikonográfiára is, jelentősen alakítva, formálva az ókeresztény kor Szűz Mária-ábrázolásának hagyományait.

22. kép. **A szoptató Istenanya – Maria Lactans. Mésző, 55 cm. Medinet-el-Fajúnból. I. sz. V–VI. sz. Berlin, Staatliche Museen, Frühchristlich-byzantinische Abteilung. Ltsz.: 4726.**

A kép forrása: Wenig 1967, 112. kép.

Már jóval később, a késő ókor és a kora középkor idején keletkeztek Egyiptomban az immár a gyermek Jézust szoptató egyetemes anyaistennőről, egyre és egyre nagyobb számban; ezt az ábrázolási típust hívjuk Maria Lactansnak (Wenig 1967, 27). Az i. sz. V–VI. században, az egyiptomi keresztény (kopt) művészet jegyében keletkezett *A szoptató Istenanya (Maria Lactans)* címet viselő 55 cm magas mészkőrelief, melyet Medinet-el-Fajúnból találtak, egy sírsztélén. A berlini Staatliche Museen által őrzött mű ugyan már az ókeresztény korban keletkezett, de még mindig a fáraók korából vett motívumot viseli magán; átvette ugyan a szoptató istenanya ábrázolásának egyiptomi hagyományát, de immár

megváltozott formában, más ikonográfiai programmal (Wenig 1967, 51). Az édesanya oltalmazón, féltőn tartja ölében a kis Jézust, a megváltót, aki gyermeki vonásokkal jelenik meg előttünk, pufók testalkattal, anyja oldalra biccentett feje és visszafogott mosolya pedig isteni átszellemültségről tanúskodik. Ugyanakkor még az óegyiptomi vájt relief megszokott ábrázolási elvei is felismerhetők itt, hiszen az alakok a legjellemzőbb és legnagyobb felületek törvénye, a kevert nézőpontú ábrázolás és a frontalitás elve mentén kerültek ábrázolásra (Kákosy 2005, 291). Mindenesetre e mű ugyancsak bizonyítéka annak, hogy az óegyiptomi szoptató anya típusú ábrázolások már az ókeresztény művészetből ismert *Maria Lactans* ikontípus előképeit nyújtják.

Összegzés

Az ókori Egyiptom nevelési értékeit a genezissel együtt keletkezett, örök időkre érvényes elveknek tekintették, a gyermek így egy változhatatlan, statikus világrendbe született bele. A különböző intelmekben és vallásos iratokban megfogalmazott életelvek meghatározott keretek között kívánták tartani a gyermek életét, akinek nevelését nagyfokú szigor és fegyelem jellemezte. Ugyanakkor a gyermeket roppant mód szerették, nagy értéknek számított a család számára, amint erről a kor írásos, tárgyi és művészeti emlékei egyaránt tanúságot szolgálnak.

Hiszen nemcsak a nagyszámú játéklelet, de a képzőművészeti alkotások is bizonyíték a gyermeknek a társadalomban betöltött kiemelt szerepére, hiszen nagy számban készültek anya-gyermek kapcsolatot bemutató ábrázolások már az archaikus kortól fogva (gondolva itt a későkor Ízisz–Hórusz-jeleneteire is), de ismerünk példákat a családi élet megjelenítésére is. Ezek az ábrázolások ugyanakkor az anya személyének nagy tiszteletben tartásáról is tanúskodnak, akinek kultusza valóban jelentős volt az Óbirodalomtól fogva. Több istennő (Taweret, Hathor és Ízisz) szolgálta az anyaság védelmét, így az ő alakjuk amulett formájában is megjelent a hétköznapokban, de az említett ábrázolási témákat is meghatározták.

Mindenesetre, mint láthattuk, a kor nevelés- és gyermekszemléletének kellően árnyalt megismeréséhez az írásos és művészeti emlékek tanulmányozása egyaránt szükséges, különösen, ha az informális nevelés kérdései állnak érdeklődésünk középpontjában, mint az jelen írásunk vonatkozásában is igaz. Dolgozatom célja ugyanis nem más volt, mint hogy képet alkossak a kor hétköznapi gyakorlataiban is tetten érhető nevelési érték- és céltételezéseiről, módszereiről és gyermekszemléleti mintázatairól, túl az egyéb hazai szakirodalmakban már taglalt oktatástörténeti részleteken.

Irodalom

- Assmann, Jan. 1999. *A kulturális emlékezet: írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz.
- Assmann, Jan. 2008. *Uralom és üdvösség: politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*. Budapest: Atlantisz.
- Bács Tamás. 2017. *Bevezetés az ókori Egyiptom művészetébe*. Budapest: Gondolat.
- Bogdanovic, Jelena. 2013. Art and Architecture. *Architecture Publications*, 239–273.
- Bognár László. 1992. *Az ókori Kelet nevelése*. Budapest: Országos Közoktatási Intézet.
- Budde, Dagmar. 2010. Child Deities. In Wendrich Willeke szerk. *UCLA Encyclopedia of Egyptology*. California, University of California. <https://escholarship.org/content/qt9cf2v6q3/qt9cf2v6q3.pdf?t=qh467a>. (2020. szept. 12.)
- Cartocci, Alice–Rosati, Gloria. 2007. *Egyiptomi művészet*. Budapest: Corvina.
- d’Avennes, Prisse. 2000. *Atlas of Egyptian Art*. New York: The American University in Cairo Press.
- David, A. Rosalie. 1997. A király és a köznép. In Kéri Katalin szerk. *Távoli tájak, ismeretlen gyermekek*. Pécs: JPTE Tanárképző Intézet. <http://mek.oszk.hu/01800/01892/html/>. (2020. aug. 10.)
- David, A. Rosalie. 2005. *Élet az ókori Egyiptomban*. Debrecen: Gold Book.
- deMause, Lloyd. 1998. A gyermekkor története (részletek). In Vajda Zsuzsanna–Pukánszky Béla szerk. *A gyermekkor története: Szöveggyűjtemény*. 13–41. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Dobrovits Aladár–Kákosy László szerk. 1995. *Egyiptomi és mezopotámiai regék és mondák*. Budapest: Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó.
- Eliade, Mircea. 1994. *Vallási hiedelmek és eszmék története*. Budapest: Osiris–Századvég Kiadó.
- Farkas Attila Márton. 2003. *Filozófia előtti filozófia: Szimbolikus gondolkodás az ókori Egyiptomban*. Budapest: Typotex.
- Feucht, Erika. 1990. Juvenile Misbehaviour in Ancient Egypt. In G. Hess, Albert–Clemens, Priscilla F. szerk. *History of Juvenile Delinquency*. 61–70. Aalen.
- Fináczy Ernő. 1922. *Az ókori nevelés története: Vezérfonal egyetemi előadásokhoz*. Budapest: Hornyánszky Viktor kiadása.
- French, Valerie. 1998. A gyermek hatásának története: Ókori mediterrán civilizációk. In Vajda Zsuzsanna–Pukánszky Béla szerk. *A gyermekkor története: Szöveggyűjtemény*. 42–66. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Harrington, Nicola. 2018. A World Without Play? Children in Ancient Egyptian Art and Iconography. Crawford, Sally–Hadley, Dawn M.–Shepherd, Gillian szerk. *The Oxford Handbook of the Archaeology of Childhood*, június. 539–556.
- Hauser, Arnold. 1968. *A művészet és az irodalom társadalomtörténete*. Budapest: Gondolat.
- Jacq, Christian. 2009. *Az ókori Egyiptom bölcsei Imhoteptől Hermészig*. Budapest: Európa.
- Kákosy László. 1969. *Varázslás az ókori Egyiptomban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kákosy László. 2005. *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Budapest: Osiris.

- Kóthay Katalin Anna. 2013. Mágikus-rituális eszközök az egyiptomi késő középbirodalmi régészeti leletanyagban: Egy tárgycsoport külső és belső határai. *Ókor* (10): 12–20. http://okorportal.hu/wp-content/uploads/2013/10/Okor_2013_1_nyomdanak_012.pdf. (2020. aug. 10.)
- Liptay Éva. 2013. Varázsbót az ókori Egyiptomból: Mágikus védelem a születéskor. *Magyar Múzeumok*, márc. 04. http://magyarmuzeumok.hu/targy/1083__%E2%80%9Evarazsbot%E2%80%9D_az_okori_egyiptombol. (2020. aug. 10.)
- Manuelian, Peter Der szerk. 2005. *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*. Atlanta, Society of Biblical Literature.
- metmuseum.org. é. n. Isis and Horus. 664–30 B.C. metmuseum.org. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/552072> (2020. szept. 14.)
- Moldován-Tóth Boglárka. 2006. Ó, szépséges és friss az arany! Egy dal Hathorhoz, Dendara úrnőjéhez. *Ókor* (2): 38–41. http://okorportal.hu/wp-content/uploads/2013/02/2006_2_moldovan.pdf. (2020. aug. 10.)
- Portik Erzsébet Edit. 2012. Gyermeknevelés az ókori társadalmakban. *Magiszter* 2012. nyár. 71–80. <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2012/nyar/8.pdf>. (2020. aug. 10.)
- Pukánszky Béla–Németh András. 1996. *Neveléstörténet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.
- Rappcsányi Jakab. 1933. *Az anyaság története*. Budapest: Egyesült Kő- és Könyvnyomda, Könyv- és Lapkiadó R.-t.
- Routledge, Carolyn Diane. 2003. *Ancient Egyptian Ritual Practice*. Toronto: University of Toronto.
- Smith, William Stevenson. 1998. *The art and architecture of ancient Egypt*. London – New Haven: Yale University Press.
- Szántó Zsuzsa. 2013. Thoéris, a várandós nők és anyák védelmezője. *Caleidoscope* (7): 1–5.
- Székely András. 1983. *Az ókori Kelet művészete*. Budapest: Képzőművészeti Kiadó.
- Takács Dániel. 2012. III. Mereszanh sírja és környezete. In „Közel, s távol” II.: Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely éves konferenciájának előadásából. 27–46. Budapest: Eötvös Collegium.
- Támba Renátó. 2019. Gyermekjelenetek a hellenisztikus görög szobrászatban. *Tanulmányok* (1): 101–122.
- Toth, Peter. É. n. *Children in Ancient Egypt: Greek Manuscripts*. <https://www.bl.uk/greek-manuscripts/articles/children-in-ancient-egypt>. (2020. szept. 12.)
- Trassard, François–Dominique Antériou–Renaud Thomazo. 2009. *Hétköznapos élet a fáraók korában*. Budapest: Corvina.
- Utrio, Kaari. 1990. *Éva lányai*. Budapest: Corvina.
- Wenig, Steffen. 1967. *A nő az ókori Egyiptomban*. Budapest: Corvina.
- Wheeler, Sandra M.–Williams, Lana–Beauchesne, Patrick–Dupras, Tosha L. 2013. Shattered lives and broken childhoods: Evidence of physical child abuse in ancient Egypt. *International Journal of Paleopathology* (2): 71–82.
- Wilson, Hilary. 1999. *A fáraók népe: a földművesektől az udvaroncokig*. Debrecen: Gold Book.

Renato TAMBA

KULTURA I IKONOGRAFIJA VASPITANJA I MAJČINSTVA U DREVNOM EGIPTU

U ovom radu pokušavam da predstavim glavne ideološke sadržaje, vaspitno-obrazovne ciljeve i vrednosti, obrasce percepcije deteta (odnos i slika o detetu), kao i majčinsku brigu i vaspitanje, te s tim u vezi glavne odlike drevnog egipatskog kulta majčinstva, uglavnom kroz predstavljanje pouka i mitova, ali s druge strane i uključivanjem grupe izvora koji se relativno retko koriste u istraživanjima istorije vaspitanja. Ova grupa izvora pokriva samo plastična dela (skulpture i reljefe), ali u okviru ovog rada se prevashodno fokusiram na prikaze trudnoće i odnos majke i deteta, koji čine veći deo dečjih prikaza tog doba. U toku analiza usredsređujem se na ispitivanje ideološke određenosti kompozicija duž analize oblika, i time, između ostalog, razrađujem percepciju razlika u reprezentaciji koje proizilaze iz društveno-istorijske pozicije dela. S jedne strane, ispitivani radovi potvrđuju konstatacije u stručnoj literaturi, dok s druge pružaju važne dodatne informacije za istraživanje pedagoške istorije.

Ključne reči: istorijat detinjstva, vaspitne vrednosti, majčinstvo, drevna egipatska skulptura, ikonografija

Renátó TÁMBA

CULTURE AND ICONOGRAPHY OF EDUCATION AND MATERNAL CARE IN ANCIENT EGYPT

In this paper I attempt to present the main ideological contents, educational goals and values, patterns of child perception (child image and child perception), as well as maternal education and care, and in this connection the main features of the ancient Egyptian cult of motherhood, largely through the presentation of admonitions and myths, but also by involving a group of sources that are rather infrequently used in educational history research. This group of sources covers only plastic works (sculptures and reliefs), but within this range I focus primarily on depictions of pregnancy and the mother-child relationship, which constitute the majority of child depictions of the age. In the course of the analysis, I focus on the examination of the ideological definiteness of the compositions along the form analysis, and thus I cover, among other things, the perception of the representational differences arising from the social-historical position of the artworks. On the one hand, the examined works confirm the findings in the literature, while on the other hand, they provide important additional information for research in pedagogical history.

Keywords: childhood history, educational values, motherhood, ancient Egyptian sculpture, iconography

BELOVÁRI Anita

Szent István Egyetem, Kaposvári Campus

Társadalom- és Kultúratudományi Intézet

Társadalomtudományi Tanszék

Kaposvár, Magyarország

Belovari.Anita@szie.hu

A KATOLIKUS NŐI RENDEK SZEREPVÁLLALÁSA A SZOCIÁLIS ÉS NÉPNEVELŐ MUNKÁBAN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT MAGYARORSZÁGON

**Uloga katoličkih ženskih redova u socijalnom i narodnom
obrazovanju između dva svetska rata u Mađarskoj**

**The Role of Catholic Women's Orders in Social and Popular
Education Work between the Two World Wars in Hungary**

Az 1891-ben kiadott *Rerum Novarum* című pápai enciklika születése jelezte az egyházi téren is felélénkülő érdeklődést a társadalom alsóbb rétegeinek szociális helyzete iránt. Hatása a két világháború közötti, magyar „neobarokk” kulturális környezetben erősen érzékelhető volt a katolikus egyház gyakorlatában is, a paternalista Horthy-kormányzat támogatásával, amely a segítségnyújtás gondolatát kiegészítette a kötelességek hangsúlyozásával, hogy a hatalomhoz hű, stabil társadalmi hátteret teremtsen magának. Emellett a nőkkel kapcsolatos narratíva is változott a korszakban. A tanulmány célja, hogy feltárja: a katolikus fellendülés által életre hívott új típusú – szociális alapvetésű – női szerzetesrendek programjában hogyan jelenik meg ez az összetett program, különös tekintettel a nőtársadalomra, mint célközönségre. A választ a szerző primer és szekunder dokumentumok elemzésével remélte megtalálni. Elhivatott női közösség képe rajzolódik ki, amely komoly erőfeszítéseket tett a szociális hátrányok enyhítésére, hagyományos és új módszerek használatával, mint például a korszakban nagy hangsúlyt nyert népművelés.

Kulcsszavak: vallási szervezetek, női rendek, szociális munka, népművelés, Horthy-korszak

Közismert, hiszen már a korszak gondolkodói előtt is nyilvánvaló volt, a katolikus egyház aktivitása és ezzel párhuzamosan a vallásos élet elmélyülése pregnánsan rányomta bélyegét a Horthy-korszakra¹ Magyarországon. Nem kétséges, hogy ez köszönhető volt a kormányzat támogató magatartásának és a nagypolitikai szintre emelt „keresztény-nemzeti” gondolat uralmának is.

Ugyanakkor a vallásos nőszervezetek által felvállalt szerepkör változáson ment keresztül a 19–20. század fordulóján, amely átalakulásban szerepe volt a radikális nőmozgalmak hangsúlyosabbá válásának. Az egyházi társadalmi szervezetek nem vállalhatták fel, hogy a laikus és puritán erkölcsi felfogásukkal egyáltalán nem összeegyeztethető felfogást valló nőszervezetek „elhódítsák” a nőtársadalom civil szférában aktív tagjait. Ugyanakkor az új társadalmi kihívások is ösztönzőleg hatottak a már meglévő vallásos jótékonyági szervezetekre. Az új szociális problémák válaszra készítették az egyházat is, hiszen arra XIII. Leó pápa is reagált az 1891. május 15-én kiadott *Rerum Novarum* kezdetű enciklikájában, amely szerte a világon szabad utat nyitott a keresztényszocialista mozgalom előtt. Az új gondolat első méltatója Magyarországon Prohászka Ottokár volt, aki az új század vezéreszményeként a keresztényszocializmust jelölte meg. Széles körű elterjedését azonban Giesswein Sándor győri prelátus kanonoknak köszönhetette, aki megadta a keresztényszocializmus kifejezés magyarországi definícióját (Gergely 2007), és 1903-ban útjára indította a mozgalmat, amely kétségkívül a nőszervezetekre is hatott.

Az új típusú szociális jótékonykodás – mint feladat – élénkítőleg hatott a szervezetekre is, amelyek a katolikus egyház felügyelete alatt a nőket tömörítette.

A hölgyek szervezése több vezérlőelv mentén zajlott. Lehetséges volt a betagozódásuk életkor szerinti csoportokba. Különösen jellemző volt ez a fiatalabb korosztály esetében. Néhány jelentősebb szervezet: Katolikus Leányok Országos Szövetsége (KLOSZ), Katolikus Leánykörök Országos Szövetsége (KALÁSZ) és a Dolgozó Leányok Országos Szövetsége (D. L.).

A másik lehetséges besorolási szempontot a foglalkozás jelentette. Így működött a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége, amely jótékonykodással foglalkozott; 1906-ban az egyház kísérletet tett a munkásnők megszervezésére is, amely célt a Magyar Keresztény Munkásnők Országos Egyesülete szolgált volna, de működése sikertelen, csak formális volt. Sikeresebb szervezetnek számított a Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Országos Szövetsége, amelyben azonban a gyakorlati szervezőmunkát nem világiak, hanem a Szociális Testvérek Társaságának szerzetesnői látták el. A szövetség munkálkodása lelki-erkölcsi és gyakorlati szociális segítségnyújtásra irányult. Ez a mindennapokban vezetőkép-

¹ 1920–1944

ző tanfolyamok tartásában, tanulmányi napok és kirándulások szervezésében öltött testet. Mégis a legjelentősebb tevékenységük a tagjaik számára létesített otthonok fenntartásában nyilvánult meg, amelyek említésre méltó szerepet láttak el a második világháború alatt a Szociális Testvérek Társaságának főnöknője, Slachta Margit aktív szerepvállalásával fémjelzett zsidómentő akciókban.² A szövetség saját lapot is kiadott, közlönye a *Dolgozó Leány* volt (Gergely 1997).

A 20. század eleje fellendülést jelentett a szoros kötelékben élő szerzetesrendek működésében is, bár a szerzetesi reneszánsz valójában a két világháború között következett be, határozott összefüggésben a katolikus „neobarokk”-kal. A szoros szerzetesi kötelékben élő rendek mellett virágoztak a kongregációk és a szolidaritások, amelyekben a tagok egy része nemcsak hogy nem élt szerzetesként, de sok esetben családja volt. A női rendek száma is megnövekedett, ahogy a résztvevők létszáma is. A korszakban 41 női rend működött, amelyből 12 volt magyar alapítású. A 12-ből 1 alakult a 19. század végén, 1 a 20. század elején, 2 a két világháború között, 10 pedig középkori rendek újjászerveződése volt. Ami a létszámokat illeti: 1920-ban 232 zárdában 3288 apáca élt, míg egy 1950-es adat 454 zárdában 10 213 (Gergely 1997) apácáról tudósít, azaz, míg a rendházak száma körülbelül megkétszereződött, a női szerzetesek létszáma megháromszorozódott. Sok esetben ezek a rendek egy-egy férfi rend női ágaként jöttek létre, vagy egyszerűen csak férfi rendek működtették őket. Megkönnyítette a női rendek működését, hogy többségük nem pápai alapítással született, hanem egyszerű egyházmegyei jóváhagyással. Ebben az esetben elegendő volt, ha néhány vállalkozó kedvű hölgy kinyilvánította alapító szándékát, szabályait egy ahhoz értő egyházi személy megszerkesztette, az illetékes területi ordinárius pedig jóváhagyta. Ami a rendek profilját illeti: a hagyományos szerepvállalás mellett, mint az oktatás, nevelés és betegápolás, most új típusú feladatokat is felvállaltak ezek az egyházi csoportosulások, mint például a társadalmat sújtó szociális kérdések megoldására tett próbálkozások és a közéleti szerepvállalás.

Az új alapítású rendek közül, amelyek vállalásaikban is az új típusúakhoz kötődtek, a legjelentősebbek a Szociális Missziótársulat és a Szociális Testvérek Társasága volt; mindkettő egyéni kezdeményezésre jött létre.

A Szociális Missziótársulat (Societas Missionis Socialis)

A 19. század végén a hagyományos női jótékonykodás új utakra lépett, amelynek meghatározója a szervezett szociális munka gondolata volt. E mozgalomnak egyik vezéralakja volt gróf Pálffy Pálné Károlyi Geraldine, aki külföldi utazásai

² Ezekben az akciókban a testvérek akár életveszélyt is vállaltak. Így vesztette életét például Salkaházy Sára nővér, akit a nyilasok 1944. december 27-én lőttek a Dunába néhány védencével együtt.

alatt tanulmányozhatta a Magyarországhoz képest már előrébb járó nyugati szociális-karitatív munkát. Ennek hatására indította be itthon saját kezdeményezését. Első lépésként 1896-ban megszervezte az első patronázscsoportot dohánygyári munkásnőkből, amely már a következő évben szervezeti formát váltott: létrejött a Katolikus Munkásnők Védőegyesülete. A résztvevők tevékenysége kitért a vallásos nevelésre, előadásokat, könyvtárakat szerveztek, házimunkát oktattak, szükség esetén anyagi segítséget nyújtottak „patronáltjaiknak”, és a konkrét segítséget testesítette meg 74 ágyas otthonuk, amelyet a Bakáts téren üzemeltettek (Udvardy 2014).

1899-ben az elnevezés Katolikus Nővédő Egyesületre változott, amely immár alapszabályában fogalmazta meg a következő sarkalatos feladatokat: „...a női társadalomnak kenyérkeresettel foglalkozó tagjaiban a valláserkölcsi szellemet fenntartani, továbbfejleszteni és őket úgy szellemileg, mint anyagilag támogatni” (Mona 1997, 24). A köznyelvben az e szellemben megszervezett segítő csoportok patronázs néven gyökeresedtek meg.

Az időközben az aktív korból egyre jobban kiöregedő grófnő segítőt keresett maga mellé, és közülük is kiemelkedett Farkas Edith, aki 1902-től volt közvetlen munkatársa, majd 1908-tól gyakorlatilag már ő vezeti az időközben Országos Katolikus Nővédő Egyesület nevet felvett mozgalmat, amely névváltás kétségkívül jelzi a tevékenység földrajzi értelemben vett kiszélesedését, országossá válását. Farkas Edith aztán a munkát még 1908-ban egyházi szellemiségbe helyezte át; november 19-i keltezéssel létrehozta a Szociális Missziótársulatot. „Indulásakor a missziótársulat még nem volt szerzetesrend, hanem a szerzetesközösség és a világiak között helyet foglaló egyházi szervezet, ma úgy mondánánk, hogy apostoli életre egyesült közösség” (Balogh 2009).

Az új kongregáció eszmeiségére hatással volt Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök szociális útmutatása, így áttételesen a *Rerum Novarum* iránymutatása is. A szervezet alapvetése volt, hogy a nők helye és szerepe megváltozott a társadalomban, ami jelentős problémák képződésével járt együtt – ez egyértelmű utalás a női munkavállalás és a jelenséggel járó általános visszasságok jelenlétére –, amely problémák megoldására immár nem kielégítőek a hagyományos jótékonykodás eszközei. Ehelyett – illetve inkább emellett – a nőkérdéssel foglalkozó hivatásos és – ami talán még fontosabb – képzett nővérekre van szükség. A nagy újdonságot tehát – a hagyományos munkásnőgondozás mellett – a szociális képzés megjelenése jelentette, amelyet a rend 1912-ben hivatalosan is felvett feladatai közé.

Szabályzatukban az első pont a katolikus egyházhoz való erőteljes kötődésüket hangsúlyozza: „Részt veszünk az Egyház szociális küldetésében, ami magában foglalja a társadalom sokrétű szükségleteit, s melyek szociális, vallá-

si, gazdasági, környezeti, valamint kulturális és politikai körülményekből származnak.” Ugyancsak a vallásos lelkületet igazolja a 3. pont: „...a bencés szellem készített bennünket az állandó szívbeli megtérésre, az ima és szeretet szellemére, és mindannak a pozitív értékelésére, ami az életet előmozdítja: a liturgikus és egyházas lelkületre [...] a Szentlélekben való öröme.” A fő célkitűzés, a hivatásos szociális munkások képzését a 4. pont fogalmazza meg: „Hivatásos és képzett munkásokat adunk az Egyháznak és a társadalomnak, akik szociális, társadalomerkölcsi, közgazdasági, közegészségügyi, kulturális, nőmozgalmi és közéleti területen munkálkodnak.” A 7. pontban a rend a korszerűséget vállalja fel: „A korszerűséget életünk minden területén ki kell fejeznünk: közös imánkban, istendicséretünkben, szolgálatunkban és életmódunkban. Érzékenyen figyelünk az idők jeleire, igyekszünk alkalmazkodóak és rugalmasak lenni, de ugyanakkor merészen szembeszállóak, amikor az Evangélium szelleme azt követeli” (Puskely 1998, 1260).

A rend első anyaházát Szikszón rendezte be Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök támogatásával. Formailag tehát kongregációként működtek bel- és kültagokkal. A beltagok 3-as szerzetesi fogadalmat tettek (nem nyilvános, csupán magánfogadalmat), és szerzetesi közösségben éltek, amelynek megfogalmazott célja a felebaráti szeretet munkálása volt. Szabályzatukban a bencés regulát követték, egyenruhájuk kék ruha és fátyol volt, ezért a köznyelvben „kék nővérek”-nek is hívták őket. A kültagok szociális képzést kaptak, és világi életet élve vehettek részt a rend karitatív tevékenységében.

1923-tól terjedtek el igazán vidéken. Tevékenységük konkrét keretei a teljesség igénye nélkül: „népgondozási” munka, rossz útra tévedt leányok rehabilitációs otthonainak működtetése, kórházi és fogházmisszió ellátása, gyermek- és családvédelem. E működésük folytán 18 börtönnel, 22 kórházzal és egy menedékházzal (Puskely 1998) kerültek kapcsolatba. Országos szinten foglalkoztak szeretetházak, népkonyhák, árvaházak, napközi otthonok, gazdasszonyképzők, szociális iskolák működtetésével vagy támogatásával. Lapjuk volt a *Keresztény Nő* és könyvkiadással is foglalkoztak, emellett részt vettek a liturgikus mozgalomban.

1933-ban 150 beltag és 10 000 kültag, 1943-ban 200 beltag és 37 000 kültag (456 csoportban) vett részt a munkájukban (Gergely 1997).

A rendet – hasonlóképp a többi szerzetesrendhez – 1950-ben feloszlatta a kommunista hatalom, egy 1948-as adat szerint ez 202 nővért, 20 rendházat, 1 kórházat, 1 óvodát és 20 szociális intézményt érintett közvetlenül (Balogh-Gergely 1996).

A Szociális Testvérek Társasága (Societas Sororum Socialum) és Slachta Margit

E rend működésének vizsgálata elválaszthatatlan Slachta Margit tevékenységének és eszmeiségének említése nélkül, annál is inkább, mivel áttételesen, illetve érintőlegesen maga a szervezet létrejötte is erősen kötődik az ő személyéhez.

Slachta Margit alapító tagja volt a Szociális Missziótársulatnak, azonban felfogása annyiszor és annyiban ütközött a főnökasszony, Farkas Edith által követésre méltónak talált szellemiséggel, hogy a szakítás, amely végül kettejük között bekövetkezett, nem okozhatott különösebb meglepetést a környezetükben. Ha röviden össze akarjuk foglalni nézeteltérésük lényegét, talán három pontra kellene kitérnünk. Az első és legtriviálisabb, hogy mindketten igen erős egyéniségű, kiemelkedő vezetői képességű hölgyek voltak, amely tulajdonságok már kölcsönös bizalmatlansághoz vezethetnek. A második szempont politikai elkötelezettségük eltérő volta. Farkas Edith a kormányzóhoz és családjának szűk köréhez tartozott, a szabad királyválasztók pártján állt, és több esetben igyekezett munkatársait is ebbe az irányba presszionálni, míg Slachta meggyőződéses legitimista volt. Végül nem szabad figyelmen kívül hagyni a személyiségükben meglévő alapvető különbségeket: Farkas Edith a kongregáció kettős (világi és egyházi) jellegéből mindig az egyházi, lelki szellemiséget tartotta elsődrendűnek. Ez esetenként komoly torzulást okozott a rendnek a szabályzatában megállapított elveihez képest. Hiszen a kettős arculatban aránytalan hangsúlyokat nyertek az inkább a hagyományos szerzetesi közösségeket idéző újítások, amelyeket 1913-ban vezettek be, amikor Farkas Edith Szilágyi Oszkárt, a konzervatívizmusáról és szigoráról híres trappista rend tagját tette meg a rend vezető lelki atyjává. Végül – a panaszok hatására – az egyházi fensőbbtség szüntette meg az értelmetlen szigort, utasítva Farkast az eredeti állapotok visszaállítására. 1921-ben azonban újabb kísérletet tett a „mélyebb lelkiesség” meghonosítására a rendben, ez esetben Bíró Ferenc jezsuita atya befolyása érvényesült, amely határozott visszalépést jelentett a közéletiségtől, így előállt a közvetlen kiváltó ok, amely a világ felé jóval nyitottabb – időközben politikai szerepet is vállalt – Slachta Margitot és követőit végképp eltávolította a Missziótársulattól, és új kongregáció létrehozására ösztönözte őket, amely a Szociális Testvérek Társasága nevet kapta.

A kiválásban döntő szerepe lehetett Slachta közéleti szerepvállalásának is. Ő olyannyira nem zárkózott el a politikától, hogy egyenesen kívánatosnak tartotta és népszerűsítette a nők közéleti tevékenységét. Több cikke is megjelent a női érdekképviselétről és választójogról, a nőoktatásról. Amint lehetővé vált és a nők választókká és választhatókká váltak, a lehető legaktívabb szerepet vállalta a politikában is, azaz a KNEP színeiben indult az 1920-as választásokon, és – elsőként a nők közül – mandátumot is szerzett. 1920 és 1922 között 67 nagyobb

témakörben 28 beszédet mondott (Balogh 2009). Ez a tevékenység azonban már nyilvánvalóan sok volt a katolikus egyház számára, amely szerzetesnői szerepvállalását nem így képzelte el. Maga Csernoch hercegprímás is megróttta e nyilvános munkájáért. Így feltételezhetjük, hogy a Missziótársulathoz való kiválásának nemcsak a rend vallásos elmélyülése volt az oka, hanem az is, hogy Farkas Edith 1922-ben megtiltotta Slachtának a következő választáson való indulást. Így hát Slachta Margit önálló szervezetet hozott létre. Utóbbi verziót támasztja alá a bejegyzés a Társulat 1928-as 20. évi jubileumi emlékkönyvében: „Ugyanekkor jár le az első magyar nemzetgyűlési nőképviselő: Slachta Margit nővér mandátuma, melynek újabb vállalását az Alapító Főnőknő nem engedélyezi. Slachta Margit a mellé beosztott nővérekkel együtt a szociális munka elengedhetetlen feltételének tartván a parlamenti működést, ugyanez év májusában több társával együtt a Társulatot elhagyja” (Sz. n. 1928, 16).

Ami Schlachtának a nők jogairól és hivatásáról való hitvallását illeti, nézeteit „keresztény feminizmus” elnevezés alatt hirdette. Ennek lényegét – összevetve a radikális feministák felfogásával –, a következőképp foglalta össze, s ezzel mintegy legitimizálta irányzatát a radikális nőmozgalmakkal szemben (Mona 1997, 48).³

Mit akar a radikális feminizmus?	Mit akar a keresztény feminizmus?
1. Több önrendelkezést a családban, a nő személyét, vagyonát, gyermekeit illetően.	1. Ugyanazt, de a jogok mellett hangoztatja a kötelességeket is.
2. A közügyek intézésére határozott befolyást.	2. Ugyanazt, de a nyilvános működés mellett sokra becsüli, sőt nélkülözhetetlennek tartja a csöndes, rejtett gyökérmunkát, mely a családtagok lelki erőforrásainak egyike.
3. A politikában a választójogot, a nemzetek világszövetségének megalakítását és a kötelező nemzetközi bíráskodást.	3. Ugyanazt, de ellene van az anarchiás békének, és vallja, hogy a haza érdekeit akár az élet árán is megvédeni érény.
4. Az emberi jogoknak általában való kiterjesztését.	4. A jog kiterjesztését úgy akarja, hogy a társadalmi élet rendje és biztonsága fel ne bomoljon. A nők sajátos érdekeit nem szakítja ki az emberiség összességének érdekeiből, mert az élet nem csak öncél.

³ Eredetileg a *Magyar Nő* 1918. márciusi címlapján, jelöletlen cikk.

5. A leányoknak a fiúkéval egyenlő szakképzést és minden pályának megnyitását a nők számára.	5. Sürgeti a megfelelő pályák megnyitását nők számára: de nem feledkezik meg a nők speciális életfeladatairól, értékeinek, sajátosságainak védelméről sem.
6. Gazdasági tekintetben a kenyérkereső nő helyzetének javítását és egyenlő munkáért a férfakkal megegyező díjazást.	6. Ugyanazt, de az e célból való szervezkedést nem engedi a vallási és erkölcsi élet aláadásával összekötni.
7. A gyermekmunka kiküszöbölését.	7. Ugyanazt.
8. A nő idejének felszabadításáért és a gazdasági előnyökért közös konyhát és közös gyermeknevelő helyeket.	8. Ezzel a gépies megoldással szemben védi a családi élet melegségét és zártságát, mint amely egyedül alkalmas az erkölcsiség, szeretet és egyéni gyermeknevelés biztosítására.
9. A női speciális tulajdonságot, az anyai lelkiületet és az altruizmust belevinni a közéletbe.	9. Ezt is akarja, de többet akar, mint a sokat hangoztatott altruizmus: krisztianizmust akar.
10. A pozitív vallásosság kiküszöbölésével a liberális és materialista irányzat érvényesülését.	10. Az individualizmus túlhajtásainak leküzdésével a keresztény világnézet diadalát.

A radikális feminizmussal szemben, amely elsősorban a jogokat célozta meg, a keresztény feminizmus a kötelességeket hangsúlyozta: a nő kötelességeit a családjával, nemzetével, egyházával szemben.

Visszatérve az 1923-ban alapított Szociális Testvérek Társaságához: legjelentősebb különbség a Missziótársulattal szemben, hogy a karitatív és szociális tevékenység mellett hangsúlyozottan nyitottak voltak a közélet felé is, bár ezt konstitúciójukban kevésbé hangoztatták, annál inkább az egyház által „engedélyezett” feladatköröket:

... a Társulat munkaprogramja kiterjed különböző, az Egyház által engedélyezett korszerű, az idők parancsolta vallásos és szociális-karitatív missziós munkákra, amilyenek: nőknek és leányoknak vallásos, szociális, karitatív képzése és erre a munkára való szervezése; liturgikus apostolság; zárt és nyilvános lelkigyakorlatok rendezése; egyházközségi munka; Katolikus Szociális Iskola; népművelés; nő- és családvédelem; ifjúság- és gyermekvédelem; szegényügy; munkásnő ügy; népgondozás (falu-, tanyamisszió); kórházmisszió, fogházmisszió, menhelymisszió (Puskely 1998, 1258).

Szabályzatuk szintén a bencés regulán alapult; ruházatuk a Missziótársulat kék egyenruhájával szemben sötét színű volt, elnevezésük innen: sötét testvérek. Tevékenységük külföldre is kiterjedt: az 1940-es években 6 ország 25 városában látták el önként vállalt feladataikat. 1946 és 1951 között Sanghajban is működtek missziót. 1948-as adatok szerint a rend 140 beltaggal rendelkezett 22 rendházban, és 22 szociális intézményt felügyeltek (Balogh–Gergely 1996). Ugyanebben az évben a rend Buffalóba, az Amerikai Egyesült Államokba helyezte át székhelyét. Az 1950-es feloszlás után működésüket a tengerentúlon folytatták. A rendszerváltás után újjászerveződtek Magyarországon is, 1997-ben 121 testvér tartozott a kongregációhoz (Puskely 1998).

Krisztus Királyról Nevezett Népművelő Testvérek Társasága

A fenti két rend tevékenységében is szerepelt a szociális segítség új gondolata, a felvilágosítás hangsúlyos szükségessége, amely szerencsésen egybeesett a Horthy-kormányzat „népjavító” elképzeléseivel, illetve a kultúrfölkény-elmelettel, amely új hangsúlyokat adott a nevelő-oktató munkának. Mindez a felnőttképzés, a népművelés terepén hozott jelentős erőfeszítéseket a két világháború között, melynek kiemelt célcsoportja a „romlatlan” agrárnépesség volt. A következő rend az előző kettőhöz képest jóval kisebb méretű volt, mégis érdemes említést tenni róluk, mert a szociális tevékenység e területe, a felvilágosítás, esetükben központi feladat rangjára emelkedett.

A rend az 1920-as évek végén kezdte meg működését a Krisztus Királyról Nevezett Népművelő Testvérek Társasága néven. A források Pusztamonostorba helyezik a rend anyazárdáját (Kósa 1992; Rózsásné 2007). A korabeli sajtó a Faluszövetség Nőosztályának megalakulását 1931-ben Tabra teszi, amelynek létrejöttében a Testvéreknek, és különösen főnöknőjüknek, Kurics Adalbertának szintén fontos szerepe volt (Sz. n. 1931e). A rend működését Rott Nándor veszprémi püspök 1928-ban hagyta jóvá. Gergely Jenő adatai alapján a hivatalos alapítás 1931-re tehető, mégpedig Egerben (Balogh–Gergely 1996; Gergely 1997).

A magyar alapítású, a pálos rend női ágához tartozó társaság elsőrendű céljával – egyedülálló módon – a népművelést, ezen belül a női felnőttképzést tűzte ki céljává. „A Társaság a nép vallásos nevelésével és kulturális gondozásával foglalkozott, s fő munkaterének a falut tekintette. A pusztamonostori zárdához kapcsolódott a rendi utánpótlásról gondoskodó novíciátus, de volt itt óvoda, napközi, bölcsőde és gyermeküdülő is” (Kósa 1992, 152). A korszak népművelési lázában ők ugyancsak a falut, de azon belül, rendhagyó módon, a nőtársadalmat célozták meg. Kurics Adalberta szavaiban visszaköszön a korszak erősödő

feminizmusának érve: „...a lezajlott világháborúban az otthonmaradt nő volt a kenyérkereső és a termelő gazda is, az értékesítő is, s a nevelő is.” Majd a nevelés irányába futtatja ki a gondolatot, legitimitást nyújtva rendje törekvéseinek:

Haladhat-e a falusi család, ha az asszony nem támogatja, hanem hátráltatja, nem kiegészíti és nem toldja a kenyérkereső jövedelmeit, hanem apasztja; ha nem szoktatja gyermekeit a vallásos, hazafias, emberbaráti lelkiületre, szorgalomra, rendre, takarékosagra, tisztaságra, munkásságra, jómodorra, okos beszédre, tisztelet tudásra stb. Mindezt nem várhatjuk tőle, ha ő maga sem tanulta (Kurics 1929, 1).

A rend a 30-as években havilapot is megjelentetett *Népapostol* címen, amelyet Rott Nándor veszprémi püspök az 1931 júliusában kiadott első számának beköszöntőjében mint „...az iskolán kívüli nőnevelés első kiadványát...” méltatta (Rott 1931, 1). Mint az már a beköszöntő lapszámából egyértelműen kiderült, magát a gyakorlati feladatot nem a kis létszámú rend kívánta ellátni: falusi tanítónőkhöz (később óvónőkhöz is) (Sz. n. 1931a) intézték felhívásukat. Róluk feltételezték, hogy nőként belátják a feladat fontosságát, mivel azonban munkájukban leterheltek, és nőként otthon is helyt kell álljanak, sem módjuk, sem idejük nincs, hogy erre a feladatra érdemben felkészüljenek. „Folyóiratunk célja nem csak az, hogy általános elvi útmutatást adjon, hanem minden ismeretkör egyes óráinak anyagát teljesen készen feldolgozva bocsássa a tanfolyam vezetői rendelkezésére” (Sz. n. 1931b, 14). A módszer nem volt ismeretlen a falusi tanítótársadalom előtt, egyéb szakmai lapok is éltek a mintaelőadások közlésének módszerével, az ilyen specifikus célközönség és témakör azonban újdonságot jelentett.

A rend célkitűzése egyértelmű és világos: „Öntudatosan tiszta erkölcsű családanycát, életrevaló háziasszonyt és lelkes honleányt nevelni a falusi leányokból” (Sz. n. 1931c, 18). Az erkölcs, mint hívószó meghatározó, de a program szociális síkra tereli, amennyiben a társadalom vezérfonalát jelentő normákat az életminőséget alapjaiban meghatározó értéként kezeli és írja körül. A *Falusi nőnevelés és a szociális kérdés* című írás azt taglalja, hogy a munkavállaláshoz elengedhetetlen a feddhetetlen erkölcs és a háztartási tudnivalók ismerete, amellyel sugallja, hogy a falusi nők számára a foglalkoztatás elsőrendű terepe a ház körüli munka, fizetett formában a cseléd munkakör. A rend célkitűzését a lap az alábbi 3 pontban fogalmazta meg:

- a. „az önnevelés intenzív bevezetése, a vallásos ismeretek elmélyítésével;
- b. anyai és háziasszonyi tudnivalók elméleti és gyakorlati anyaga;
- c. a hazafias szellem, nemzeti műveltség anyagát képező nemzeti élet, társadalmi és kedélynevelés tárgyköre” (Sz. n. 1931d, 4).

Elsősorban a jövő nemzedékét, a még alakítható, férjezetlen leányokat célozták meg programjaikkal, de nem feledkeztek meg az anyákról, asszonyokról sem. Számukra is nyíltak lehetőségek előadások meghallgatására, például a rend által rendszeresen tartott missziós összejöveteleken, amelyekről a *Katolikus nőnevelési hírek* című állandó rovat tájékoztatta az olvasót.

Az idézett rovatból az is kitűnik, hogy a rend elsősorban Somogy, Veszprém, Tolna és Szolnok megyékben fejtett ki tevékenységet, jellemző módon azonban megyénként csupán egy-két község neve merült fel rendszeresen. A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy a nővérek más területen is igyekeztek könnyíteni az asszonyok terhein: Tabon, Pusztamonostoron például óvodát is nyitottak, és szintén Tabon szervezték meg az első női népfőiskolai tanfolyamot, 1931 novemberében (Sz. n. 1931e, 37).

„Működési engedélyük megvonásakor a testvérek száma 14 volt. A Társaság fogadalmas nővéreit az ún. világi testvérek és a faluönkéntesek támogatták.”⁴

Amint a fentiekből kitűnik, a katolikus egyház, illetve esetünkben az egyházban szerepet vállaló nők érzékelték a kor kihívásait, és a maguk módján választ adtak rá. Saját tevékenységükkel is jelzik, hogy ők maguk is átértékelték a női szerepvállalást, a női hivatás megítélését, és bár szemléletváltásuk nem volt oly viharos, mint a radikális feministáké, de a társadalom többsége számára követhetőbbnek bizonyult.

A női rendeknél megjelent új típusú gondoskodás a hagyományos jótékonykodás szerves folytatása volt, és bázisát is elsősorban ugyanaz a középosztály jelentette, amely anyagi háttérével már megengedhette magának a másokról való gondoskodás luxusát. A pénzeszközök mellett fontos azonban az a gyermekkortól szocializált viselkedéskultúra, amely magában hordozta a karitatív tevékenység iránti természetes nyitottságot, amelyet egyébként hangsúlyozott a társadalom felőli elvárás is.

A szociális tevékenységnek azonban nem csak erről az oldaláról nőtt meg a nők részvétele. A karitatív tevékenység kedvezményezettjei is elsősorban nők voltak ezeknél a szervezeteknél, amely jelzi a nők szemléletváltásának szoros összefüggését helyzetük nem mindig pozitív irányú változásával.

Úgy tűnik, a nők öntudata, önállósága megerősödött a katolikus egyházon belül is, mindazonáltal nem léphette át azt a határt, amelyet szervezeti keretei jelentettek: működése csakis hierarchikus irányítás, és ami még döntőbb: a férfiak által gyakorolt gyámság és ellenőrzés alatt volt elképzelhető.

⁴ A Krisztus Királyról Nevezett Népművelő Testvérek Társasága <https://www.adorans.hu/node/2478> (2020. aug. 06.)

Irodalom

- A Krisztus Királyról Nevezett Népművelő Testvérek Társasága <https://www.adorans.hu/node/2478> (2020. aug. 06.)
- Balogh Margit. 2009. Schlachta Margit. *Rubicon* 20 (4). http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/slachta_margit/ (2020. aug. 05.)
- Balogh Margit–Gergely Jenő. 1996. *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992: Adattár és Kronológia*. Budapest: História – MTA Történettudományi Intézete.
- Dr. Rott Nándor. 1931. Gondolatok az iskolán kívüli nőneveléshez. *Népapostol*, 1. sz. júl., 1.
- Gergely Jenő. 1997. *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest: ELTE–BTK.
- Gergely Jenő. 2007. A kereszténydemokrácia Magyarországon. *Múltunk* 52 (3): 113–154.
- Kósa Károly. 1992. Szerzetesrendek és házaik Jász-Nagykun-Szolnok megye területén 1920–1950 között. In Zombori István szerk. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1991*. 149–159. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége.
- Kurics Adalberta. 1929. Falusi nőnevelés. *Új Barázda* 11 (3): 1.
- Mona Ilona. 1997. *Slachta Margit*. Budapest: Corvinus.
- Puskely Mária. 1998. *Kétezer év szerzetessége*. Budapest: Dinasztia Kiadó.
- Rózsásné Kubányi Andrea. 2007. Életüket szentelték a faluért. *Új Ember*, jún. 17., 8.
- Sz. n. 1931a. Katolikus nőnevelési hírek. *Népapostol*, dec., 154.
- Sz. n. 1931b. A „Népapostol” mint vezérfonal és segédeszköz. *Népapostol*, 1. sz., júl., 14.
- Sz. n. 1931c. Falusi nőnevelés és szociális kérdés. *Népapostol*, 1. sz., júl., 18.
- Sz. n. 1931d. A falusi nőnevelés munkaterve. *Népapostol*, 1. sz., júl., 4.
- Sz. n. 1931e. Somogyban szervezkednek a falusi nők. *Magyarország*, máj. 13., 12.
- Sz. n. 20 éves a Szociális Missziótársulat. 1908–1928. Budapest: Szociális Missziótársulat Irodalmi Bizottság.
- Udvardy Tamás. 2014. *A Szociális Missziótársulat alapításának előzményei és fejlődése eredeti forrásművek és folyóiratok tükrében*. (Doktori Disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar.) <https://core.ac.uk/reader/35132220> (2020. aug. 06.)

Anita BELOVARI

ULOGA KATOLIČKIH ŽENSKIH REDOVA U SOCIJALNOM I NARODNOM OBRAZOVANJU IZMEĐU DVA SVETSKA RATA U MAĐARSKOJ

Nastanak papske enciklike *Rerum Novarum*, objavljene 1891. godine, nagovestio je ponovno oživljavanje interesovanja za socijalnu situaciju nižih slojeva društva i u crkvenom kontekstu. Taj uticaj u mađarskom „neobaroknom“ kulturnom okruženju između dva svetska rata takođe se snažno osetio u praksi Katoličke crkve, uz podršku paternalističke Hortijeve vlade

koja je dopunjavala ideju pomoći sa isticanjem dužnosti da bi sebi stvorila odanu i stabilnu socijalnu pozadinu moći. Pored toga, u tom razdoblju se narativ o ženama takođe promenio. Cilj ovog rada je da se otkrije kako se ovaj složeni program pojavljuje u programu nove vrste – socijalno zasnovanih – ženskih monaških redova koje je oživeo katolički procvat, sa posebnim osvrtom na žene kao ciljnu publiku. Autor je do odgovora dolazio analizom primarnih i sekundarnih dokumenata. Pojavljuje se slika posvećene ženske zajednice koja je uložila ozbiljne napore da ublaži socijalne nedaće, primenjujući tradicionalne i nove metode, poput narodne kulture na koju se u onom razdoblju stavljao izuzetan naglasak.

Ključne reči: verske organizacije, ženski redovi, socijalni rad, narodna kultura, Hortijeva era

Anita BELOVÁRI

THE ROLE OF CATHOLIC WOMEN'S ORDERS IN SOCIAL AND POPULAR EDUCATION WORK BETWEEN THE TWO WORLD WARS IN HUNGARY

The promulgation of the papal encyclical *Rerum Novarum*, published in 1891 signaled a resurgent interest in the social situation of the lower strata of society in the ecclesiastical space as well. Its influence in the Hungarian “neo-baroque” cultural environment between the two world wars was also strongly felt in the practice of the Catholic Church, with the support of the paternalistic Horthy government, which complemented the idea of assistance with an emphasis on duties to create for itself a reliable, stable social background to power. In addition, the narrative about women also changed during the era. The aim of the study is to reveal how this complex program appears in the program of a new type of – socially based – female monastic orders brought about by the Catholic boom, especially with regard to women as a target audience. The author hoped to find the answer by analyzing primary and secondary documents. An image of a dedicated women's community emerges that has exerted serious efforts to alleviate social disadvantages, using traditional and new methods such as folk culture, which gained great emphasis in the era.

Keywords: religious organizations, women's orders, social work, folk culture, Horthy era

KRITIKA

BENE Adrián

Pécsi Tudományegyetem

Pécs, Magyarország

beneadrian@gmail.com

ERKÖLCSI VÁLASZTÁS AZ IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁSBAN

Moralni izbor u pisanju istorije književnosti

Moral Choice in Writing Literary History

Z. Varga Zoltán. 2019. Önéletírás és fikció között: történelmi történetek: 20. századi történelmi és társadalmi traumák irodalmi és önéletrajzi reprezentációi. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Z. Varga Zoltán 2014 óta írt elemzéseit tartalmazza az *Önéletírás és fikció között* címmel megjelent kötet, amelynek sajátossága, hogy irodalmi művek és önéletírások elemzése egyaránt helyet kapnak benne. A történelmi-társadalmi trauma (elsősorban a holokauszt) feldolgozása biztosítja azt az érintkezési pontot, amelynek köszönhetően a szövegek tematikusan egységet alkotnak. A kötet fejezeteinek nagy része eredetileg önálló tanulmányként jelent meg, ezt a kötet végén jelzi is a szerző. Az előszó és a két bevezető tanulmány helyezi keretbe ezeket, a történelmi traumák és bűnök esztétikai feldolgozásának szerepét vizsgálva a társadalmi emlékezet és a felelősség működtetésében. Egy ilyen nagyságú szövegtörzs esetében persze megkérdőjelezhető a szövegek kiválasztásának reprezentativitása. Fontos erénye viszont a könyvnek az a prózapoétikai-narratológiai irányultság, amely rámutat a művek poétikai sajátosságaira.

Különös aktualitása a kötetnek, hogy a tárgyalt társadalmi és erkölcsi vonatkozások kapcsán felvetődik az irodalomtörténet-írás *étosz*ának kérdése. Az igazság kapcsán az érdekmentes objektivitás és az erkölcsi állásfoglalás vitája a tudomány, az erkölcs és a(z emlékezet)politika viszonyrendszerének mindhárom

kapcsolódási pontjára kiterjed. Magyarországon, illetve a határokon túlnyúló magyar nemzeti vonatkozásban a holokauszt traumájának kollektív feldolgozása annak ellenére is csak részlegesen történt meg, hogy az irodalom és a filmművészet mindvégig jelentős alkotásokkal próbált ehhez hozzájárulni. Hogy mennyire így van ez, bizonyítják azt a Kertész Imre Nobel-díjával vagy éppen a *Saul fia* sikerével kapcsolatos ellentmondásos, esetenként kirekesztő vélemények. Emlékezetes Nemes Jeles László állítólagos nyilatkozata, miszerint „sokan a legszívesebben újranyitnák a koncentrációs táborokat, és a múlt szörnyűségeit továbbra sem dolgozták fel a magyarok”. (A rendező állítása szerint a *Jüdische Allgemeine* meghamisította a szavait) (Kasnyik 2016). A holokauszt témáját tárgyalva tehát az irodalomtudós sem hagyhatja figyelmen kívül a téma megosztó voltát, a felelősség áthárításának továbbra is meglévő szándékát. Jelképes kifejezése lehetne ennek a magatartásnak Déry Tibor egyik mondata: „Csöndben lapul itt mindenki a langyos ganéjban, hogy meg ne náthásodjék” (Déry 1975, 292). Az idézet Déry *Alvilági játékok* című művéből származik, amely elemzésének Z. Varga külön fejezetet szentelt. A kötet francia komparatív kitekintéséhez igazodva: olyan emlékezetpolitikai elfojtás ez, mint a franciák – mai napig inkább csak szórványos – szembenézése országuk, felmenőik aktív kollaboráns szerepével a német megszállás alatt. Az író és hozzá hasonlóan az irodalomtörténész egy ilyen indulatokkal és hazugságokkal telített diszkurzív térben morális vonatkoztatási keretek között találja magát. A tudomány önálló szempontrendszere önmagában nem teszi lehetővé célja, az igazság elérését, erkölcsi választásra kényszerül. Ahogyan a fülszöveg és az előszó is utal rá, alternatívát kíván kínálni a politikai-ideológiai kisajátítással szemben. A szerző ugyan az önéletírás elméleti kérdéseinek talán legelismertebb szakértője, mégsem kutathatja „csupán” a témára jellemző elbeszélői megoldásokat. A kötet távolról sem tét nélküli tehát, sem tudományos, sem a sajnálatosan aktuális morális-ideológiai szempontokból. A téma kapcsán szembesülnünk kell azzal, hogy a szakszerűség tudományos írásművel szemben támasztandó követelménye nem azonosítható problémátlanul az objektivitás igényével. A tények hangsúlyozása vagy elhallgatása értelmező közösségek, a magyar viszonyok között gyakran ideológiai táborok vetélkedésének függvénye. Az irodalomtörténet-írás, ahogyan azt a kanonizációs viták is mutatják, az emlékezetpolitika vonatkoztatási rendszerében kénytelen működni. Ameddig a különböző politikai oldalak versengéseként jelenik meg ez az emlékezetpolitikai kizorítódsi, addig személyes elkötelezettség függvénye az ebben való részvétel, morális indokolhatósága is szubjektív. A jobboldali, magát nemzetiként meghatározó térfélen („nemzeti oldal” – lásd a kifejezés 1996 utáni Fidesz általi használatáról Szabó 2005, 103) éppúgy akad jogos történelmi sérelem és takargatni való bűn, mint az ezzel szembeállított, mára valójában nehezen

körvonalazhatóvá vált (valaha: „kommunista”) baloldalon, amellyel a „nemzeti oldal” a liberálisokat (a jelenlegi magyar miniszterelnök szavajarásával újabban: „libernyákok”) is igyekszik összemenni, a rendszerváltozástól kezdve a mai napig („szoc-lib”, „ballib” címkék alatt). A kissé idejétmúlt szembeállítás megjelenése az irodalomtudományban ma már anakronisztikus („népi” – „urbánus” vita), bár létező jelenség, amely nemigen erősíti az ilyen művek tudományos súlyát. A második világháborús összeomlás és ezen belül, ettől el nem választhatóan a magyarországi holokauszt felelősségének szőnyeg alá söprése azonban különbözik a politikai közösségek ideológiájának irodalmi megjelenésétől. Ez esetben joggal beszélhetünk az erkölcsi választás igényéről úgy, hogy az nem pusztán szubjektív értékrenden, politikai-ideológiai elköteleződésen alapul. Ilyen értelemben nem szubjektív és ezért nem áll szemben a tudomány objektív követelményrendszerével, még ha ahhoz képest külső tényezők is határozzák meg. Az igazság ez esetben nem függ perspektívától: a tömeges deportálás, jogfosztás és népiirtás ténye nehezen tagadható, erkölcsi megítélése – remélhetőleg – egyértelmű. Sem a polgárai egy részét jogaitól megfosztó állam, sem a polgártársaikat ennek kiszolgáltató állampolgárok nem tekinthetők nemzetinek és emberinek. Ennek tagadása, a kirekesztés, megosztottság intézményesítése nem sok jót ígér egy nemzet számára a jelenre és a jövőre nézve.

Nézzük ezek után a módszertani célkitűzéseket, majd ezek megvalósulását az egyes elemzések alapján. A múlt század történelmi traumái között kiemelt helyet foglal el a holokauszt, ezért a szerző ez alapján gyakorolja az emlékezetpolitika emlékezetpoétikai reflexióját. Az irodalomtudomány egyik alapproblémája kerül itt színre: a mű és a valóság közötti kapcsolat, egyrészt a valóság mimetikus ábrázolása formájában, és még inkább a befogadóra gyakorolt hatás tekintetében. Mi több, itt a fent tárgyalt erkölcsi dimenzió is megjelenik: a feledés és a múlthamisítás megakadályozása. Kérdés, az esztétikai tapasztalat mennyiben képes erre ösztönözni „az” olvasót. A fikciós művek esetében annak vizsgálata volt a cél, hogyan képesek ezek a művek úgy kifejezni a traumákat, hogy az hatékony legyen a társadalmi közbeszédben, irodalmi értéktől és kanonizáltságtól függetlenül (Z. Varga 2019, 10). Azt gondolom, sokszorta ennyi szöveg elemzése után is nehéz feladat lenne ennek az egyszerre recepcióesztétikai és a diskurzuselemzés módszereit igénylő összefüggésrendszernek a feltérképezése. Z. Varga a korabeli hatást ha nem is, de a képviselt ideológiai álláspontokat és a szereplők narratív-strukturális funkcióit sikeresen elemzi Tersánszky, Déry, Karinthy Ferenc műveiben. A nagyobb összefüggések kevésbé rajzolódnak ki, illetve nem jelentenek újdonságot az eddigi tudásunkhoz képest.

Az első rész naplók vizsgálatával indul („Naplóírás és vészorszak: megélt történelem, történelem alulnézetből”), legyenek ezek írók vagy „civiliek” önélet-

rajzi dokumentumai. Ezek után fikciós, irodalmi művek kerülnek sorra, majd – némileg meglepő, de indokolt közjátékot képezve – a vézskorszakhoz szorosan kapcsolódó olyan költők, mint Radnóti Miklós és Vas István. A kötet második felében előbb Perc és Modiano emlékezetregényei, Camus *Közönyének* és Kertész *Sorstalanságának* kapcsolata, végül két komparatista (Susan Rubin Suleiman és Karátson Endre) önéletrajzi írásainak tárgyalása jelenik meg. Az alábbiakban elsősorban a magyar irodalomtörténeti témájú részekre összpontosítok.

Z. Varga hangsúlyozza, hogy a holokauszttal kapcsolatos kortársi szövegek a háborús bűnökkel kapcsolatban a vád hangján szóltak a kor közvéleményéhez, és ez egyfajta meggyőző szándékú, igazságot követelő retorikus megszerkesztettséget eredményezett (Z. Varga 2019, 16). Ebből a szempontból meglepő, hogy Z. Varga nem említi Lévai Jenőt, aki 1945 és 1948 között tucatnyi könyvet publikált a témáról, és valószínűleg a vézskorszak kifejezést is ő honosította meg a közbeszédben (Dési 2016, 232–233). Ezután Tersánszky Józsi Jenő, Karinthy Ferenc és Déry Tibor az ostromról és a vézskorszakról szóló szövegeit veti alá ideológiai és ezzel összefüggésben narratív poétikai elemzésnek a szerző. Ugyanakkor a tárgyalt szerzők új szempontú tárgyalása a hagyományos irodalomtörténeti kánon hiányosságait, vakfoltjait is ellensúlyozni próbálja. Nagy Lajos és Tersánszky távolról sem foglalnak el a kánonban olyan helyet, amelyet írásművészetük megérdemelne. A kötet egyik fontos megállapítása szerint Tersánszky sajátos ironiája és szokatlan nézőpontválasztásai felhívják a figyelmet arra, hogy a bevonódásra építő élményirodalom receptjével ellentétes, eltávolító narratív eszközök is alkalmasak lehetnek az olvasó affektív befolyásolására. Ugyancsak érdekes választás az elemző részéről Karinthy Ferenc *Budapesti tavasza* és az ostromregény lektúrszerű felszíne mögött a karakterek és változásaik összetettségének felmutatása. Emellett a szerző rámutat arra is, hogy 1953-as keletkezésekor a zsidók sorsáról és az antiszemitizmusról nyíltan beszélni egyáltalán nem volt megszokott (Z. Varga 2019, 58). Z. Varga a könyv első megjelent változatát elemzi annak ellenére, hogy a szerző a későbbi, rövidebb verziót tekintette véglegesnek. Budapest ostromának másik, az államszocializmus idején kanonizált műve Déry Tibor *Alvilági játékok* című novellaciklusa, amely – amiként Z. Varga is hajlik erre – olvasható kihagyásos szerkezetű, mozaikos regényként is (Z. Varga 2019, 73, 75). A szöveg filológiai ezúttal sem egységes, hiszen az eredetileg öt elbeszélésből álló 1946-os kötet záródarabját, az orosz katonák erőszakosságát is tárgyaló *Háborút* a szerzőnek ki kellett hagynia a későbbi kiadásokból (Z. Varga 2019, 69–70). Z. Varga az 1955-től érvényes szöveget veszi alapul, utalva a korábbi szövegváltozatra. A poetizált, figuratív nyelvhasználat és a mű motívus megszerkesztettségének elemzése centrális szerepet tölt be a kötetben. Erre utal a szerző következő kijelentése is: „Ha komplex beszédcselekvésként,

korának eszméire és történéseire adott válaszként vizsgáljuk az *Alvilági játékokat*, akkor a benne kifejtett álláspontok sokkal diffúzabbak, széttartóbbak, mint a korábban tárgyalt művek, vagy akár Déry a témáról más munkáiban kifejtett állásfoglalásai” (Z. Varga 2019, 73). A metaforikus és allegorikus kifejezésmód, az összetett téma- és motívumhálózat valóban indokolja – az irodalmi köztudatban egyébként is egyre kevésbé jelen lévő – Déry művének „leporolását”.

A következő fejezet Vas István és Radnóti Miklós háború alatt írt verseinek naplószerűségével foglalkozik. A téma azért érdekes poétikailag, mert a modern lírapoétika általában elkülöníti a lírai alanyt és az életrajzi szerzőt, itt viszont ezek egybeesnek. A deportálás vagy éppen a bujkálás tapasztalatai nem költői fikciók, hanem életrajzi dokumentumok. Ennek ellenére a recepcióban nem jelent meg erre vonatkozó esztétikai kifogás. Kérdés, hogy ennek oka mennyiben (lehet) kegyeleti, például Radnóti Miklós *Bori notesze* esetében. Elméleti kérdésként felvethető, milyen hatással bírna a befogadói tapasztalatra, ha nem ismernénk a szövegek születésének körülményeit, esetleg a szerzőt sem, vagy pedig Radnóti túlélte volna a háborút. Z. Varga is hangsúlyozza, a versek paratextusainak áttekintése kapcsán: „A költő utolsó hónapjaival kapcsolatos életrajzi tudás, illetve a történelmi kontextus ismerete több szinten is kölcsönhatásba lép a szöveggel” (Z. Varga 2019, 94). Írás, naptári idő, történelmi idő összefüggései meghatározó módon jelennek meg a versek időkezelésében. Más eset Vas Istváné, aki a prózai naplója (és későbbi emlékirata) mellett verses naplóban is rögzítette, hogyan élte meg a nyilasok előli bujkálást. Ez esetben is adódik az életrajzi háttér és a művészi hatás kapcsolata, az értéktulajdonítás viszonylagossága, szubjektivitása és térhez-időhöz kötöttsége (Z. Varga 2019, 100–102). Továbbgondolva, Vas verses naplója esetén vajon hogyan hatott volna az utólagos megítélésre („minden művészi esetlegessége ellenére érdekes olvasmány”) (Z. Varga 2019, 102), ha szerzőjük lelepleződik és nem éli túl a vészorszakot?

A kötet második része nemzetközi kontextusba helyezi a tárgyalt kérdéseket, utalva a holokauszt-„világirodalmi kánon” sajátosságaira, amely középpontba állítja a reprezentáció esztétikai problémáját. Georges Perec *W vagy a gyerekkor emlékezete* és Patrick Modiano *Dora Bruder* című regényei kapcsán elemzési szempontokká válnak az emlékezetpolitika és az „utóemlékezet” kérdései is. Jelen sorok írója számára, nyilván saját szakmai érdeklődéséből fakadóan, a kötet egyik legfontosabb vizsgálódása az a komparatistikai elemzés, amely a *Közöny* és a *Sorstalanság* közötti hatást vizsgálja, emlékeztetve a Gyergyai-féle első magyar Camus-fordítás az eredetitől sokban eltérő stílusára, amely hatással lehetett a befogadásra. Végül a könyv utolsó egységében két magyar származású komparatista önéletírását elemzi a szerző a kötetben végig következetesen alkalmazott narrato-poétikai-pragmatikai módszerrel. Susan Rubin Suleiman

Budapest Diary-jének és Karátson Endre *Otthonokjának* vizsgálata a narratív identitással összefüggésben az előbbinél az (utó)emlékezet, utóbbi esetében pedig az interkulturális adaptáció és a szemiotikai fordíthatóság kérdéseit emeli ki az otthonnal, az otthonossággal kapcsolatban.

A kötet egészében véve kissé széttartó, célkitűzései talán túl ambiciózusak, részei azonban kiváló, hiánypótló elemzéseket nyújtanak. Ezek szempontjai továbbgondolhatóak, más szövegek esetében is haszonnal alkalmazhatóak. Az ideológiai, a poétikai és a hatásszemponatok egységben történő vizsgálata nem minden esetben egyaránt sikeres, azonban mindenképpen helyes irány, amely nem zárja ki a vizsgálódásból sem a műimmanens jellemzőket, sem a keletkezés és a hatás kontextusát.

Irodalom

Déry Tibor. 1975. Alvilági játékok. In *Virradat előtt: Magyar írók tanúságtétele*. 211–346. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Dési János. 2016. Lévai Jenő pályaképe most előkerült 1944/45-ös naplója fényében. In Lévai Jenő, „...csak ember kezébe ne essem én...”: *Deportáció, télach, schutzpass. Napló 1944–45*. 213–239. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó.

Kasnyik Márton. 2016. Nemes Jeles László vagy nagyon furcsát nyilatkozott vagy nagyot kamuzott a Jüdische Allgemeine. *444* január 28. <https://444.hu/2016/01/28/nemes-jeles-laszlot-untatjak-a-dijak> (2020. aug. 28.)

Szabó Ildikó. 2005. Rendszerváltás és nemzeti tematika. *Politikaitudományi Szemle* (2): 89–110.

Z. Varga Zoltán. 2019. *Önéletírás és fikció között*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

SZAKDOLGOZAT

TÓTH Ágota

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Doktori Iskola
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
Kosztolányi Dezső Tehetség gondozó Gimnázium
Szabadka, Szerbia
gota.tth@gmail.com

FELSZÁMOLÓDÓ TESTEK, SZÉTESŐ SZUBJEKTUMOK

A fenséges Veres Attila Éjjeli iskolák című novelláskötetében

Likvidirana tela, rasklopljeni predmeti

U zbirci novela uzvišenog Atile Vereša Éjjeli iskolák (Ponoćne škole)

Liquidated Bodies, Disassembled Subjects

*In the volume of sublime Attila Veres's short stories Éjjeli iskolák
(Midnight Schools)*

A weird, new weird alzsánert a kortárs magyar irodalomban viszonylag kevés mű képviseli, Veres Attila eddig megjelent két kötete azonban méltó képviselője az alzsánernak. A dolgozat Veres második kötetét – az *Éjjeli iskolák* című novelláskötetet – vizsgálja, elsősorban a fenséges szempontjából. Edmund Burke és Immanuel Kant értelmezése szerint a fenséges együtt jár a borzongással, sőt sokszor a rettenettel is. A rettenet előidézője lehet a megsemmisüléssel, a test és nyelv felszámolásával, a szubjektum szétesésével való találkozás. Veres novelláinak tematikája jól példázza ezeknek a problémáknak az összefonódását – egy másik, az alzsánerhez és a fenségeshez is egyaránt kapcsolható fogalommal – a kozmikus rettenéssel.

Kulcsszavak: weird, new weird, fenséges, kozmikus rettenés

Ha a fenséges esztétikai kategóriáját a popkultúrával összefüggésben kutatjuk, akkor leginkább a horror kapcsán találkozhatunk vele. Ha az utóbbi évek magyar populáris irodalmát vizsgáljuk, olyan szempontból, hogy a művek egy bizonyos esztétikai, poétikai, szemantikai értéket képviseljenek, a horror műfajában nem

könnyű megfelelő anyagot találni. A műfaj recepciója és olvasótábora is Veres Attila eddig megjelent két kötetét emelte ki az utóbbi néhány évben. Dolgozatomban Veres *Éjféli iskolák* című novelláskötetével foglalkozom, amely 2018-ban jelent meg. Kutatásom fókuszában a fenséges jelenléte áll. Jelen tanulmány egy nagyobb kutatás része, ezért csak egy szűkebb értelmezéshorizonton fejt ki témáját.

Recepció

Veres Attilának (1985) eddig két kötete jelent meg, az *Odakint sötétebb* (regény, 2017) és az *Éjféli iskolák* (novellák, 2018).

A szerző bemutatkozó kötetének fogadtatása – mind kritikusai, mind olvasói részéről – igen lelkes volt. Sokan hívták fel a figyelmet a zsáner hiánypótló szerepére, ezenkívül a regény irodalmi értékeit is méltatták. A regényt Lovecraft és Vandermeer világához hasonlítják, amit Borbíró Andris a 444 blog *geekz* című rovatban megjelent kritikában így egészíti ki: Humora és parodisztikus vonásai miatt Douglas Adamsszel és Terry Pratchett-tel, naturalisztikus erőszakjelenei miatt pedig Stephen Kinggel és Clive Barkerrel együtt említik. A *Magyar Narancs*ban megjelent kritika a regény fontosságát az újszerűségében jelöli meg:

A kiismerhetetlen idegenek, az önálló identitású erdő vagy az utolsó fejezet osztott személyiségű hőse mind abba az emberen túli poétikai térbe helyezik a regényt, amelyet a magyar irodalom mostanában kezd felfedezni. Ha pedig hozzávesszük, hogy ebben a nem emberi esztétikai fordulatban a líra járt az élen, nem a próza, úgy az *Odakint sötétebb* valóban egyszerre jelzi a kezdetét valami újnak, illetve számol le a régivel (Kránicz 2017).

A regény értékeiről az SF mag internetes magazin a következőt írja:

az írója magasra helyezte a lécet, eredetit és szórakoztatót alkotott, van mondanivalója, és érti a zsáner szabályait is. [...] A könyv ugyanis angol-szász mércével mérve is jelentős teljesítmény, a magyar ugaron pedig csodaszámba megy. Nálunk a horror méltatlanul mellőzött terület, pedig irodalmilag rengeteg lehetőséget rejt, de ehhez olyan hozzáértő ember kell, mint Veres Attila (sfinsider 2017).

A szerző mindkét kötetének előnyeként emeli ki azt, amit a regény ismeretűjében Hegedűs Norbert így fogalmaz meg:

A szövegekben talán az a könnyedség nyűgözi le leginkább az olvasót, amivel a szerző a rögmagyar valóság (szegénység, alkoholizmus, családon belüli erőszak), illetve az abszurd, fantasztikus és horrorisztikus elemek között ugrál. Nagyon könnyen lehetne ezt nagyon rosszul is csinálni, de Veres mindig pontosan eltalálja az arányokat: a kötet előrehaladtával

pedig az elejtett utalásokból megtudjuk, hogy ezek az írások mind ugyanabban az alternatív valóságban, alternatív Magyarországon léteznek, ez pedig csak hozzáad a világ koherenciájához (Hegedűs 2018).

Ezek a szavak az *Éjjéli iskolák* című kötetre is érvényesek. Svébis Bence *Kalligram*-beli kritikájában érdekes értelmezését adja a tematika ilyen jellegű bemutatásának: a mindennapokban megjelenő különös vagy rendkívüli azt mutatja, hogy ebben a világban ez már nem számít szenzációnak, hanem a hétköznapi trivialisitásával silányult: „Az emberek kizsákmányolják a földet, a halottakat és magát a misztikumot is. A horror az iszonyat elmúlásában érhető tetten, a mechanizmus megfordul” (Svébis 2019, 93–94). Kritikájában ezeket a szereplőket „bűvöletképtelen” embereknek nevezi, akik a modern világban már nem tudják megélni a fantasztikumot, csak annak kizsákmányolási lehetőségét keresik.

Mindkét kötetrel kapcsolatban a recepció Veres egyéni viszonyát emeli ki a lovecrafti hagyományhoz: a szövegeken egyaránt érezhető a kapcsolódás a nagy előd szövegvilágához, és annak mintegy parodizálása, a hozzá való ironikus viszony is. Kránicz Bence a *Magyar Narancs*ban közölt kritikájában a szerző egyéni hangjának megtalálását nevezi egyik legnagyobb jövőbeli feladatának. Kránicz ugyanakkor Veres szarkasztikus humorát Neil Gaiman urban fantasy történeteinek hangjához is hasonlítja, ami termékeny párhuzamnak tűnik a veresi szövegvilág tematikájával is. Veres köteteinek ironikus hangvétele a kortárs horrorirodalom egyik legjellemzőbb tulajdonsága. L. Varga Péter *Démonok szabadon* című tanulmányában, ami a *Prae* tematikus számában jelent meg, a kortárs horror lételemének nevezi az iróniát: „Nincsen posztmodern horrorirodalom, csak posztmodern ironikus olvasat és újraírás van” (L. Varga 2004, 27).

Weird fiction

Veres Attila műveit többnyire a weird irodalmi kategóriába szokták sorolni, bár ez a besorolás kissé problematikus, ami magán a köteten belül is feltűnik, ugyanis a fülszövegben az olvasható, hogy „ő a magyar weird irodalom legfontosabb szerzője” (Veres 2018, fülszöveg), majd az impresszumban ez: „Műfaj: science fiction, horror, fantasy” (Veres 2018, impresszum).

A magyar nyelvű irodalomban nincs még nagy hagyománya a weird alzsánernek, így gyakran találkozunk ellentmondásokkal a horror, weird, new weird fogalmak használatával kapcsolatban. A weird a horror alműfajaként értelmezhető, és kezdetét az 1923-ban megjelent *Weird Tales* magazinhoz kapcsolják, de van olyan értelmezés is, amely szerint korábbról datálható a megjele-

nése: „S. T. Joshi, a korszak szakértője és Lovecraft monográfusa azonban még korábban datálja a kezdetet, és az 1880–1940 korszakot véli kiemelkedőnek” (Sánta 2012, 51).

A weird irodalom jellemzője a kiszámíthatatlanság, az olvasó megrémítése egy különös, rémes, természetfölötti történetben. Veres Attila egy vele készült interjúban így nyilatkozik erről:

Kafka is weird, ahogy Howard Phillips Lovecraft vagy Csáth Géza is. Shirley Jackson is ebben az elbeszélés-módban mozog, ahogy Borges vagy Márquez is. A weird egy elbeszélési mód, nem műfaj, így például a teljes mágikus realizmus besorolható alá, ahogy a kozmikus horror valamennyi képviselője is. A lényeg az, hogy a weird kiforgatja a valóságot, új, meglepő kapcsolódásokat hoz létre az olvasóban, ahogy egy jó vicc is” (Csejtei 2019).

Ahogy az alzsáner neve is utal rá, a legjellemzőbb vonása ezeknek a történeteknek a bizarrság, az olvasó meghökkentése, ezenkívül komplex világokat és társadalmat ábrázolnak, ahol a természetfeletti jelenléte furcsa, bizarr, ijesztő, veszélyes, de nem a pusztá megrémítés a célja, mint a horrornak. Ezekben a történetekben is jelen vannak a „szörnyek”, de nem annyira rémisztőek, mint a horrorban, általában sokkal inkább részei is a valóságnak. Sánta Szilárd a következőképpen jellemzi ezeket a szörnyeket: „A weird fiction szerzői szakítanak például a mondavilág vámpírjainak és farkasembereinek szerepeltetésével, és írásaikban nem ritkán olyan, több lényből összerakott szörnyek bukkannak fel, melyek vizualizálása – vagy nevük lejegyzése és kiejtése – gyakran nem egyszerű feladat” (Sánta 2012, 52). Gyakori a csápos „szörnytípus”, ami „ismét egy olyan jellegzetesség, ami az európai folklórból hiányzik” (Sánta 2012, 53). A csápos szörnyek Veres Attila szövegeiben is gyakran szerepelnek, az *Odakint sötétebb* című regény „főszereplői” ilyen lények, akik azonban nem is annyira szörnyek, mint inkább áldozatai a mindentől pénzt kisajtoló kisstílusú embereknek. Veres szövegeiben gyakran éppen az emberi gonoszság, kicsinyesség, kegyetlenség, érzéketlenség megmutatásának eszköze a weird kelléktárának a használata. Az alműfaj gyökerei tehát az amerikai irodalomban találhatóak, ennél fogva a kelléktára is az amerikai folklórból táplálkozik. Ilyen értelemben talán megkérdőjelezhető Svébis Bence kritikája, amelyben a magyar folklór elemeit kéri számon az *Éjjeli iskoláról* írt bírálatában:

A horrorhoz azonban bőséges alapanyagot kínál a magyar folklór, mégis, sehol egy csábító tündér, egy szexuális ragadozó lüderc – pedig most igazán aktuális volna –, egy égitestfaló markoláb, egy gyermekremítő mókár vagy egy titokzatos huskotabagó. [...] A fantasztikus horror tehát már rég jelen van a meséinkben, mondáinkban, feltalálni nem,

csak felfedezni kellett volna és áttemelni a zsánerirodalomba. Ehhez képest Veres oda nyúlt, ahová legkönnyebb, és az angolszász gótikus rémtörténetekre, valamint az amerikai weird fictionre alapozta írásait, melyeknek már egy stabil irodalmi háttere van. Így azonban megreked a kezdeményezés, és képtelen túlmutatni önmagán: hiába üdvözölte a kritika az *Odakint sötétebbet* magyar horrorregényként, mégsem fogja tudni meghonosítani a műfajt, hiszen csak a díszletek hazaiak, a gyökök más talajba kapaszkodnak (Svébis 2019, 94).

Svébis következetesen a horror műfaji meghatározást használja Veres szövegeivel kapcsolatban, ami talán segíthet értelmezni a felvetését. Az ún. magasirodalom felől közelítve – kissé elveszve az alszánerek útvesztőjében – kérhetünk számon olyan elemeket, amelyeket talán kívánatosnak vélünk, azonban éppen a zsánert meghatározó jegyekkel nem egyeztethetőek össze.

Napjaink szerzőinek esetében azonban már weird irodalomról sem igazán beszélhetünk, ugyanis az 1990-es évektől egyértelmű változás indult az alműfajon belül, aminek legnagyobb hatású alkotója China Miéville, az alműfaj neve pedig new weird: abban tér el a weird fictiontól, hogy megjelennek benne az urban fantasy elemei: városi, utcai (bizarr) horrornak nevezhetjük, amiben keverednek a sci-fi és fantasy zsánerre jellemző jegyek. A new weird elnevezés a 2000-es évek elejétől van jelen.¹

A weird hatásának eszközei

A kozmikus félelem

H. P. Lovecraftot tartja az irodalmi köztudat a weird fiction atyjának. Az általa művelt irodalommal kapcsolatos elméleti írásaiban a „rettegés irodalmának” nevezi a műfajt, a saját írásaihoz hasonló műveket pedig „hátborzongató történetek”-nek, amelyeket így jellemez:

A valódi hátborzongató történet eszköztára nem merül ki a titokzatos gyilkosságokban, a véres csontokban, vagy a lepellel borított, láncsörgető alakokban. Ezeket a külső, ismeretlen erőktől való lélegzetelállító és megmagyarázhatatlan iszony léghőre lebegi be; s emellett kellő komolysággal és vészjóslóan sejtetni kell az emberi elmében megfogható legborzalmasabb gyanút – a természet változhatatlan törvényeinek gonosz és különös áthágásának vagy hatálytalanításának lehetőségét, mely törvények kizárólagos véderőink a káosz és a végtelen úr démonainak támadásai ellen (Lovecraft 2003).

¹ Lásd: <https://lithub.com/toward-a-theory-of-the-new-weird/> (2020. júl. 28.)

Ez a borzongás egykorú a vallásos érülettel, sőt: „Ha a félelem és gonoszság érzetéhez hozzáadódik a rácsodálkozás és a kíváncsiság, a mélyen átélt érzélem és a képzelet megmozgatásának sajátos elegyét kapni, mely szükségszerűen mindaddig eleven marad, míg az emberi faj el nem tűnik a Földről” (Lovecraft 2003). Lovecraft kozmikus rettegés fogalma hasonlít az egzisztencialista szorongás fogalmához. China Miéville, a new weird „atyja” azonban kissé módosít a lovecrafti meghatározáson, ő ugyanis hozzáteszi, hogy az igazi kozmikus félelem a mindennapjaink része, pontosabban maga a hétköznapi valóság borzongató.²

A horror erőteljes hatásának és népszerűségének kérdésével több tanulmány is foglalkozik, a Miéville által említett kozmikus rettegés, amely összefügg a mindennapok rettenetével, az egyik kulcsfogalma ezeknek a vizsgálódásoknak.

Veres Attila kötetének novellái – a fenti idézetek által említett kozmikus rettegés és a mindannyiunk számára ismert hétköznapi valóság egybejátszása miatt – rendkívül megragadóak.

A kötet szövegeinek különlegessége abban rejlik, hogy a weird/new weird alműfajhoz sorolhatóak, így nem a klasszikus horrorelemek a legmeghatározóbb jegyei, hanem az, hogy a magyar olvasó által jól ismert világban és emberi közegben játszódnak történetei. Az *Utószó*ban Veres Attila utal arra, hogy írásai felfoghatóak társadalomkritikaként is: „Nem is volt kérdés, hogy minden történet Magyarországon játszódjék; ez az a hely, amivel álmodok. És mivel az ország olyan hely, amilyen, ezek az álmok gyakran rémálmok” (Veres 2018, 306–307). Azt, hogy a jelen Magyarországot a horror műfajában mutatja meg a szerző, a recepció is több helyen kiemeli. Kránicz Bence már idézett kritikájában írja:

Ha az *Éjjéli iskolákat* a mai Magyarország torzképeként olvassuk, a kulcsnovella talán a *Közöttetek*, mert ez valóban tablót nyújt, csupa olyan ember portréját, akik lustaságból, önhittségből, érdekből vagy sérelmeiktől vezetve kezdenek el hinni könyörtelen isteneikben. A vívódó szektatagok bűnbe sodródásáról szóló történet olyan fantasztikus háttérű, de keserűen valóságosnak ható mai magyar társadalmi *noir*, amely közérzetünk érzékeny tolmácsaként és korunk szörnyeinek avatott ismerőjeként mutatja be Veres Attilát (Kránicz 2018).

A novellák szereplői többnyire magányosak, közömbösek mások iránt, vagy félnek a szorosabb társas kapcsolatoktól; több esetben pornófüggők, esetleg a pornó világában dolgoznak. A szexuális együttlét, az utódnemzés, a házasság válik több esetben horrorrá. Napjaink harmincas korosztályának szorongásait,

² Lásd: <https://weirdfictionreview.com/2012/03/china-mieville-and-monsters-unsatisfy-me-frustrate-me-i-beg-you/> (2020. szept. 27.)

harcait, zsákcúcait tematizálja a kötet. Tipikus szereplőnek mondható az *Ezer fog* című novella narrátora, aki így beszél önmagáról: „fiatal férfi a nagyvárosban, harmincas, az élete értelmetlen, se barátok, se család, csak a lakás falai, részvétlenek, hidegek és némák a sírásomra, a visításomra, csak a szomszéd kopog át, hogy kussoljak már, mert nem érti, hogy mennyire félek. Mindentől, az élettől, a haláltól, a főnökömtől, a családomtól, a munkától, a metrótól” (Veres 2018, 259). A szerző tehát saját korosztályának legégetőbb problémáit mutatja be egy végletekig nyomasztó, horrorba forduló világban.

L. Varga Péter tanulmányában a horrorirodalomban történt paradigmaváltásról beszél, amit elsősorban Stephen Kinghez fűz. Kissé hosszabban idézem a tanulmány azon részét, amely a paradigmaváltás mibenlétét részletezi, ugyanis Veres Attila novellái kapcsán is érdemes ezt a felvetést átgondolni.

A King nevéhez köthető paradigmaváltás viszont a kor társadalmi változásaival és az irodalomtudomány pozíciójának fölértékelődésével hozható összefüggésbe oly módon, hogy az olvasási kultúra a nyugati világban a horrort mint esetleges terapikus eszközt fedezi föl, az irodalomtudomány pedig érzékenyebben viszonyul a szöveghez mint olyanhoz, miközben az artisztikus és populáris regiszterek határainak elmosódásáról és ennek okairól beszél. E témát tekintve a hozzászólások, kommentárok száma meglehetősen nagy, így e helyütt nem is kívánok foglalkozni vele, viszont a horrorra mint terápiaként működő lélekgyógyászatra érdemes részletesebben is kitérni. M. Nagy Miklós szerint „Stephen King a mai Amerika Pallasz Athénéja (vagy éppen Kierkegaard-ja, mert a modern korban az athénéi aktus leginkább hozzá fűződik: az egzisztencialista rettegést először ő fogalmazta meg, ő helyezte filozófiailag az őt megillető helyre)”, aki fontos szerepet tölt be abban a folyamatban, amely a félelemmel való szembenézést és a megfelelő haláltudat kialakítását igyekszik elérni a medialiszt tömegkultúra hatása alatt álló embertömegekben. Más helyütt így ír erről: „A civilizáció ára [...] az, hogy le kell láncolni a lélekben lakozó démonokat: az agresszivitás, a kegyetlenség, a szadizmus, a perverzitás démonait, s ahhoz, hogy ne szakítsák el a láncukat, időnként meg kell sétáltatni őket: szabadon kell engedni a fikció ártalmatlan térségeiben. Ezt teszi például Stephen King [...]” Amennyiben tehát terápiaként, feszültségoldásként értelmezzük a King nevével fémjelzett jelenséget, amely emberek milliói számára segít a „démonjaik megsétáltatásában”, úgy valóban paradigmaváltásnak nevezhető az általa elindított folyamat (L. Varga 2004, 27).

Veres kötete több olyan „démont” is „megsétáltat”, ami napjaink harmincas-negyvenes korosztálya számára terápiás szereppel bírhat, ilyenek a fent említett párkapcsolati problémák mellett az általános emberi viszonyok kiüresedése, az elmaradott, elszegényedett vidéki élet kilátástalansága, az ebből fakadó alkoholizmus, bűnözés, vallási fanatizmusba menekülés, az ily módon morálisan és anyagilag leépült társadalmi réteget elnyomó manipulatív, néhol diktatórikus eszközöket használó felsőbb réteg kegyetlensége.

A fenséges és a numinózus

China Miéville a fentiekben már hivatkozott interjúban a weird irodalommal kapcsolatban a kozmikus félelmet a fenséges esztétikai kategóriájával, sőt a numinózussal is összefüggésbe hozza. A horror és a fenséges szakirodalma is gyakran említi együtt ezt a két fogalmat. Mielőtt a Veres-novellák konkrét vizsgálatára térnék, szeretném tisztázni, hogy a fenséges és a numinózus igen gazdag elméletének mely jegyeit célszerű ezekkel a szövegekkel összefüggésben tárgyalni.

Edmund Burke az ókor óta meglévő fenséges fogalmának a XVIII. században új értelmezést adott azzal, hogy összefüggésbe hozta a rettenettel: „a rettenet minden elképzelhető esetben [...] vezérlő elve a fenségesnek” (Burke 2008, 68), és a fenséges ismérveként nevezi meg a „gyönyörteli borzongást”. Komáromy Zsolt Burke fenséges értelmezése kapcsán még a következőkre is felhívja a figyelmet:

Burke az első, aki ilyen radikális kizárólagossággal alapozza a fenségest a fájdalomra, és azon belül a rettenetre, s aki a fenséges és a rettenet viszonyát rendszerbe foglalja. E rendszernek azután nemcsak a fenséggel szokványosan összekapcsolt minőségek – az erő, a nagyság vagy a végtelenség – lesznek részei, de olyan, a rettenettel Burke szerint összetartozó minőségek is a fenséges előidézői lesznek, mint a homály (II. rész 3. fejezet), illetve a „megfosztottság” esetei, például az üresség, a sötétség, a magány, a csend (II. rész 6. fejezet) (Komáromy 2008, 227).

Kant fenséges magyarázatában is kiemeli annak negatív vonatkozását: „a fenséges érzésével nem egyeztethetők össze a vonzó ingerek sem; és mivel a tárgy az elmét nem pusztán vonzza, de váltakozva újra és újra taszítja is, ezért a fenséges feletti tetszés nem annyira pozitív örömet, mint sokkal inkább csodálatot vagy tiszteletet foglal magában, azaz megérdemli, hogy negatív örömmel nevezzük” (Kant 2003, 23. § 157). Schopenhauer szintén összekapcsolja a fenséges megtapasztalását a félelmetessel, sőt bizonyos esetekben az életveszéllyel is.³ Veres szövegvilágával kapcsolatban a fenségesnek a burke-i megfosztott-

³ Lásd Schopenhauer 2007, 39. § 260–267.

ság, hiány, üresség, a kanti taszítás, negatív öröm és a schopenhaueri félelmetes, fenyegető lehetnek a kulcsszavai. Dolgozatomban ezek összefüggésében vizsgálom Veres Attila novelláit.

A dolgozat által elemzett szövegek szempontjából a numinózus fogalmával kapcsolatban Rudolf Ottó következő megállapításai lehetnek termékenyek: „Mivel a numinózus irracionális, vagyis fogalmakban nem fejthető ki, csak ama különös érzelmi reakció segítségével jelölhetjük meg, amit az őt átélő lélekben kivált” (Rudolf 2001, 22). Ennek az „érzelmi reakciónak” az egyik elemét *mysterium tremendum*nak nevezi, aminek jelentése: a rettentő titok érzete, amelyről ezt írja:

Vannak vad és démoni formái is. Lesüllyedhet egészen a szinte kísérteties borzongásig és irtózásig. Vannak nyers és barbár előzményei és megnyilvánulásai, valamint fejlődhet a finomság, a tisztaság és a megdicsőülés irányába is. Kialakulhat belőle a teremtmény csöndes, alázatos reszketése és elnémulása is – de mitől reszket és némul el? A minden teremtmény fölött álló kimondhatatlan *titoktól* (Rudolf 2001, 23).

A fenségés és a numinózus Veres novelláiban

Párkapcsolat, szexualitás, utódnemzés és kasztrációs félelem

A kötet több novellájában szó esik a *pornaftermidnight* nevű honlapról, némely novellában valamelyik szereplő csak felhasználója (*Pornó éjjél után*); van, amelyben a narrátor azzal keresi a kenyerét, hogy a pornóvideókat tageli (*Nem elevenszülő*); van, amelyben a színészeket ismerjük meg (*A présházban*), de az egyik novellában találkozunk az oldal kitalálójával és létrehozójával is (*A Tükörkép bárónő*). A kötet világában a pornó nem számít tabunak, az, hogy valaki a pornó világában dolgozik, hétköznapi dolog.

A nyitó novella (*Pornó éjjél után*) a szexualitás horrorját tematizálja, mintegy megadva a többi történetnek is az alaphangot. A narrátor a *pornaftermidnight* felhasználója, s megtudjuk tőle, hogy ez egy olyan élő pornóoldal, ahol a néző instruálhatja a szereplők tevékenységét, akik mindent úgy tesznek, ahogyan a néző kéri. A narrátor elmondja, hogy azért csinálja ezt, mert az első szexuális élménye olyan rettenetes volt, hogy azóta csak ez a mód tudja kielégíteni. Így meséli el ezt a szinte még gyermekkorában lejátszódott történetet:

Én ott természetesnek vettem, hogy nyelvem és ajkaim egy része eltűnik egy mélyedésben, mely korábban még nem volt ott, és percről percre nagyobb lett. Azt viszont már én sem vettem természetesnek, hogy valami ráharapott a nyelvemre, és mélyebbre húzott a pulzáló hústömegbe.

A hirtelen fájdalomtól felkiáltottam, és megpróbáltam kihátrálni, de a combok a nyakamat szorították, odabent pedig egy harapófogó szorított gúzsba. Pánikba estem, kapálóztam és vergődtem. A szorítás még erősebb lett, vérezni kezdtem, mire a lány csak hevesebb izgalomba jött, észre sem véve, hogy mi zajlik velem, benne. [...] a hely, ahová én a farkamat akartam betenni, valójában egy száj, mely mintha alulról kívánta volna szétrepeszteni gyermekkori barátom testét. A fogakkal szegélyezett lyuk akkorává vált, hogy a kezemet is bedughattam volna, és megesküszöm rá, hogy vicsorgott rám, mint egy dühös kutya (Veres 2018, 16).

Ez után a szörnyű élmény után nem csoda, hogy erre a következtetésre jutott: „Marad az internet, az élő pornóoldalak. Azok biztonságosak” (Veres 2018, 17).

Az utódnemzés hasonlóan horrorisztikus élmény Veres novellávilágában. A *Nem eleven szülő* című írás története (is) egy lakótelepen játszódik, ahol a narrátor egyedül él, és igyekszik távol tartani magát az emberi kapcsolatoktól. Nem akar családot, mert a szülei állandóan veszekedtek, az apja verte is az anyját időnként, ezért ő igyekszik kimaradni az ilyen életből. A történet arról szól, hogy a mellette lévő lakásba beköltözik egy nő, akivel egy idő után szeretők lesznek, és a nő teherbe esik. A narrátor reakciója erre a következő: „Az életben két dolgot nem akartam soha: rákot meg gyereket” (Veres 2018, 48). A nő ezután beköltözik a férfi lakásába, nagyjából semmi mást nem csinál, csak eszik: „Raklapszámra hoztam a kaját, annyit zabált, mint egy disznó” (Veres 2018, 51). Két hét múlva megszült egy óriási bábót, ami a szoba falára mászott, és ott növekedett még egy ideig, addig, míg végül kikelt belőle a narrátor „álmai nője”, de előzőleg felfalta a nőt, aki szülte, majd az új nő ott maradt nála, együtt éltek, és ugyanolyan veszekedő párrá váltak, mint a férfi szülei voltak; időnként ő is megveri a feleségét. A gyermekszülés mint a nő életének vége tematizálódik a *Szorozva nullával* című novellában is, amelyben a narrátor egy alkalmi kapcsolatban teherbe ejtett egy nőt, amit akkor tudott meg, mikor egy későbbi találkozás alkalmával a nő elmondta, hogy abortusza volt. Ezután hangzik el a következő párbeszéd közöttük:

Megkérdeztem, miért csinálta, miért tett magával ilyet, mire keserűen mosolygott.

– Miért, te felnevelted volna? – kérdezte. – Mintaapa lennél? Otthagynád az állásod?

Én nem, de egy nőnek meg kell tennie, végül is, az anyai ösztön, az ő testüket szánták erre a célra, már a születésnél feláldozta őket az élet, de ez persze csak a magánvéleményem.

Erika a fejét ingatta.

– Ti férfiak – mondta –, nektek aztán kurvára mindegy, semmit nem ront rajtatok egy gyerek, de a mi értékünk nullává lesz. Egy gyerek a szorzó – fejtegette igazi közgazdászként –, és a szorzó értéke itt nulla. Bármennyi is az értéke egy nőnek ebben az egyenletben, a gyerek nullával szorozza (Veres 2018, 77).

Ez után a beszélgetés után a narrátor egy különleges utazásra jelentkezik, ahol egy furcsa nővel találkozik, majd az út végén választás elé kerül: vagy megölik, vagy:

– A másik lehetőség, hogy a férjem leszel. Összeadnak minket, én leszek a feleséged.

Megint bólintottam.

Megfogtam a kezét, és megcsókoltam a gyűrűsujját. Nora arca kipirult.

– Biztos, hogy ezt akarod?

Bólintottam. Mindennél jobban akartam, és megértettem, hogy ezért jöttem el erre az útra. Hogy semmivé tegyenek, nullává. Ezért jövünk mind (Veres 2018, 113).

Ezután a nő szörnyeteggé változik, majd „[a] feleségem testéből újabb szerv bukkant elő, és szétroncsolta a húsomat és a lelkemet. [...] az elmémet is körülfonta, ott volt minden emlékemben és gondolatomban, minden álmomban és reményemben. [...] Többé nem kell felelősséget vállalnom a tetteimért. Senki lettem” (Veres 2018, 114–115).

A házasság, a gyermekvállalás, de sokszor még a pusztá szexuális aktus is ilyen és hasonló horrorisztikus élmény a kötet szereplőinek életében.

Veres férfialakjainak rémülete és transzcendens tapasztalata a férfiaknak azt az ősi kasztrációs félelmét tematizálja, amelyet a női nemi szervvel való találkozása során él meg. A *Pornó éjféli után* című novella traumatikus élményének szimbolikája is megjelenik Barbara Creed *A horror és az iszonytató nőiség* című tanulmányában: „Joseph Campbell *Primitive Mythology* című könyvében megállapítja: »Létezik egy motívum, melyet megtalálhatunk némely primitív mitológiákban csakúgy, mint a modern szürrealista festészetben és a neurotikus álmokban, melyet a folklór »fogakkal ellátott vagina«-ként ismer, ez az a vagina, mely kasztrálja a férfit” (Creed 2006).

A kötet novelláinak egyikében sem találkozunk „normális” férfi-nő kapcsolattal. A bevezető novella kulcsfontosságú lehet az ebbe a világba való belépéshez, mivel egyrészt beavatja az olvasót a narrátor viselkedésének, életmódjának (egyedül él, nem vesz részt semmilyen közösségi életben, idejét kizárólag munkával és szórakozással tölti, ami az ő esetében a *pornaftermidnight* weboldalon

történo élő pornó nézéséből és irányításából áll) eredetébe, másrészt bevezet a *pornaftermidnight* oldal világába: ezek a témák meghatározzák a kötetet.

A szerző három ciklusba rendezte az írásokat. Az első ciklus címe: *Testetlen-lelketlen*, és az idetartozó novellák fő témája a párkapcsolat és utódnemzés. A *Majd alszunk a hóban* című szöveg főszereplője egy fiatal nő (Luca), aki a túl sok munkától kimerülve nyaralni indul egy wellnessfürdőbe a barátjával. Ahogyan már fentebb volt róla szó, a kötet egésze erősen társadalomkritikai hangvételű. Ebben a novellában többször megjelenik szövegszerűen is a középosztálybeli harmincasok életmódjának, gondolkodásának kritikája, például abban, hogy a főszereplő gyakran elmondja magának, hogy nyaralni mennek, és a nyaraláson hogyan kell viselkedni, érezni: „Egy nyaraláson nem lehet elkésmi, ez a nyaralás lényege: felszámolja az időt. A nyaralás alatt nem öregszünk. A nyaralás alatt nem telik az élet, csak gazdagszik” (Veres 2018, 61). Gazdagon ábrázolt képet kapunk a korosztály nyárspolgári gondolkodású, tipikusnak mondható képviselőiről: „Stresszel teli hónapok álltak mögötte, és megérdemelt egy kis pihenést” (Veres 2018, 75). A túlpörgésből fakadó nyugtalanság, a pihenés idején nyomasztó büntudat gyakori velejárója ennek az életformának, amivel Luca is küzd: „Pihennünk kell, mielőtt kifutunk az időből, gondolta a lány, és indítványozta, hogy menjenek a szaunába” (Veres 2018, 69). Robi – Luca barátja – következő mondata pedig a túlfeszített élettempóból következő abszurd gondolkodást/szorongást mutatja: „Minél többet alszunk – mondta erre Robi –, annál kevesebbet tudunk pihenni” (Veres 2018, 71). Így tehát az ellazulásra képtelen nő nyaralása rémálommá válik, amit ez a kiégett állapot csak részben indukál, sokkal nagyobb szerepe van benne a házassággal járó állandóságtól való félelmének. A történet így kezdődik: „Rossz érzése volt a wellnesszel kapcsolatban, de inkább hallgatott. Nem talált racionális magyarázatot arra, hogy miért fél a szabadságtól” (Veres 2018, 75). A novella felütése bevezet minket a lány pihenés miatt érzett büntudatába, de mindjárt ezután megjelenik a fő probléma: csomagolás közben a barátja zsebében jegygyűrűt talál. Megijed, és arra gondol, hogy elássa a földbe vagy lehúzza a WC-n, de végül visszateszi, és ettől kezdve folyamatosan attól fél, hogy a férfi megkéri a kezét. Az utazás a kezdetől fogva baljósan zajlik. Luca rosszkedvű, gyötri kapcsolatuk kiégyése, az, hogy minden a megszokott módon történik, és már semmi újdonságra nem számíthat. A nyaralás rémálommá válik, a szöveg kezdetétől fogva sejteti ezt:

Alig volt forgalom, talán az őrzítő hőség miatt, bár az ellenkező irányba, a város felé, álltak a kocsik. Luca állatoknak képzelte az autókat, melyek a lángoló erdőből menekülnek, vagy a vágóhídról, és most a kétsávos autópálya újra összeterte őket, hogy egy másik kapun jussanak be ugyanabba a lángoló erdőbe vagy működő vágóhídra. Hirtelen vér szagát érezte az orrában és inkább igyekezett másra gondolni (Veres 2018, 76–77).

A novella erős szimbólumokból építkezik, mint amilyen ebben a részletben a vágóhíd elől menekülni próbáló állatok. Ugyanilyen hatásos jelenet, amikor az utazás során elütnek egy sólymot. Robi megjegyzése: „a hülyéje repült ki elénk...” (Veres 2018, 78) párhuzamba állítható a vágóhídról vágóhídra önként vonuló állatok képével, és ugyanígy feltűnő a sólyom – mint szabadságszimbólum – „öngyilkossága” és Luca szabadságra indulással kapcsolatos rossz előérzetének hasonlósága, amely szabadságolás valóban mindkettőjük halálával végződik. A szállodába megérkezve sem szűnnek a vészjósló események, egyre hidegebb lesz: „Odakint őszi szél szaladt a nyugdíjasok között, mire azok fázósan összehúzták magukon könnyű nyári ingeiket” (Veres 2018, 88), a felszolgált ételek romlottak, férgesek, napról napra egyre kevesebben vannak, eltűnnek a kiszolgálók, a portások, a turisták közül először a német nyugdíjasok távoznak (a szocialista Magyarország jellegzetes figurái, a német nyugdíjasok hasonlóan „beavatott”, „mindent tudó” szereplői a *Szorozva nullával* című novellának is), akik ezek után is itt maradnak, azok tragikus résztvevői lesznek az eseményeknek: vagy ragadozóvá vagy áldozattá válnak, ugyanis néhány napon belül megjelennek a farkasemberek, és végeznek a nyaralókkal. Luca az utolsó pillanatban menekül el a helyszínről, és már csak az erőteljes szimbolikával telített befejezés vár rá: az autóból kifogy az üzemanyag, valahol egy pusztában leáll a kocsija. A tájat nagy, frissen esett hó borítja. A távolban Robit látja meg, aki hívó mozdulatokat tesz. Luca elindul felé, de mire odaér, csak egy kiásott sírt talál, amelyben Robi fekszik. Luca lelkében nyugalommal és azzal a gondolattal, hogy most végre kialhatja magát, Robi testére fekszik. A végső nyugalom, az örök mozdulatlanóság, eseménytelenség, fagy és hó: talán ez a házasság...

A kötet első egységének többi novellájáról – *Elevenszülő*, *Szorozva nullával* – volt már szó, még két fontos témára térnék ki. Az *Elevenszülő*ben a narrátor barátnője – Mirjam – közös „gyereküknek” áldozatává lesz: a báb felfalja őt, így válik emberré. A *Szorozva nullával* című novellában viszont a narrátor válik a szeretője áldozatává. A fentebb idézett beszélgetés után, amikor is a narrátor alkalmi szeretője kifejti elméletét a nő gyerekszületés miatti nullává válásáról, a narrátor befizet egy turistaútra, amely egy ismeretlen, misztikus és végzetes helyre szól. A családalapítás mindkét novellában a narrátor számára nem kívánatos opció, ám egyikük sem tud elmenekülni előle. Az *Elevenszülő*ben végül szerelmes lesz a gyereke anyjába, Mirjamba, bár a szerelem sem volt a tervei között, végül azonban a gyerek megésszi az anyját, és így jön létre a narrátor „álmai nője”, aki valóban az ő ideális nőképe alapján jött létre, ennek az ára azonban az volt, hogy egyetlen szerelmét elveszítette, majd éppen úgy élte le az életét, amitől igyekezett magát távol tartani. A másik novella főhősében a nő gyerekszületéssel való megsemmisülésének gondolata váltja ki az elhatározást, hogy befizet egy

olyan turistaútra, amelyen minden bizonnyal rettenetes körülmények között, az idegen világ démonai által életét fogja veszteni. Az utazás során ő is megismerkedik egy nővel: Norával. A program során minden turista meghal, kivéve a narrátort és Norát. Az út azonban úgy ér véget, hogy számára két lehetőség marad: meghal, vagy feleségül veszi a nőt. Miután a házasság mellett dönt, ezt írja: „megértettem, hogy ezért jöttem el erre az útra. Hogy semmivé tegyenek, nullává. Ezért jövünk mind” (Veres 2018, 113). Majd így folytatódik a történet:

– Levetem a menyasszonyi ruhát – mondta, majd felvett egy éles követ a földről. [...] A kő éles szélét belefúrta a húsba a lába között, majd végighúzta a friss seb mentén, egész a nyakáig. Amikor a lyuk elég tágas lett, megragadta a széleit, és szétfeszítette a sebet, hogy kibújhasson a testből az igazi Nora, hites feleségem, eredeti nevén Kth'far Ark'the'k. Kiömlött a padlóra, míg a test, mely évtizedekig volt az otthona, összecsuklott a földön. A feleségem kúszott felém, oldalából újabb és újabb lábak nőttek ki, a bőrén friss szemek nyíltak, minden lépéssel csak nőtt és nőtt. Nem hittem, hogy képes vagyok még sikítani, de képes voltam. [...] A feleségem testéből újabb szerv bukkant elő, és széttroncsolta a húsomat és a lelkemet. Minden testnyílásomon egyszerre hatolt belém, az ellenállás felesleges volt.

[...] De a feleségem az elmémet is körülfonta, ott volt minden emlékemben és gondolatomban, minden álmomban és reményemben. Ez valahogy rosszabb, mint amit a testemmel tett, mert elvett tőlem minden reményt. Hazaértem. Mikor végzett, eldobott, mint a szemetet. Azóta így élünk. Van egy faketresem a föld mélyén, ahová néha romlott ételt dobnak le. [...] Időnként meglátogat. Utána két-három hét, amíg megszüllök. A kicsik a szöveteimből rágják elő magukat, a bőröm alól bújnak elő, apró, ízelt lábaikkal szerteszét szaladnak a sötét teremben, hogy élő húst keressenek maguknak, amit felfalhatnak. Később bebábozódnak, és akkor elnyerik második formájukat. [...] Néha kiengednek a ketrecből, hogy a városban segítsék a turistákat kiszolgálni az éttermekben. A gerincem helyén egy százlábú él bennem, az vigyázza, nehogy elszökjek. Miért szöknék el? Itt megtaláltam, amit a munkámban nem. Többé nem kell felelősséget vállalnom a tetteimért. Senki lettem (Veres 2018, 113–115).

A novella végén azt látjuk, hogy nemcsak a nő válik nullává, számoló-dik fel a házasság során, hanem a férfi is. Ezekben a szövegekben a horror nemcsak a párkapcsolatból, szexből, házasságból és gyermeknemzésből táplálkozik, hanem a felelősséggel járó, ugyanakkor lélekölő monoton munkával töltött életből is.

A *Szorozva nullával* című novellában a narrátor a mosdóban találkozik először Norával, ahol a férfi véletlen rányit a nőre, aki egy borotvapengével vagdossa a combját – később az egész történet során is ezt teszi. Barbara Creed tanulmányában, ahol a horrorfilmek által megjelenített női test szimbolikájával foglalkozik, így ír: „A női testet nemcsak azért kaszabolják össze és csonkítják meg, hogy a nő kasztrált állapotát jelezzék, hanem azért is, mert a férfi kasztrálásának lehetőségét jelenti” (Creed 2006). Az eddig tárgyalt nyilvánvaló szimbolikán túl, a háttérben a *Szorozva nullával* és a *Pornó éjjél után* című novellákban a szöveg egy mélyebb rétegében a kasztrációs félelem is megnyilvánul.

A *pornaftermidnight* című weboldal tekinthető a kötet szerzőjének motívumának, hiszen annak mindhárom ciklusában visszatér, a pornográfia és a szex is szinte állandó téma. Egy novella kivételével (*A présházban*) minden esetben meglehetősen negatív élmények, körülmények kapcsolódnak ezekhez az aktusokhoz.

A történet egy pornófelvétel forgatásán játszódik, főszereplője egy Szabina nevű sminkes, aki először vesz részt a stáb munkájában. A forgatási helyszínre egy autóban utazik (egymás mellett ülnek) a film egyik szereplőjével, egy különleges, titokzatos nővel. Az út során Szabina elalszik, és álmában misztikus, erotikus élménye van a mellette utazó nővel, amely élményről ébredése után nem tudja, hogy valóság, illúzió vagy álom volt-e⁴, de az biztos, hogy mély és varázslatos eggyé válást élt meg utastársával. A forgatás egy présházban történt, a másik szereplő Szabina útitársához hasonlóan különleges nő. Az aktus a következőképpen zajlott:

A testük szétnyílt, mint valami nagyon bonyolult kirakós. A bőrük, mintha szikével vágták volna szét, számos egyenes mentén hasadt fel. Nem véreztek. A testük újrendeződött. A mellkasuk oldalirányban tárult fel, a bordáikból kezek lettek, a belső szerveikből hol végtagok, hol érzékszervek, az izmaikból csápok vagy karok. Fél perc alatt eltűnt minden, ami emberre emlékeztetett, vagy bármilyen élőlényre, amelyet emberi szem valaha látott.

Ugyanakkor Szabina tudta, hogy a világon soha semmi nem lesz annyira gyönyörű, mint az, ami itt zajlik a présházban.

A formájukat veszített testek ott érintették egymást, ahol csak tudták, nedvek cserélődtek, erek forrtak egybe, csontok dörzsölődtek egymáshoz. Az egész folyamatos változás volt, szüntelen keresés, állandó, türelmetlen

⁴ A *Szorozva nullával* című novellában olvasható mondat érvényes az egész kötetre: „ezen a helyen az álmot és a valóságot nem érdemes elválasztani egymástól” (Veres 2018, 84).

hév. Végül megtalálták, ami után kutattak. A tökéletes állapotot. A két lény úgy fonódott egymásba, hogy szerveik és testrészeik káoszából új egész született, egy hibátlan együttállás, egy isteni lény (Veres 2018, 144).

Több homoerotikus jelenet nincs a kötetben, az összes többi heteroszexuális, és mindegyik traumatikus, még hozzá a férfi számára. A novellák nagy részének a főszereplője férfi, sok esetben a főszereplő és a narrátor egy személy. Ezek a férfiak napjaink Magyarországnak tipikus figurái: átlagosak, kispolgári életet élők, magányosak, egyesek pornó-, mások alkoholfüggők, sikertelenek, vesztesek. Ebben a kontextusban nem hagyható figyelmen kívül a szimbólumértéke annak, hogy az egyetlen olyan aktusnak, amely gyönyörű, eszményinek tűnő testi, lelki egyesülést jelent, szereplői nők, és hogy a többi novella nagy részében a nők a dominánsak, és sokszor életveszélyt jelentenek a férfiakra.⁵

Felszámolt/felszámolódo testek és a fenséges

Kalmár György magyarázata a fenségesről, amelyet az emberi test filmes megjelenéseiről szóló könyvében mond, a burke-i „megfosztottság” fogalmát idézi:

A fenségesnek ez a komplex, fenyegető és mégis vonzó mivolta jól illeszkedik a horror befogadásának pszichoanalitikus paradigmáihoz. A huszadik században az európai humán tudományokban dominánsnak nevezhető elméletek Lévi-Strausstól és Freudtól Lacanon át Kristeváig úgy látják az emberi szubjektum megképződését, mint egy olyan társadalmi-szimbolikus rendbe való belépést, amely áldozatokat, lemondást, elidegenedést és rossz közérzetet teremt. A rend ebben az elméleti kontextusban mindig a bezártság, a szubjektumformába börtönzöttség, az elfojtások és egyfajta teljesség-tapasztalattól való megfosztottság világa. A szubjektum (Freud szerint) rossz közérzettel küszködik, (Lacan szerint) a nyelvi-kulturális rend rabszolgája, aki nem csak önmaga teljességével, de a (számára előre megkonstruált jelentésű) renden kívüli valóssal sincs kapcsolatban.

Ebben az elméleti összefüggésben a fenséges nyilvánvalóan összefüggésbe hozható az egyszerre vágyott és félt dolog érzékelésével, annak az elfojtott és kitzasztott (nem-)tárgynak az előérzetével, mely úgy tenné teljesebbé és szabaddá a szubjektumot, hogy megszünteti azt. A testi széthullás, széttépetés, átváltozás, a test morfológiai önazonosságának

⁵ A kötetet érdemes lenne Philip Zimbardo – Nikita D. Coulombe: *Nincs kapcsolat: Hová lettek a férfiak?* című könyvével, és a XXI. század férfijának problémájával összefüggésben is vizsgálni.

a felbomlása itt nyilvánvalóan a személyiség szétesésével kapcsolatos félelmek (és vágyak) testi kifejeződése. [...] A jól lehatárolt, önazonos test felbomlása, mint arra számos pszichoanalitikus horrorkritikus rámutatott, az ego felbomlásának metaforája; a farkasemberré válás (ennek fényében) egyszerre a szubjektum szabadabbá válása (megszabadulása az elfojtástól és bezártságtól), valamint strukturált és funkcionáló szociális lényként való megszűnése; a fenséges pedig úgy tűnik, hogy ennek a kétértelmű, egyszerre pusztító és felszabadító folyamatnak az előérzete és hívása (Kalmár 2012, 67).

A *Szorozva nullával*, a *Nem elevenszülő* és *A présházban* című novellákban a széthulló, átalakuló testek jelenségével találkozunk. A Veres-novellák szereplőinek életére tökéletesen alkalmazható Kalmár értelmezése, hiszen ők is azt a lemondást, áldozatvállalást, elidegenedést és rossz közérzetet tapasztalják a mindennapi életükben, amelyből vágnak a kitörésre, és többük esetében ez a széteső testükben (szubjektumukban) valósul meg, amely által megélik a fenségest: „az egyszerre vágyott és félt dolog érzékelését”, a gyönyört és halálos gyötrelmet egyszerre.

A halál mint a szubjektum szétesése

A szubjektum szétesését Barbara Creed a horrorfilm nézőjéhez hasonlítja, aki a legborzalmasabb jeleneteknél elkapja a tekintetét a vásznonról:

A horrorfilm válságba sodorja a néző szubjektum egységes én-érzetét – egészen pontosan azok a pillanatok teszik ezt, amikor a vásznon feltűnő kép túl fenyegetővé vagy túl borzalmassá válik ahhoz, hogy nézni tudjuk; amikor a tisztátalan azzal fenyeget, hogy a néző szubjektumot oda vonzza, ahol már „*a jelentés összeomlik*” – a halál helyére. [...]

A félelem önmagunk és határaink elvesztésétől sokkal súlyosabb egy olyan társadalomban, amely a határokat többre értékeli a folytonosságnál, a szétválasztást pedig az azonosságnál. Tekintve, hogy a horrorfilmben a halált az én határaitra irányuló fenyegetésként ábrázolják, és mindezt a szörny fenyegetése jelképezi, leginkább a halál képei készítenek a nézőt arra, hogy elfordítsa a tekintetét, hogy ne nézzen. Mivel az archaikus anya szorosan társítható a halál negatív aspektusaival, jelenléte a horrorfilmben negatív felhangot kap. Mind az archaikus anya, mind a halál az én iszonytató megsemmisítését jelöli, és mindkettő a démonihoz kapcsolódik (Creed 2006).

Veres Attila kötetének másik nagy témája a halál, és vezérmotívuma egy szekta, amelynek urai az Arctalan, a Névtelen és az Alvó Nagyurak: félelmetes, kegyetlen, gonosz urak, rítusaik emberkínzásból és emberáldozatból állnak; a hívők őket szolgálják. Ez tulajdonképpen egy halálkultusz, bár elsősorban a halálig való eljutásnak van rituális szerepe, ami kínzásból és testcsontkításból áll.

Barbara Creed fentebb idézett mondata: „az archaikus anya szorosán társítható a halál negatív aspektusaival”, két novella szempontjából érdekes számunkra. Ezek a *Visszatérés az éjféli iskolába* és *A Tükörképek bárónő*.

A *Visszatérés az éjféli iskolába* első mondata: „Olyan faluban élek, ahol a nők gyakran szülnék gödörbe” (Veres 2018, 193). A magyarázata ennek a következő: „Azért születünk a földbe, mert ezzel tiszteljük meg. Végül is a föld tart el minket” (Veres 2018, 193). Az itt élő emberek különleges növényeket termesztnek, amelyeknek élő magvuk van, ezeknek a magvaknak a feldolgozása során különleges termékeket állítanak elő, amiket eladnak az ország egész területén, ugyanis csak itt teremnek ilyen növények. A föld termése folyamatos körforgásban van, a jó terméshez szükséges anyagokat is a föld adja, és a termés átdolgozott formában mindig visszakerül a földbe. Az emberek ugyanúgy a föld termései, mint a növények, ezt a novella szimbolikája sejteti. „Bár nem kérdeztem, de amennyire tudom, én is egy ilyen gödörbe estem bele anyám lába közül, és oda fogok ismét zuhanni, ha végre meghaltam, így megy ez errefelé. [...] Itt előfordul, hogy kétszer születik meg az ember a földből, már akiben megvan a hajlam” (Veres 2018, 193). Az emberek egy része a halál után visszatér a sírból. Ekkor a falu összes lakója együttes erővel és munkával – egy szigorú szabályok szerint kidolgozott rituáliszerű akcióban – elpusztítja az élőhalottat, majd apró darabokra vágja, a darabokat megfőzi, az így keletkezett „kocsonyát”

ezután hordókban tároljuk, amíg el nem jön az idő, hogy a földeket felfrissítsük. Olyankor a kocsonyát, amit mi porzónak hívunk, beleszántjuk a földekbe, kora tavasszal. Nyártól őszig pedig aratunk. A föld akkor adja vissza azt, amit év közben elvesz tőlünk. [...] Azért szántunk, hogy bedolgozzuk az időközben elhunyt, visszatért és kocsonyásított holttesteket. A hit vagy tapasztalat az, hogy a visszatérőket a föld adja, mert őket szeretné magáévá tenni. A halottakat vendégül látja, míg a testük porrá nem lesz a koporsóban, de soha nem kerül velük olyan intim viszonyba, mint amikor a kocsonyásított szöveteket bedolgozza a szántó a talajba. Az több mint vendégül látás, az egyesülés. A hit az, hogy enélkül is ad a föld terményt, de nem annyit, és nem olyan minőségűt, mint szántással. Egyszóval az elmúlt évszázadok számtalan halottja nemcsak hogy a földben nyugszik, de maga a föld. Végül ott van maga a termény (Veres 2018, 200–202).

A föld, a termények, az emberek, élők és holtak, bonyolult és szoros hálózatszerkezetben kapcsolódnak egymáshoz. Ezeknek a kapcsolódási szálaknak a novella szövegvilágában az egyik szimbóluma a föld alatti gyökérrendszer: „a termények mélyen a föld alatt fehér szálakkal kapcsolódnak egymáshoz. Minden ásónyi földdel tucatnyi ilyen kapcsolatot vág át az ember, ezért csak indokolt esetben szoktunk mélyre ásni. Ezért nem lehet kivenni a termények gyökerét sem” (Veres 2018, 210).

A narrátor egy kisfiú, akinek van egy barátja: Karcsi, aki nem a faluban született, egy itteni család adoptálta, mivel a szülei meghaltak. Tehát ő nem a földbe született, és minden itteni szokás és esemény lenyűgözi, megmozgatja a fantáziáját. A föld legkülönlegesebb ajándéka a termény. „Az, ami Karcsit leginkább érdekelte, az augusztusi termény volt. Az álmodók. Ebben a terményben emberek fekszenek, hímek és nőtények egyaránt, magzatpózban, mintha aludnának, a szemük csukva” (Veres 2018, 207). Az álmodókat fel kell dolgozni, mielőtt felébrednének, mert nagyon veszélyesek az emberekre nézve.

Karcsi sokat gondolkodik a halálról is, a szülei elvesztése miatt, és azért, mert az apja azt mesélte neki, hogy az élet olyan, mint egy iskola, amely a halálra készít fel, de „[o]daát is felkészülnek, mert ide akarnak jönni. Apa szerint, amikor megszületsz, akkor jössz át abból a másik iskolából. [...] onnan, ahol a halottak vannak, meg akik még nem születtek meg. A miénk a déli iskola, az övék az éjféli” (Veres 2018, 214). A fiú vágyik az „éjféli iskolába”, mert szeretne a szüleivel lenni. Egyszer ellopott egy darab álmodóhúst, és megette. Ezután nagyon beteg lett, és az egyik lázalom során a szüleivel találkozott, akik azt mondták neki, hogy meg kell halnia, ha újra velük akar lenni. Karcsi ráveszi a barátját – a narrátort –, hogy segítsen neki átjutni az éjféli iskolába, így tehát éjszaka kiszöktek és ástak egy gödröt.

Karcsi a lámpa fényében a földrakást vizsgálta, időnként belenyúlt, és kivett belőle valamit.

– Tényleg itt vannak.

Közelebb hajoltam, hogy lássam, miről beszél. Gyökerek voltak, vékony, fehér szálak, amik összekötöttek mindent mindennel. Karcsi vigyorgott.

– Sikerülni fog – mondta. – Sikerülni.

A nyakamba borult, és megölelt (Veres 2018, 218).

Ezután lemászott a gödörbe, a másik fiú pedig betemette a földdel.

A *Tükörképek bárónő* című novella narrátora egy fiatal férfi, aki egy gyermekori élményét meséli el. Az apjával egy kutatóorvoshoz mentek üzleti ügyben, az anyja ekkor már évek óta halott volt, öngyilkos lett. A fiú az anyjához kötődött, az apjával nem volt jó a viszonya. A kötet novelláinak világában bizonyos

szereplők és témák, motívumok ugyanúgy hálózatot alkotnak, mint a földben indázó, egymásba fonódó gyökerek. Ennek a narrátornak és az anyjának a viszonya egymáshoz, a földhöz és halálhoz hasonló az előzőekben elemzett novella hőseiéhez.

A vendéglátójuk éjszaka, amikor az apa már aludt, megmutatta a fiúnak a találmányát, a Bárónőt, ami egy élőlény és egyben gépezet, egy átjáró a „másik oldalra”, a halottak világába. A fiú az anyjával való találkozás reményében lépett be a Bárónőbe, a visszaemlékező narrátor úgy mondja el azt az állapotot, amit az élő-gépben töltött, hogy meghalt, és mint egy méhben volt addig, amíg „megszületett” újra a másik oldalon, ahol találkozott az anyjával, majd visszajött az életbe. Később, felnőttként ő maga is készített egy Bárónőt, olyan kék színűt, mint amilyen az anyja szemének a színe volt, ezért nevezte el Tükörkék Bárónőnek. Emellett pedig létrehozott egy weboldalt, ami nagyon jól jövedelmez, ebből él, a neve: pornaftermidnight.

Az ismeretlen nyelv mint a szubjektum szétesésének eszköze

Korábban már utaltam arra, hogy a kötet világában álom és valóság nem mindig választható szét, legjobb talán, ha azt mondjuk, hogy párhuzamos valóságok vannak, vagy a létezés különböző szintjei, az éber, józan tudattal megélt „valóság” az, amelyben minden szereplő él, emellett pedig vannak különböző világok, ahová bizonyos módokon át lehet jutni. Több novellában találkozunk furcsa, idegen nyelvvel és tetoválásokkal, amelyek minden esetben a beavatottak testén vagy környezetében (például falon lévő különleges jelrendszerként) jelennek meg.

A Kalmár György által használt fenséges meghatározás a szubjektum megképződését mint a társadalmi beágyazottságot értelmezi, amivel szemben áll a szubjektum szétesése, ami a fenséges megtapasztalásának élményével járhat együtt. A társadalmi beágyazottságnak eleme a nyelv is: „A szubjektum [...] a nyelvi-kulturális rend rabszolgája” (Kalmár 2012, 67). Így tehát a kötetre jellemző ismeretlen nyelv szintén következhet a szubjektum széteséséből. A *Nem elevenszülő* című novellában a furcsa nyelv és a még furcsább jelek egymáshoz tartozóan jelennek meg.

Akkor kezdett Mirjam torokhangon énekelni, félúton a kántálás és a beszéd között egy olyan nyelven, aminek nem lenne szabad léteznie.

Sértették a szavak a fülemet. [...] A lakás a saját lakásom ikertestvére volt, csak jóval üresebb és rendezettebb. A falak viszont feketék voltak, csaknem feketék, javítottam ki magam, mintha zsírkkrétával rajzolták volna tele őket. Mint a tű, amikor a bakelitlemezhez ér; a szemem nem tudott

elszakadni attól, ami a falat borította. A tekintetem követett egy vonalat, ami kapcsolódott egy másikhoz, és akkor azt kellett követnem. Bár mentőexpedícióként érkeztem, nem tudtam továbblépni az előszobánál. Követtem a formákat, jeleket, amiket nem ismerhettem fel, de úgy éreztem, minden pillanatban a megértés határán állok, minden összekapcsolódó jellel egyszerre kerültem közelebb és távolabb a megértéshez, mintha az elmém sínre került volna, olvastam a falat, a testem béna lett, minden szívdobbanásom alárendelődött a jeleknek, a fejemben egy dallam szólalt meg, olyan harmónia, amit nem tudnék eldúdolni, mert a hús nem képes kiadni azokat a hangokat, de hangszer sem, a fül pedig meg sem hallaná. Tudtam, hogy akár meg is halhatok. Hogy a jelek kutatásának soha nem lesz vége, hogy ez a fal felszámolja a testemet (Veres 2018, 46–47).

Ahogy a *Visszatérés az éjjeli iskolába* című novellában a gyökerek a föld alatt egymásba fonódnak, úgy kapcsolódnak egymáshoz itt a jelek a falon. Ugyanilyen jelekkel emberek testén is találkozunk, például *A Tükörkép bárónő* című írásban, de a *Nem elevenszülő* Mirjamjának teste is fekete jelekkel borított.

A jelek többnyire egy különös nyelvvel együtt jelennek meg, amely egy arab dialektushoz hasonlít, és azokban a novellákban találkozunk vele, amelyek szereplői a Névtelen Urak szektájával kerülnek valamilyen módon kapcsolatba. Ez a nyelv a beavatottak nyelve. A *Közöttetek* című novella egyik szereplője a szektába való felvételre készül, a következő részlet a különleges nyelvre és jelekre tesz utalást, amit el kell sajátítania ahhoz, hogy befogadják: „Csak a rituálék ne lennének, az iszonyatos nyelv, a szavak, amelyekkel nem tudnak mit kezdeni az egyszerű magyarhoz szokott hangképző szervek, a különös jelek, amelyek rajzolására sehogy sem állnak rá az ujjak” (Veres 2018, 343).

Zárszó

Veres Attila novelláskötetét sok szempontból érdemes vizsgálni, amelyekre egy dolgozat keretein belül nem lehet kitérni. Jelen munka – mintegy bevezetőként Veres munkáinak elemzésébe – elsősorban a kötet értelmezését kívánta megalapozni, így szükséges volt kitérni a recepció és a műfaji kérdések bemutatására. Ezenkívül egy szempontból végzett mélyebb elemzést: a fenséges jelenlétét kutatta a novellák világában. Mindenképpen érdemes lenne a kötetet a narrációs technikák szempontjából is megvizsgálni, de a – dolgozatban is említett – ironia működtetését is érdekes lenne alaposabban feltérképezni. Veres eddig megjelent két kötetének összevetése szintén termékeny feladat lehetne, ugyanis egy kirajzolódóban lévő szerzői univerzum tanúi lehetünk, aminek gazdag motívumvilága és eszközhasználata a kortárs magyar irodalom izgalmas, új színfoltja.

Irodalom

- Borbíró Andris. 2017. *Veres Attila: Odakint sötétebb – Falu végén kurta világvége*. <https://geekz.444.hu/2017/11/13/veres-attila-odakint-sotetebb-falu-vegen-kurta-vilagvege> (2020. szept. 26.)
- Burke, Edmund. 2008. *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*. Ford. Fogarasi György. Budapest: Magvető Kiadó.
- Creed, Barbara. 2006. *A horror és az iszonytató nőiség: Képzeltbeli tisztátalanság*. Ford. Vajdovich Györgyi és Kis Anna. *Metropolis*, 1. <http://metropolis.org.hu/a-horror-es-az-iszonytato-n-337-iseg-1> (2020. júl. 28.)
- Csejtei Orsolya. 2019. Felkavaró, bizarr, vicces világ: Interjú Veres Attilával. *Népszava*, szept. 7. https://nepszava.hu/3048936_felkavaro-bizarr-vicces-vilag-interju-veres-attilaval (2019. szept. 8.)
- Hegedűs Norbert. 2018. Lovecraft a panelházban. *dunszt* 11. 02. <https://dunszt.sk/2018/11/02/lovecraft-a-panelhazban/> (2019. szept. 6.)
- Kalmár György. 2012. *Testek a vásznon: Test, film, szubjektivitás*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Kant, Immanuel. 2003. *Az ítélőerő kritikája*. Ford. Papp Zoltán. Budapest: Osiris.
- Komáromy Zsolt. 2008. Társas lét és rettenet. *Buksz*, 03. 225–234. http://epa.niif.hu/00000/00015/00051/pdf/04bir_komaromy.pdf (2019. szept. 26.)
- Kránicz Bence. 2017. Veres Attila: *Odakint sötétebb*. *Magyar Narancs*, 34. <https://magyarnarancs.hu/konyv/veres-attila-odakint-sotetebb-106048#> (2020. szept. 26.)
- Kránicz Bence. 2018. Korunk szörnye. Veres Attila: *Éjjéli iskolák*. *Magyar Narancs*, 49. <https://m.magyarnarancs.hu/konyv/korunk-szornye-115579?pageId=9> (2020. szept. 26.)
- Lovecraft, H. P. 2003. *Természetfeletti rettenet az irodalomban*. Ford. Galamb Zoltán. In *Howard Philip Lovecraft összes művei* 2. Budapest: Szukits Kiadó. http://hplovecraft.hu/index.php?page=library_etexts&id=154&lang=magyar (2020. szept. 26.)
- L. Varga Péter. 2004. „Démonok szabadon”. *Prae* 1. 27–33.
- Rudolf Ottó. 2001. *A szent*. Ford. Bendl Júlia. Budapest: Osiris.
- Sánta Szilárd. 2012. *Mesterséges horizontok: Bevezetés a kortárs sci-fi olvasásába*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Schopenhauer, Arthur. 2007. *A világ mint akarat és képzet*. Ford. Tandori Ágnes és Tandori Dezső. Budapest: Osiris.
- Sfinsider. 2017. Veres Attila: *Odakint sötétebb* <http://sfmag.hu/2017/06/27/veres-attila-odakint-sotetebb/> (2020. szept. 26.)
- Svébis Bence. 2019. Otthontalan albéretek. Veres Attila: *Éjjéli iskolák*. *Kalligram* 03. 93–95. http://epa.niif.hu/03900/03985/00003/pdf/EPA03985_kalligram_2019_03_089-096.pdf (2020. szept. 26.)

- Todorov, Tzvetan. 2002. *Bevezetés a fantasztiikus irodalomba*. Ford. Gelléri Gábor. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Vandermeer, Jeff. 2009. God, that's a merciless question": China Mieville's interview from weird tales. <https://www.jeffvandermeer.com/2009/06/16/god-thats-a-merciless-question-china-mieville-interview-from-weird- Tales/> (2020. júl. 28.)
- Vandermeer, Jeff. 2012. China Miéville and Monsters: "Unsatisfy me, frustrate me, I beg you." *Weird Fiction Review* márc. 20. <https://weirdfictionreview.com/2012/03/china-mieville-and-monsters-unsatisfy-me-frustrate-me-i-beg-you/> (2020. szept. 27.)
- Veres Attila. 2018. *Éjféli iskolák*. Győr: Agave Kiadó.
- Walter, Damien G. 2008. The new world of New Weird: Why is genre fiction now the real home of literary experimentation? *The Guardian*, jan. 22. <https://www.theguardian.com/books/booksblog/2008/jan/22/thenewworldofnewweird> (2020. júl. 28.)
- Zimbardo, Philip – Coulombe, Nikita D. 2016. *Nincs kapcsolat: Hová lettek a férfiak?* Ford. Farkas Nóra. Budapest: Libri Kiadó.

Agota TOT

LIKVIDIRANA TELA, RASKLOPLJENI PREDMETI

U zbirci novela uzvišenog Atila Vereša Éjféli iskolák (Ponoćne škole)

Podžanrovi čudnog i novog čudnog (weird, new weird) zastupljeni su u relativno malobrojnim delima savremene mađarske književnosti, ali do sada objavljene dve zbirke Atila Vereša dostojan su predstavnik ovog podžanra. Rad se bavi Verešovom drugom zbirkom – zbirkom kratkih priča pod naslovom *Éjféli iskolák (Ponoćne škole)* – pre svega iz perspektive uzvišenog. Prema tumačenju Edmunda Berka i Imanuela Kanta, uzvišeno je praćeno jezom, a često čak i užasom. Uzrok užasa može biti susret sa uništenjem, likvidacijom tela i jezika, raspadanjem subjekta. Teme Verešovih kratkih priča dobar su primer preplitanja ovih problema – još jednog koncepta koji se može povezati i sa kosmičkim strahom i sa podžanrom – sa uzvišenim.

Ključne reči: čudno (weird), novo čudno (new weird), uzvišeno, kosmički strah

Ágota TÓTH

LIQUIDATED BODIES, DISASSEMBLED SUBJECTS

In the volume of sublime Attila Veres's short stories Éjféli iskolák (Midnight Schools)

The subgenres of weird and new weird are represented in relatively few works in contemporary Hungarian literature, but the two volumes by Attila Veres published so far are a worthy representative of the subgenre. This study examines Veres' second volume – the volume of short stories entitled *Éjféli iskolák (Midnight Schools)* – primarily from the perspective of the

sublime. According to the interpretation of Edmund Burke and Immanuel Kant, the sublime is accompanied by shivering, and often even dread. The cause of horror can be the encounter with eradication, the liquidation of body and language, the disintegration of the subject. The themes of Veres's short stories are a good example of the intertwining of these problems – another concept that can be linked to both the subgenre and the sublime – with cosmic dread.

Keywords: weird, new weird, sublime, cosmic dread

TARTALOM

18. SZÁZADI MAGYAR IRODALOM

- DÓBÉK Ágnes: Révai Miklós pártfogói: irodalmi mecenatúra a 18. század végi Magyarországon 3–16
- MÉSZÁROS Gábor: Pálóczi Horváth Ádám szerzői hagyománya 17–26

IRODALOM, NYELVÉSZET

- LÁBADI Zsombor: Az elbeszélői mindentudás és a személyes érdekelttség szerepe a *Katalin utcában* 29–46
- KOVÁCS RÁCZ Eleonóra: Vajdasági magyar népi földrajzi nevek 47–72

NEVELÉSTÖRTÉNET, KÉPZŐMŰVÉSZET

- TÁMBA Renátó: A nevelés és az anyai gondoskodás kultúrája és ikonográfiája az ókori Egyiptomban 75–110
- BELOVÁRI Anita: A katolikus női rendek szerepvállalása a szociális és népnevelő munkában a két világháború között Magyarországon 111–123

KRITIKA

- BENE Adrián: Erkölcsi választás az irodalomtörténet-írásban (Z. Varga Zoltán: *Önéletírás és fikció között: történelmi történetek: 20. századi történelmi és társadalmi traumák irodalmi és önéletrajzi reprezentációi*) 127–132

SZAKDOLGOZAT

- TÓTH Ágota: Felszámolódo testek, széteső szubjektumok (A fenséges Veres Attila *Éjjéli iskolák* című novelláskötetében). 135–158

SADRŽAJ

MAĐARSKA KNJIŽEVNOST 18. VEKA

- Agneš DOBEK: Pokrovitelji Mikloša Revajija: Književno pokroviteljstvo
u Mađarskoj krajem 18. veka 3–16
- Gabor MESAROŠ: Autorska tradicija Adama Paloci Horvata 17–26

KNJIŽEVNOST, LINGVISTIKA

- Žombor LABADI: Uloga pripovedačkog sveznanja i ličnog interesa
u romanu *Katalin utca (Ulica Katalin)* 29–46
- Eleonora KOVAČ RAC: Mađarska narodna geografska imena
u Vojvodini 47–72

ISTORIJA VASPITANJA, LIKOVNA UMETNOST

- Renato TAMBA: Kultura i ikonografija vaspitanja i majčinstva
u drevnom Egiptu 75–110
- Anita BELOVARI: Uloga katoličkih ženskih redova u socijalnom
i narodnom obrazovanju između dva svetska rata u Mađarskoj 111–123

KRITIKA

- Adrian BENE: Moralni izbor u pisanju istorije književnosti
(Zoltan Z. Varga: *Između autobiografije i fikcije: istorijske priče.
Književne i autobiografske predstave istorijskih i socijalnih
trauma 20. veka*) 127–132

NAUČNI RAD

- Agota TOT: Likvidirana tela, rasklopljeni predmeti (U zbirci novela
uzvišenog Atile Vereša *Éjféli iskolák (Ponoćne škole)*. 135–158

CONTENTS

18TH CENTURY HUNGARIAN LITERATURE

- Ágnes DÓBÉK: Patrons of Miklós Révai: Literature Patronage
in Hungary in the Late 18th Century 3–16
- Gábor MÉSZÁROS: The Authorial Tradition
of Ádám Pálóczi Horváth 17–26

LITERATURE, LINGUISTICS

- Zsombor LÁBADI: The Role of Narrator Omniscience
and Personal Interest in the Novel *Katalin utca* (*Katalin Street*) 29–46
- Eleonóra KOVÁCS RÁCZ: Geographical Folk Names in Hungarian 47–72

HISTORY OF EDUCATION, GRAPHIC ARTS

- Renátó TÁMBA: Culture and Iconography of Education and Maternal
Care in Ancient Egypt 75–110
- Anita BELOVÁRI: The Role of Catholic Women's Orders in Social and
Popular Education Work between the Two World Wars
in Hungary 111–123

CRITICISM

- Adrián BENE: Moral Choice in Writing Literary History (Zoltán Z. Varga:
*Between Autobiography and Fiction: Historical Stories. Literary
and Autobiographical Representations of Historical and Social Traumas
of the 20th Century*) 127–132

SCIENTIFIC PAPER

- Ágota TÓTH: Liquidated Bodies, Disassembled Subjects
(In the volume of sublime Attila Veres's short stories *Éjjéli iskolák*
[*Midnight Schools*]) 135–158

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

A szöveget rövid (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló vezeti be, amely kitér a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is.

- A rezümét kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének maximális terjedelme: 30 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a szerkesztő (erika.bence1967@gmail.com) elektronikus postacímére eljuttatni.

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1,5-es sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 10 pontosak.

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknev verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (vagy a szerző lakcíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

Pl.:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló (rezümé), tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz).

Kulcsszavak: (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 5).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1,5-es sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagyköötőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfélelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor parancssal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A négysorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

(számozás nélkül) A művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bánnal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek leelőhelyét magában a főszövegben jelöljük. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása parancssor alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem csak azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknevet vessző követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk.

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerzős:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költészete*.

Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó–Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum.

(Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György. 2000. *Jelkép-tár*. Budapest: Helikon Kiadó.

(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre–Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*.

Budapest: Kijárat Kiadó.

(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70. Debrecen: Csokonai Kiadó.
(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsashegyi Edit. In *Narratívák 3: A kultúra narratívái*, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.
(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gábor. 1990. *Szerellem a kolera idején*. Ford. Székács Vera. Budapest: Magvető.
(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv:

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.
(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes írások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)
(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok

Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 45 (4): 1–12.
(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.
(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)
(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera* <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)
(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.
A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Autor-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják.

CIP - A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

811.511.141: 821.511.141.

TANULMÁNYOK = STUDIJE = STUDIES:

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének kiadványa.

Főszerkesztő BENCE Erika.

1961/1. füzet - Újvidék: az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, 1969. - 24 cm.

Félévente. Az első szám A TANSZÉK ÉLETÉBŐL című melléklettel.

ISSN 0354-9690

COBISS.SR ID-16571906

Nyomda: Sajnos, Újvidék, 2020